

СПІЛКА ОФІЦЕРІВ УКРАЇНИ

**ВСЕУКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ З'ЇЗДИ ТА
ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
УКРАЇНИ**

*Збірник матеріалів
науково-практичної конференції
до XXX річчя Збройних Сил та Незалежності України*

27 жовтня 2021 року

Київ – 2021

Всеукраїнські військові з'їзди та їх значення для державо-творення України. *Збірник матеріалів науково-практична конференції до XXX річчя Збройних Сил та Незалежності України. 27 жовтня 2021 року. За ред. О. Сасько, П. Ворона. Київ. СОУ. 114 с.*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Спілка офіцерів України - українська громадська організація військово-патріотичного спрямування, що вносила і вносить величезний вклад у становлення та розвиток державності України, проводить величезну виховну роботу серед особового складу Збройних Сил України та національне патріотичне виховання серед української молоді. Вона нараховує понад 12 тисяч українських військовиків патріотів, що присвятили своє життя захисту України.

Спілка офіцерів України повертає імена заборонених комуністичною владою героїв та пам'ять про важливі для становлення української державності події історії. Вже стало традицією для СОУ проводити науково-практичні конференції, локомотивом яких є інтелектуальне ядро Спілка кандидати та доктори наук, професура та інші науковці й дослідники.

27 жовтня 2021 року знову відбулась чергова, зініційована Спілкою офіцерів України, її головою - полковником Сацьком Олександром Вікторовичем *науково-практична конференція "Всеукраїнські військові з'їзди та їх значення для державотворення України"* присвячена *XXX річчю Збройних Сил та Незалежності України*.

Метою заходу стало дослідження місця і ролі військової громадськості України в боротьбі за незалежність України; привернути увагу суспільства до військової громадськості та її впливу на суспільно-політичні процеси в Україні; переглянути ще раз роль і місце Спілки офіцерів у громадських рухах; залучити до військово-історичної науки армійську молодь.

До наукових напрямів роботи конференції та дискусій організатори віднесли:

- Українські громадські військові та мілітаризовані об'єднання (Український військовий рух) у 20 сторіччі, як (авангард) рушійна сила боротьби за незалежність.

- Всеукраїнські військові з'їзди 1917 року, їхній вплив на політичні рішення Української Центральної Ради та суспільну свідомість України.

- Українська революція 1917–1921 років, як черговий етап боротьби українців за відновлення суверенної соборної держави.

- Імператив державної самостійності у політичних концепціях лідерів Української революції: книга міністра міжнародних справ УНР Олександра Шульгина «Політика (Державне будівництво України і міжнародні справи)».

- Український військовий рух (українські повстанці) середини 20 століття та їхній вплив на здобуття державної незалежності та соборності.

- Образ “українського буржуазного націоналіста” в радянському кіно.

- Військово-політичні ініціативи української військової громадськості у другій половині ХХ сторіччя та їх вплив на боротьбу за незалежність.

- Створення та розвиток Спілки офіцерів України, її вплив на формування Збройних Сил незалежної України.

- Роль Спілки офіцерів України у відновленні ВМС України.

- Традиції військового будівництва доби Української революції 1917-1921 років і сучасність.

- Ветеранський рух України та його вплив на формування державної політики.

- Спілка офіцерів України сьогодні.

Відкрив конференцію голова СОУ, полковник **Сасько Олександр Вікторович**. Він зазначив, що конференція відбується в ознаменування ХХХ річниці відродження Незалежності нашої держави та Збройних сил України.

Серед учасників – спікерів конференції відомі науковці-дослідники: кандидат історичних наук, начальник науково-дослідної лабораторії проблем воєнної історії НДЦ воєнної історії **Стасюк Юрій Миколайович**; кандидат філологічних наук, викладач кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут **Церковняк – Городецька Олена Георгіївна**; кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського **Горелов Володимир Іванович**; кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу «Музей Української революції 1917-1921 років» Національного музею України **Хоменко Олександр Анатолієвич**; кандидат історичних наук, доцент Державного університету інфраструктури та технологій **Синицький Петро Едуардович**; доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Сумського державного університету **Мозговий Іван Павлович**; директор Ірпінського історико – краєзнавчого музею **Зборовський Анатолій Іванович**; кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Історія України у ХХ ст.» Національного музею історії України **Скопненко Богдан Олександрович**; полковник, заступник Голови СОУ **Лазоркін Віталій Ілліч**; генерал-лейтенант, почесний голова СОУ **Скіпальський Олександр Олександрович**; капітан І рангу, почесний голова СОУ **Лунаков Євген Олександрович**; письменник, капітан ЗСУ **Мартинюк**

Сергій Якович; кандидат історичних наук, завідувач відділом «Музей української революції 1917-1921 років» Національного музею історії України **Кучерук Олександр Сергійович**; доктор наук з державного управління, професор, начальник управління грантового забезпечення Національного фонду досліджень України, учасник АТО-ООС **Ворона Петро Васильович**; радник Міністра у справах ветеранів України **Павлов Василь Борисович**; кандидат юридичних наук, майор ЗСУ **Бобрицький Леонід Володимирович**; кандидати наук з державного управління **Мочков Олександр Борисович**, полковник ЗСУ **Савка Іван Іванович**, підполковник ЗСУ **Кривошей Віталій Михайлович** та інші науковці.

ПРО З'ЇЗДИ СПІЛКИ ОФІЦЕРІВ УКРАЇНИ: хронологія подій

З огляду на тематику науково-практичної конференції варто надати коротку довідку про з'їзди офіцерів України у рамках діяльності Спілки офіцерів України. Якій теж у 2021 випонилось ХХХ років. А І-й з'їзд офіцерів відбувся 27–28 липня 1991 року. У ході роботи З'їзду було прийнято Постанову про створення «Спілки офіцерів України» з чітко визначеною метою - будівництво національних Збройних Сил та їх соціально-правовий захист. На З'їзд, який був подією історичної ваги, прибуло 320 делегатів та понад 100 запрошених гостей. Успіхові З'їзду сприяла організаційна підготовка, яка розпочалася з проведення Конференції в Києві 2–3 лютого 1991 року (присутні 123 особи - переважно офіцери дійсної служби). Також, в роботі Конференції взяли участь депутати Верховної Ради України, які підтримували ідею необхідності створення Україною власних Збройних Сил. Оргкомітет підготовки проведення 1-го з'їзду офіцерів склали: Володимир Мулява - заступник Голови Ради Колегій РУХу, капітан Олександр Ємець - народний депутат України, Віталій Чечило - Голова Колегії РУХу з військових питань, Вілен Мартиросян - депутат Верховної Ради СРСР, полковник, Віталій Лазоркін - депутат Львівської обласної Ради, полковник Микола Кульчій, полковник Анатолій Кошиль, підполковник Валентин Пилипчук, викладач політехнічного інституту Олександр Нижник, старший лейтенант Сергій Рудюк, капітан Ігор Деркач, Сергій Колесник, Анатолій Русначенко. Створенню «Спілки офіцерів України» сприяли Іван Плющ, Євген Марчук, Василь Дурдинець, капітан запасу Левко Лук'яненко. З'їзд відбувався у колишньому будинку Центральної Ради (нині - Будинок учителя).

• **II з'їзд «Спілки офіцерів України».** 2-й з'їзд «Спілки офіцерів України» відбувся в листопаді 1991 року. У президії З'їзду перебував

Міністр оборони України Костянтин Морозов. Учасники З'їзду склали Присягу на вірність українському народові та роз'їхалися по військових гарнізонах з текстом присяги, агітуючи своїх співслужбовців за її прийняття. З перших кроків «Спілки офіцерів України» займала чітку національну і громадянську позицію, здобула великий авторитет серед військовослужбовців і цивільного населення, впливаючи на процеси у Збройних Силах і на державну політику.

- **III з'їзд «Спілки офіцерів України»** (квітень 1992 р.), Головою «Спілки офіцерів України» було обрано полковника Григорія Омельченка, а його заступником - капітана Олександра Міленіна.

- **IV з'їзд «Спілки офіцерів України»** (квітень 1993 р.), Головою «Спілки офіцерів України» було обрано генерал-майора Олександра Скіпальського, його заступником став - полковник Роман Костюк.

- **V з'їзд «Спілки офіцерів України»** (грудень 1993 р.), Головою «Спілки офіцерів України» було обрано генерал-майора О. Роля, заступником лишився (до своєї передчасної смерті) полковник Р. Костюк (увійшов в історію Спілки, як один із перших її засновників і творців, який незмінно протягом трьох років очолював Київську організацію «Спілки офіцерів України»).

- **VI з'їзд «Спілки офіцерів України»** (червень 1994 р.). У 1994 році на голову «Спілки офіцерів України» було обрано полковника В'ячеслава Білоуса, а його заступником впродовж 1994-1995 років був підполковник Анатолій Єрмак.

- **VIII з'їзд «Спілки офіцерів України»** (грудень 1995 р.), першим заступником Голови «Спілки офіцерів України» було обрано генерал-майора Івана Біласа.

- **IX з'їзд «Спілки офіцерів України»** (14 грудня 1996 р.), змін у керівництві «Спілки офіцерів України» - не відбувалося. На З'їзді було ухвалено Постанову, в якій сказано:

«Запропонувати МО України план спільних дій по повному введенню української мови навчання і спілкування в військових частинах, штабах, навчальних закладах та інших військових формуваннях у визначений сторонами термін».

Крім того, «Спілка офіцерів України» висловила своє ставлення до перебування в Україні іноземних військ і експлуатацію ними матеріальних цінностей:

«Спілка офіцерів України» в цілому позитивно ставиться до установа нормальних, цивілізованих стосунків між Україною та сусідніми державами. Однак з підписаними, з грубим порушенням Конституції України, керівництвом України і Росії документами про місце базування російської частини Чорноморського флоту та її наземних військ на території України, з обсягами оренди, а це майже 20 тис. гектарів землі, 5000 споруд, 20 тис. погонних метрів причалів

та узбережжя лише в Криму, а також терміном оренди місць їх базування на території України - 20 років, Спілка офіцерів України погодитись не може.

За гучними фразами про взаємовигідність Угод фактично узаконюється російська військова присутність на всьому узбережжі Криму, що і надалі буде дестабілізувати обстановку в Україні і робить нашу державу заручником Росії. Знаючи агресивний характер політики Росії, її постійну тягу до розширення своїх володінь силовими методами, у випадку розв'язання війни з Росією по українській системі протиповітряної оборони, яка є спільною з російською, а також по орендованих місцях базування Російського Чорноморського флоту не лише в Севастополі, а і майже в сотні містечок по всій території Криму буде нанесений упереджувальний смертоносний удар. Таким чином, нейтральна без'ядерна Україна в результаті невиваженої зовнішньої політики її керівництва стане жертвою воюючих сторін.

Виходячи з цього та керуючись вимогами Конституції України, «Спілка офіцерів України» виступає проти ратифікації антиконституційних Угод між Україною та Росією, які наносять шкоду безпеці України. Тому народні депутати України від Спілки офіцерів будуть голосувати проти ратифікації документів у такому вигляді.

У зв'язку з цим, «Спілка офіцерів України» вважала за необхідне: Верховній Раді України, відповідно до вимог ст. 17, 85, 92 та статті 14 Перехідних положень Конституції України, терміново прийняти Закон України "Про порядок допуску та умови перебування іноземних військових формувань на території України», в якому врахувати такі пропозиції:

1.1. Конкретизувати значення терміну "тимчасове перебування", викладеного у ст. 14 Перехідних положень Конституції України;

1.2. Іноземна держава розраховується за орендовані місця базування її військових формувань на території України за світовими цінами;

1.3. Військовослужбовці військових формувань іноземної держави та члени їхніх сімей мають право перебувати та пересуватися в межах орендованих місць базування цих формувань. Після закінчення терміну проходження військової служби вони повинні протягом місяця виїхати за межі України;

1.4. Термін оренди території України не може перевищувати 5 років, враховуючи і час виведення іноземних військових формувань за межі України;

1.5. Вся нерухомість в орендованих місцях базування іноземних військових формувань є власністю України і не може бути

приватизованою та проданою;

1.6. Базування кораблів ВМС України та іноземної держави повинно бути в окремих бухтах, без винятку;

1.7. Всі об'єкти наземної та морської інфраструктури ЧФ є власністю України;

1.8. Відшкодування збитків, нанесених на орендованій іноземною державою території України (екологічна шкода, руйнування цінностей культури та інше) компенсується за світовими цінами.

Враховуючи, що протягом шести років незалежності сусідніх держав російські військові формування перебували на території України і не сплачували їй за базування й використання берегової інфраструктури і Росія ще 1993 р. приступила до будівництва місць базування свого Чорноморського Флоту на території Росії, надати їй право орендувати дві бухти лише у м. Севастополі на 5 років з оплатою оренди за світовими цінами, за умовою виконання вимог Закону України "Про порядок допуску та умови перебування іноземних військових формувань на території України". Строк оренди враховує і час виведення всіх військовослужбовців та плавзасобів Чорноморського флоту Росії з територіальних вод України.»

• **XX з'їзд «Спілки офіцерів України»** відбувся 17 квітня 2010 року. В роботі З'їзду взяло участь 186 делегатів (з 252 обраних) та 50 гостей. Серед гостей З'їзду були: народні депутати України, представники Міністерства оборони України, лідери громадських організацій. Письмові привітання для делегатів З'їзду надіслали: Міністр Оборони України М. Єжель, Командувач Військово-Морських Сил Збройних Сил України віце-адмірал В. Максимов, Голова Всеукраїнського братства ОУН-УПА М. Зеленчук, Голова об'єднання колишніх вояків-українців у Великій Британії П. Кіщук, секретар ОБВУ М. Ткачук.

Делегати 20-го з'їзду, у зв'язку з викликами та загрозами Україні, які існували на той час, ухвалили рішення про дискусію щодо формування нової редакції Воєнної доктрини. Вони також звернулися до органів державної влади з пропозицією з приводу формування плану виводу військ Чорноморського флоту з території України в 2017 році, відповідно до вимог Конституції України. В рішенні була надана оцінка практиці призначення на посади Міністерства оборони України осіб, які мали непорозуміння із законами України. З'їзд наголосив на обов'язковості виконання ст. 10 Конституції України стосовно використання української мови в Збройних Силах України та інших військових формуваннях. 20 з'їзд СОУ категорично виступив проти зазіхань Уряду України на соціальні гарантії (соціальний пакет)

військовослужбовців Збройних Сил України. Головою «Спілки офіцерів України» було обрано полковника В'ячеслава Білоуса.

- **XXI з'їзд** Всеукраїнської громадської організації «Спілки офіцерів України» відбувся 24 листопада 2012 року, на якому Головою СОУ було обрано капітана 1 рангу Євгена Лупакова, першим заступником Голови – полковника В'ячеслава Білоуса. За пропозицією полковника В. Білоуса, З'їзд обрав Суд Честі СОУ у складі Голови Суду Честі полковника запасу С. Граба і членів - підполковника запасу Б. Сірука та майора запасу П. Моцю.

- **XXII позачерговий з'їзд** Всеукраїнської громадської організації «Спілки офіцерів України» відбувся 13 грудня 2013 року.

- **XXIII з'їзд** Всеукраїнської громадської організації «Спілки офіцерів України» відбувся 23 листопада 2014 року в Центральному будинку офіцерів ЗСУ в м. Києві.

- **XXIV з'їзд** Всеукраїнської громадської організації «Спілки офіцерів України» відбувся 27 листопада 2016 року. Делегатами З'їзду, Головою Всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України», було обрано генерал-лейтенанта Олександра Скіпальського, першим заступником Голови ВГО СОУ обрано Саська Олександра Вікторовича. З'їзд вніс оновлення до Статуту ВГО «Спілка офіцерів України» (протокол від 27 листопада 2016 року №24/2016). Резолюція 24-го з'їзду Всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України» була опублікована в українських ЗМІ.

- **XXV з'їзд** Всеукраїнської громадської організації «Спілки офіцерів України», відповідно Рішення Виконавчого комітету ВГО СОУ від 14 червня 2018 року № 3/18, у відповідності до пунктів 5.1 та 5.7.1 Статуту Всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України», відбувся 24 листопада 2018 року в приміщенні Будинку письменника в м. Києві. Головою Всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України» було обрано полковника Саська Олександра Вікторовича, першим заступником Голови - керівником Секретаріату ВГО СОУ було обрано полковника Остапа Яшана, заступниками Голови ВГО СОУ було обрано: полковника Віталія Лазоркіна, полковника Юрія Прокопчука та майора Миколу Головецького. Делегати з'їзду прийняли Рішення 25-го з'їзду та відповідні заяви і звернення.

- **XXVI з'їзд** Всеукраїнської громадської організації «Спілки офіцерів України», у відповідності до пунктів 5.1 та 5.7.1 Статуту Всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України», відбувся 24 липня 2021 року в м. Києві.

Нині Всеукраїнська громадська організація «Спілка офіцерів України» нараховує близько 12 тисяч членів.

САСЬКО Олександр,
полковник ЗСУ, Голова
Всеукраїнської громадської організації
Спілка офіцерів України

ВІЙСЬКОВА ГРОМАДСЬКІСТЬ: В ЕПІЦЕНТРІ РЕВОЛЮЦІЙ.

100 років тому, 27 жовтня 1921 року, у с. Мицьках відбулася нарада керівного складу Повстанчої армії Української народної республіки було прийняте рішення про початок Другого зимового походу. Остання спроба українських національно-державних сил відкритим військовим шляхом утримати незалежність України в ході національно-визвольних змагань 1917-1921 рр вийшла на завершальну фазу.

Тому передували складні і драматичні події на теренах України – політичні, соціальні, воєнні. Лютнева революція в Росії і падіння російської монархії стимулювали національно-визвольні рухи на околицях імперії.

І в епіцентрі суспільно-політичних подій, а інколи й рушійною силою, виступала армійська громадськість.

Всеукраїнські військові з'їзди 1917 року (травень, червень, жовтень) вийшли за межі власне військових питань, вони служили каталізатором політичних рішень Української Центральної Ради, і не тільки висували політичні вимоги, а й ставали силовою основою суспільно-політичних зрушень.

20-30 жовтня 1917 року в Києві проходив Третій Всеукраїнський військовий з'їзд, одним із центральних рішень якого була вимога проголошення повної незалежності України. Варто зауважити, що факел боротьби за незалежність передавався із рук в руки і дуже часто це не обходилося без військових. Три з'їзди у 1917 році, з'їзд Української військової організації у липні 1920 року, який в майбутньому передав естафету ОУН, створення у липні 1944 року Української головної визвольної ради. А далі прийшов час і Спілки офіцерів України.

Прошло понад 70 років й офіцери-патріоти України у 1990 році створили Український військовий комітет, який згодом було реорганізовано у Львівський громадський комітет “За відродження української національної армії”. Комітет став в Україні тим дискусійним майданчиком, на якому визріла ідея скликання з'їзду офіцерів-громадян України з метою створення всеукраїнської військової громадської організації, як засобу потужної громадської підтримки реалізації ідеї відродження в Україні важливої інституції

незалежної держави - власних Збройних Сил. Також у жовтні 1990 року була підготовлена Концепція Збройних Сил України, яка була оприлюднена та підтримана 1-го грудня 1990 року у Києві на Великій Раді Народного Руху України. Вона лягла в основу прийнятої у жовтні 1991 року Верховною Радою України Концепції оборони і будівництва Збройних Сил України, згідно з якою й були відроджені Збройні Сили України цивілізованим правовим шляхом за безпосередньої участі членів Спілки офіцерів України.

І нарешті, у липні 1991 року у Києві був скликаний Перший з'їзд офіцерів – громадян України. На порядку денному стояло, зокрема, два розстрільних питання – створення українських збройних сил політико-правовим шляхом і створення громадської організації українських офіцерів національно-патріотичного спрямування. В той час, у липні 1991 року, фраза командувача військами Червонопрапорного Київського військового округу генерала Віктора Чечеватова, що «ми вас усіх і Дніпрі потопимо», була не порожньою загрозою. Але генерал із Києва поїхав до Хабаровська командувати Далекосхідним військовим округом, а 23 жовтня 1991 року Міністерством юстиції України зареєстрована Спілка офіцерів України.

Наразі в Україні понад 700 таких організацій, вони знову знаходяться в епіцентрі подій, є рушійною силою багатьох суспільних процесів, ініціаторами нових і нових зрушень. Реалізуючи програмні документи Спілка офіцерів України послідовно обстоювала необхідність членства в НАТО, як гарантії безпеки держави, очищення української історії, зокрема – військової, від міфів та ідеологічних нашарувань, запровадження української мови, як мови повсякденного спілкування у військових формуваннях, запровадження інституту військового капеланства тощо.

Звісно, що всі ці дати Всеукраїнська громадська організація Спілка офіцерів України не могла ігнорувати і тому саме у цей період – через 100 років після завершення подій Української революції 1917-1921 років, 30-річчя Незалежності України та 30 років створення Спілки офіцерів України - була проведена науково-практична конференція.

Проте роль і місце військової громадськості в новітній історії України належно не досліджена та, отже, й належним чином не висвітлюється. Саме ці мотиви і спонукали нас до підняття цієї теми в інформаційному просторі.

Отже, тема науково-практичної конференції «Всеукраїнські військові з'їзди та їх значення для державотворення України». Цілями конференції ми визначали популяризацію історичної правди про окремі визначні події національно-визвольного руху та їхнього значення для становлення незалежності України; привернення уваги

до військової громадськості та її впливу на суспільно-політичні процеси в Україні, залучення до військово-історичної науки армійську молодь.

В ході конференції будуть звучати достатньо дуже цікавих і глибоких повідомлень, які дозволять нам різнобічно висвітлити її тематику, окреслити діяльність міліарних, парамілітарних і дотичних до них організацій, мотиви їхньої діяльності і значення для досягнення і захисту незалежності України. Не менш важливими є й спроби провести історичні паралелі російсько-українських війн, дослідити причини поразок і витоки перемог. Зібрані матеріали науково-практичної конференції «Всеукраїнські військові з'їзди та їх значення для державотворення України» призвані більш об'ємно розкрити її тематику, спонукати небайдужих до нових історичних розвідок з метою подальшого очищення історії України від міфів та ідеологічних нашарувань минулого. Плідної нам роботи....

Слава Україні! Слава її Збройним Силам!

СТАСЮК Юрій,

*кандидат історичних наук,
начальник науково-дослідної лабораторії
проблем воєнної історії НДЦ воєнної історії*

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ З'ЇЗДИ 1917 РОКУ, ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ УКРАЇНИ

Напередодні та після лютневої революції в Російській імперії Український військовий рух поширювався у військах і на флоті переважно стихійно та не мав єдиного організаційного центру. Однак після видання наказу військового міністра Тимчасового Уряду Гучкова від 1 (14) березня 1917 року кожна військова частина російської армії повинна була вибрати для себе комітет солдатських депутатів. Організація комітетів поширилася на всі військові з'єднання.

Цим правом негайно скористалися українські вояки російської армії для свого національного об'єднання. У Петрограді члени Товариства українських поступовців вирішили стати, за висловом Д. Дорошенка, «загальним об'єднуючим органом». Після кількох днів тривалих дискусій і переговорів, представники різних українських організацій, товариств і груп (у т. ч. й військових, зокрема М. Міхновський і Н. Король) стосовно функцій загальноукраїнського центру учасники засідання досягли компромісу і 4 (17) березня 1917 р.

утворили Українську Центральну Раду, а її головою заочно обрали М. Грушевського, його заступником став В. Науменко.

Уже 9 (22) березня 1917 року на зборах старшин і вояків у Києві було обрано Тимчасову Військову Раду на чолі з полковником Глинським. На другий день, 10 (23) березня, на військовому вічі вони перетворили її на Тимчасове Військове Бюро з 7 членів, а за тиждень після того, 16 (29) березня, остаточно оформили в два органи: Український Військовий Організаційний Комітет і Український військовий клуб ім. Полуботка. Комітет мав займатися організацією добро воль-чих українських частин. Клуб Павла Полуботка мав бути виховно-пропагандистським осередком для українського війська, який очолив підпоручик Микола Міхновський.

Уже 18 квітня (1 травня) 1917 року солдати-українці проголосили створення першої української військової частини на території Росії.

Військова тема стала предметом розгляду на одному із засідань других Загальних зборів Української Центральної Ради 23 квітня 1917 р. У підсумку було ухвалено резолюцію: «Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні і уважаючи українізацію війська невіддільною частиною сеї програми, Центральна Рада підтримує далі постанови комітету з 15 квітня про формування із запасних тилових частин нових українських частин і про потребу вилучення українців військових в українські військові частини». Тоді ж Загальні збори ухвалили пропозицію про створення у складі Центральної Ради спеціальної військової ради, яку мав обрати майбутній Всеукраїнський військовий з'їзд.

Станом на початок травня 1917 р. в російській армії було створено 1337 українських організацій, більшість з них (685) – на Південно-Західному фронті та майже 300 – у Київському військовому окрузі. Така стрімка самоорганізація знизу вимагала від Центральної Ради оперативної роботи щодо формування вищих структур, які б керували українізацією в армії.

З цією метою Центральна Рада за ініціативи Українського Військового Організаційного комітету 5 (18) травня 1917 р. скликала перший Всеукраїнський військовий з'їзд, який пройшов з 18 по 21 травня (5 по 8 травня по старому стилю) 1917 року. На з'їзд прибуло 700 делегатів від військових організацій, товариств і частин усіх армій російського фронту, Балтійського та Чорноморського флотів і тилу. По завершенню було ухвалено рішення щодо національно-територіальної автономії України; призначення при Тимчасовому уряді міністра у справах України; заснування в Україні місцевого органу – комісаріату для всіх губерній, заселених українським населенням. Окремою постановою з'їзд визнав, що «вважає Українську Центральну Раду єдиним компетентним органом,

призваним рішати всі справи, що торкаються цілої України та її відносин до Тимчасового уряду». У питаннях українізації армії з'їзд «визнав за потрібне взятись до боротьби з упадком духовної сили армії», ухвалив «негайну націоналізацію армії на національно-територіальному принципі» та домагатися того, «щоб виділити частини з українською більшістю». Разом з тим з'їзд постановив утворити при Центральній Раді Український Генеральний військовий комітет, що мав стати провідним органом українського військового руху.

На 2-му Всеукраїнському військовому з'їзді, який відбувся з 18 по 23 червня (5–11 червня по старому стилі) цього року, були присутні 1976 делегатів, що представляли понад 1,7 млн вояк і старшин російської армії. Він відбувався в умовах загострення відносин між Українською Центральною Радою і Тимчасовим урядом, викликаного відмовою керівництва російської держави розглядати питання про надання Україні автономії та всупереч забороні російського військового міністра Керенського. Збори ухвалили вимагати від Тимчасового уряду визнання автономії України, заклавши Українську Центральну Раду негайно приступити до організації влади в країні. Прийнято рішення новобранців-українців належало відправляти для проходження служби виключно в розташування на території України частини та до Чорноморського флоту. Разом з тим було обрано Всеукраїнську раду військових депутатів. Його делегати взяли участь в урочистому проголошенні I-го Універсалу УЦР 23 червня 1917 року.

Третій Всеукраїнський військовий з'їзд проходив з 2 по 12 листопада (20-30 жовтня) 1917 р. у Києві за участі 965 делегатів від фронту, флоту і тилу. Серед делегатів з'їзду домінуючим виявився вплив українських соціалістичних партій, що й визначило ставлення його учасників до загострення політичної боротьби в Росії та Україні. З'їзд доручив Українській Центральній Раді вжити низки заходів, серед яких здійснення українізації частин на фронті й в етнографічних межах України; необхідність негайного скликання з'їзду Всеукраїнських православних церков та надання Українській православній церкві автокефалії. Форум вимагав реформувати армію за національно-територіальним принципом, а також висловив за негайне проголошення Центральною Радою демократичної республіки в залагах України і скликання суверенних Установчих зборів, що ствердять республікансько-демократичні форми правління в Україні.

В останні дні проведення з'їзду у Києві загострилися вуличні бої між прихильниками більшовицького Жовтневого перевороту та поваленого Тимчасового уряду. 8 листопада (26 жовтня по старому стилю) делегати ухвалили рішення на певний час припинити роботу. Із делегатів було сформовано полк Охорони Революції, що брав

участь у придушенні більшовицького заколоту та роззброєння частин, які підтримували уряд Керинського. 12 листопада було проголошено Третій Універсал, в якому зазначено, що «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою».

Отже, в умовах революції та українського національного відродження 1917 року Всеукраїнські військові з'їзди стали рушійною силою національного руху та його розповсюдження серед військ російської армії. Завдяки цьому відбулось на теренах України створення на основі імперської армії національної. Разом з тим вони забезпечували збройну підтримку українській національно-визвольній боротьбі.

КОСТЮК Петро,
полковник, Голова
Львівської обласної організації
Спілки офіцерів України

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ З'ЇЗДИ 1917 РОКУ, ЯК ЧИННИК ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

2017 рік Президент Петро Порошенко проголосив Роком Української революції 1917-1921 рр., а Кабінет Міністрів затвердив План заходів аж до 2021 року. Є Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» від 22 грудня 2016 року № 1807-VIII та Додаток до неї.

З цієї нагоди відбувається чимало заходів на офіційному рівні. Зокрема, відзначення 100 років з часу утворення Першого українського полку імені Богдана Хмельницького та початку формування українських збройних сил (01.05.1917); Президент України Петро Порошенко 01.05.2017р. присвоїв ім'я Богдана Хмельницького одній з частин ЗСУ (Національній академії Державної прикордонної служби України вже раніше присвоєно ім'я Богдана Хмельницького - авт.). Про це сказано у зверненні президента в честь 100-річчя цієї події з моменту створення Першого українського козачого ім. Богдана Хмельницького полку – першої української військової частини, сформованої на добровільних засадах. У зверненні президента також зазначено, що проявом поваги до борців за незалежність є утвердження символічного зв'язку між українськими воїнами минулого і сьогодення.

«Всеукраїнські військові з'їзди творили особливий феномен української революції, який надавав українським подіям іншого характеру, як вони мали в Московщині», зазначив Яків Зозуля,

делегат II Всеукраїнського військового з'їзду, член Української Центральної Ради.

Доба Центральної Ради є першою спробою започаткування і становлення Української держави та її Збройних сил у XX столітті. Це був час бурхливих революційних подій у колишній Російській імперії. За декілька місяців український народ відновив свою державність та домогся її міжнародного визнання. У досягненні цієї мети особливу роль відіграли багатомільйонні маси українського селянства, одягнені в солдатські шинелі та матроські бушлати.

Процеси відновлення української державності розпочалися в екстремальних умовах воєнного часу. Уже три роки тривала Перша світова війна. У переломні моменти розвитку суспільства позиція армії може докорінно вплинути на хід революційних перетворень. Вона може підтримати ці перетворення, гарантуючи їх незворотність та перемогу, або ж завдати їм поразки. Саме військо було тією реальною першопричиною і надало той поштовх, який урухомив нашу українську історію. Саме тому в національному русі українського народу за відновлення своєї державності в 1917 – першій чверті 1918 рр. військовий рух як форма участі багатомільйонних солдатських та матроських мас у державотворчих процесах, є надзвичайно важливою сторінкою історії [1, с. 9-10].

Насамперед це проявилось в оформленні його організаційних структур та тенденції до творення національних військових частин. Адже одним із найважливіших атрибутів будь-якої суверенної держави є наявність національної армії.

Територією України проходив найбільший фронт російської армії – Південно-Західний. Він простягався на 615 км від річки Прип'яті до буковинського містечка Кимполунгу. У 1916р. був створений ще й Румунський фронт, який частково проходив Україною.

На початку 1917 р. українців було понад 3,5 млн. із 6798 тисяч військовиків діючої російської армії і 2260 тисяч, що перебували в запасних частинах. Отже, царська російська армія майже на 40% складалася з українців. Саме українці переважали в деяких військових частинах, зокрема, у лавах лейб-гвардії Волинського полку 80% становили українці, 194-й піхотний полк у Москві за своїм складом також був українським. Тисячі українців проходили службу в частинах, розташованих по всій Росії, а також на Кавказі, у Фінляндії та Китаї. А три полки російської армії – Волинський, Гренадерський та Ізмайлівський – мали традиційно український склад.

До війни в Україні був сформований 10-й армійський корпус, який комплектувався переважно з українців.

Демократичні ініціативи Тимчасового уряду викликали в українських вояків прагнення до організації на національному

підґрунті. Почали організовуватися українські військові комітети, громади, клуби, а пізніше й окремі українські частини. Ініціаторами українського руху в армії переважно були молодші та старші офіцери – українці, а представників вищого офіцерства було мало.

Український військовий рух спочатку проявлявся здебільшого стихійно. У численних постановах і резолюціях вимагалось, щоб усі військові частини, які дислокувалися в Україні, формувалися винятково з українців, а українські частини за межами української території негайно перевести в Україну. Віча, маніфестації, демонстрації, мітинги, з'їзди та збори, що відбувалися на фронті та в тилу, сприяли пробудженню національної свідомості солдатів-українців.

Зокрема, в березні в Чернівцях відбулися установчі збори солдатів-українців 8-ї армії, на яких було вирішено організувати комісію у складі 12 осіб, яка б зайнялась згуртуванням солдат-українців у масштабах усієї армії. Проводилась активна робота щодо створення української ради у 36-й армійській бригаді, яка дислокувалась у районі Острога [2, с. 89-10].

Вище військове командування, різноманітні загальноросійські військові організації та російська революційна демократія загалом поставилися до українського руху в армії вороже.

Безперервні конфлікти, непорозуміння, а подекуди й відкриті образи з боку противників українського руху викликали зворотню реакцію – велику активність серед українських військових мас. У кінці березня в Одесі гімназистами та семінаристами було засновано «Союз української молоді», який нараховував 500 осіб. У квітні з нього виокремилась група, яка заклала «Одеську Січ», що вела військову підготовку серед української молоді. На той час в Одесі вже діяв Український військовий комітет, який очолював доктор І. Луценко. Він мав значний вплив серед солдатів-українців Одеського гарнізону та військового округу, а також Румунського фронту.

Виникла «Українська громада» в березні 1917 року і в Сімферопольському гарнізоні. До неї входило 200 осіб, а очолював її учитель гімназії Клименко. В Сімферопольському гарнізоні було майже 7 тисяч солдатів-українців, серед яких Рада громади розгорнула активну діяльність і незабаром здобула популярність та визнання [3, с. 38-39].

Початок весни 1917 року засвідчив швидкий розвиток українського військового руху, який став одним із найважливіших чинників у відновленні українцями своєї держави.

Після повалення російського самодержавства в армії почали виникати національні організації, які мали великий моральний вплив на солдатів-українців. А це в ситуації, яка виникла в Україні, було вагомим силою в боротьбі з армійським командуванням, шовіністичною політикою Тимчасового уряду і всіх загальноросійських

партій. Український військовий рух став значною мірою каталізатором загальнонаціональної боротьби.

У середовищі найвпливовіших українських партій панували антимилітаристські настрої, але й з утворенням Центральної Ради її лідери також не надавали належної уваги українському рухові в армії оскільки політика Центральної Ради ґрунтувалась на федералістській концепції, що заперечувала наявність національної армії. В колах, близьких до Центральної Ради, панували думки, що в крайньому разі сам народ збиратиметься в «народну міліцію». У ліпшому випадку український рух в армії визнавався як складова частина національно-визвольної боротьби. Такою ситуацією скористався самостійницький табір. Національно-визвольний рух в армії з самого початку значною мірою розвивався під їхнім ідейним впливом [4, с. 39].

Поступово центром українського військового руху став Київ. У березні 1917 р. тут з'являються дві військові організації, що ініціюють створення перших збройних формувань Збройних Сил України: Організаційний комітет для формування Українського Війська під проводом полковника М. Глинського і Військовий клуб ім. гетьмана Полуботка. Власне діяльність цих організацій можна віднести до передісторії національних збройних сил і на загал українського військового руху.

9 березня 1917 року в Києві відбулося Військове Українське Віче, на якому в полках, де українці переважали, було висловлене побажання наказом запровадити вживання української урядової мови, і щоб такі полки поповнювались українцями та призначалися офіцери-українці [5, с. 48-49] Організаційному комітетові, за пропозицією М. Міхновського (Політичний та громадський діяч. Закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира. Промова М. Міхновського на Шевченківському святі 1900 р. в Полтаві і Харкові, надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна», стала програмою Революційної української партії. У 1917 р. – член Центральної Ради та Генерального військового комітету, один з ініціаторів організації українського війська. Ідеолог державної самостійності України. [6, с. 453]), було дано доручення з вимогами негайного формування українського Полку ім. Б. Хмельницького, делегування зі його складу представників до Центральної Ради, розгортання енергійної пропаганди українського військового руху серед солдатів фронту і тилу, а також підготовки до скликання Всеукраїнського військового з'їзду. Саме з'їзд мав би визначити основні засади побудови Української Армії [7, с. 40].

Цього ж дня в аудиторії Київського комерційного інституту відбулися установчі збори військовиків-українців, на яких розглядалось питання про утворення українського національного війська. Актуальним став принцип українізації з'єднань і частин

російської армії. Він передбачав насамперед виділення і згуртування на регулярній основі із загальноросійських угруповань солдатів-українців в окремі формування. Його підтримували всі без винятку національні політичні сили, але кожна вкладала свій зміст. Самостійники, прихильники М. Міхновського, вважали українізацію першим кроком у створенні Української національної армії. Більшість представників національних партій у Центральній Раді бажала обмежитися лише культурницькими рамками.

Український Військовий Організаційний комітет одразу після свого створення в березні 1917 року зіткнувся із протидією вищого військового керівництва Російської республіки та ворожою позицією більшості загальноросійських військових організацій. На їхню думку, формування окремих українських військових частин було неприпустимим через технічні умови, а головне, це вважалося «порушенням об'єднаного революційного фронту». Хоча на той час у складі російської армії вже були національні формування – польський корпус Довбур-Мусніцького, чехословацький легіон та батальйони латиських стрільців.

Проте український національний рух продовжував поширюватися серед солдатів-українців наперекір усім перешкодам. Через негативну реакцію з боку і вищого військового керівництва Російської республіки і загалом представників «російської демократії» Український військовий клуб ім. наказного гетьмана П. Полуботка та Організаційний комітет провадив тактику «доконаних фактів». Організація першого українського збройного формування почалася без відповідної санкції російської влади та військового командування.

Знак учасника Третього всеукраїнського військового з'їзду.

Надпис на звороті: «Українці мусять вчитися як українці для оборони прав українського народу. Михайло Грушевський. В році волі України. 1917»

Солдати на фронті легко сприймали лозунги «боротьби за вільну Україну». Хоча розуміння солдатами своєї «вільної України»

не завжди співпадало з тим змістом, якій вкладали в нього керівники в прийнятих постановах і резолюціях українських вояків. У вищому офіцерському складі армії була певна кількість українців, і це деякою мірою впливало на їх відношення до формування українських національних частин. Революційний вибух, розвиток національно-визвольного руху вплинули і на них, змусивши їх згадати про своє національне походження. Ставлення українського вищого офіцерського складу до національно-визвольного руху було різним.

Голова Організаційного комітету полковник М. Глинський, в середині березня, надав до штабу Київського округу проект організації полку. Члени Комітету були готові погодитись на будь-які обмеження з боку влади. Головне – створити прецедент, створивши першу українську військову частину, а чисельність в подальшому можна було збільшити через поповнення. В разі відмови, полк мав бути сформований самочинно як охочекомонний та іменуватись Першим козацьким ім. гетьмана Б. Хмельницького. Задовго до офіційного звернення до російських властей, таємно проводилось його формування. Найактивнішу участь в цьому узяли полковник М. Глинський (командир резервної частини з 10-12 тис. військовиків, з якої поповнювались фронтові частини) та полковник П. Волошин (начальник штабу запасної ополченської бригади). Обидві частини дислокувались в Києві. Полковник П. Волошин надсилав М. Глинському наряди щодо відправки його підлеглих на фронт або на роботи. Це надавало можливість позбутися неукраїнського елемента і завершилося це тоді, коли частина цілком українізувалася. Вже наприкінці березня вона нараховувала 3 тисячі військовиків, які стали основою першого українського полку. Водночас серед солдатів-українців тилкових і фронтових частин Клуб ім. гетьмана Полуботка проводив агітацію щодо вступу до цієї української частини. Тільки після цього організатори зробили офіційне звернення до військової влади про дозвіл на формування. Відповідь військових властей була негативною.

У середині квітня 1917 р. члени клубу ім. Гетьмана Полуботка організували в околиці Києва-Святошині «Свято білої квітки», де зібралось майже 10 тисяч вояків-українців з різних частин Київського гарнізону. Організатори свята скористалися з настрою солдатської маси, щоби за її допомогою зламати опір «Ради Робочих і Солдатських Депутатів», яка складалася з шовіністично налаштованих есерів та меншовиків. На заклик М. Міхновського солдати попрямували до будинку, в котрому засідала «Рада». Вона покликала собі на допомогу представників військової влади. Командувач Київського військового округу генерал М. Ходорович погодився на формування українських національних частин. При ухваленні такого рішення неабияку роль відіграло українське походження генерала та

його симпатії до українського національно-визвольного руху. «Рада» звинуватила командувача, який, мовляв, братається з українцями і таким чином «підтримує бунт в армії» і вимагала його відставки. Тоді, з ініціативи М. Міхновського, солдати київського етапного пункту (командир полковник М. Глинський) провели мітинг, на якому 3 тисячі військовиків заявили, що відбудуть на фронт за умови, якщо вони підуть туди як окрема українська частина – Козачий полк ім. Б. Хмельницького [8, с. 45].

Таким чином був зламаний опір організаційним планам щодо створення окремої військової частини з боку військової влади. Російська преса здійняла великий галас, чим сприяла поширенню серед вояків-українців російської армії ідеї створення українського війська.

Центральна Рада спочатку намагалася дистанціюватися від процесу творення першого українського збройного формування. Від її імені у квітні 1917 р. було підготовлено інформаційне повідомлення до київських газет, де зазначалось, що рух за формування українського полку з 3 тис солдатів виник стихійно, без будь-якої участі організованої частини українського суспільства.

Лідери Центральної Ради, які стояли на автономістсько-федералістичних позиціях, не мали чіткого уявлення про роль збройних сил у процесі державотворення. Звідси – орієнтація на так званий «спільний революційний фронт з російською демократією» та ідеологічна боротьба із самостійницькою течією всередині українського руху, зокрема серед військовиків.

Найпоплідовніше цю позицію підтримував В. Винниченко. Підтримавши створення Першого українського полку, він виступив проти постійної, регулярної армії. В. Винниченко бачив його не полком постійної армії, а народної міліції.

Згодом об'єктивні політичні обставини змусили командувача Південно-Західним фронтом генерала О. Брусилова врешті-решт дати дозвіл на формування українського полку з 500 солдатів-добровольців. При цьому формування полку мало проходити в будь-якому місці, окрім Києва. Решту вояків негайно відправили на фронт. Це рішення викликало протест солдатів-українців. (*Генерал О. Брусилов завершив свою військову службу у більшовиків головним інспектором кавалерії в РККА в 1923 році – авт.*). Але поки йшли переговори про подальшу долю полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, він був уже фактично сформований і озброєний. В цьому допоміг начальник Київського артилерійського складу полковник Сокира. Він співпрацював з Організаційним військовим комітетом.

Полк отримав від Українського військового клубу ім. наказного гетьмана П. Полуботка малиновий прапор з портретом Б. Хмельницького, вишитий черницями Фролівського монастиря, і прийняв під

ним присягу. За кілька днів було проведено організацію полку, а також утворено кадри: гарматні, кінноти, кулеметні та воєнної інженерії з тим, щоб пізніше полк розгорнути в дивізію.

Полк нараховував 16 сотень – 3574 особи. Командиром його став сотник Путник-Гребенюк (за В. Голубком – штабс-капітан С. Ластівченко [9, с.48]), а сотенними: Ярошенко, Дмитраченко, Лук'яненко, Ізбицький та Мичко [10, с.108].

Була думка призначити самого М. Міхновського командиром полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, але була залишена, бо полуботківці дивилися на цей полк тільки, як на початок великої роботи і боялися залишитись без головного свого керівника. Згодом командиром полку став викликаний із Симбірська (Росія) підполковник Ю. Капкан, який, приїхавши, на всіх полуботківців справив добре враження. Решту командного складу доповнили українські офіцери з російських частин

Проголошення III Універсалу Української Центральної Ради (1917)

Зі створенням першої української частини змушений був погодитися і військовий міністр Російської республіки О. Керенський, хоча й визнавав неприпустимим переведення українських військових одиниць із однієї частини в іншу для утворення окремих українських корпусів у межах російської армії. Згода Тимчасового уряду переконала Центральну Раду в силі українського військового руху. Але замість того, щоб твердо стояти на позиції створення національних Збройних Сил, вони продовжували говорити про «збереження єдиного революційного фронту». Козаки полку ім. гетьмана Б. Хмельницького до українських соціалістів ставилися

прихильно, але не могли їм пробачити лояльність і нерішучість супроти російського уряду [11, с. 48].

За наказом Центральної Ради, 26 липня 1917 р. «богданівці» відряджалися на фронт. Перед відправленням на них здійснили провокативний напад кірасири та донські козаки. 16 українських вояків було вбито, а 30 поранено. Українські організації на чолі з Центральною Радою вимагали від російської влади вивести кірасирів і донських козаків з Києва та усунути з посади начальника Київського округу полковника К. Оберучева. На фронті полк «богданівців» був у складі 10-ї піхотної дивізії 5-го армійського корпусу як однієї з найкращих бойових частин, а 1 листопада 1917р. його повернули до Києва. У подальшому він брав активну участь у війні з більшовиками.

Полк ім. Б. Хмельницького – найстаріше українське національне збройне формування, що проіснувало до кінця 1920р., зокрема, з квітня 1918 р. воювало у складі Запорізького Корпусу як 3-й Запорізький ім. гетьмана Б. Хмельницького піхотний полк. З почину Українського військового клубу ім. наказного гетьмана П. Полуботка постала ще ціла низка українських частин: Полуботківський полк, Дорошенківський полку Чернігові, Гайдамацькі загони в Одесі та Катеринославі й багато інших. Це також дало поштовх до створення перших українських частин на фронті.

Чота Першого Запорізького полку імені Тараса Шевченка
(Синьожупанників) в місті Парчеві на Підляшші. 1917 рік.

Те, що робилося в Києві, мало загальноукраїнське значення. Всі погляди звернені були на Київ і всюди, де був активний український військовий елемент, він переймав методи акції і тактику з Києва. Таким чином витворилась деяка однорідність українського військового руху і конкретних його форм на всій території України і

навіть в Росії, де були військовики-українці. (У Москві пройшла багатолюдна маніфестація, в якій прийняло участь майже 10 тисяч військовиків).

На з'їзді солдатів-українців в Мінську було утворено українську фронтову раду Західного округу, яку очолив С. Петлюра. Такі ж з'їзди відбулися у Саратові, Пензі, Казані. У Саратові зорганізувався полк ім. І. Мазепи, а в Москві – Український запорізький полк [12, с.48].

Офіцери та матроси (українці) Петроградської Морської школи 20 квітня 1917р. ухвалили звернення до місцевої Ради робітничих та солдатських депутатів негайно висунути вимоги до Тимчасового уряду щодо виділення всіх солдатів, офіцерів і урядовців (українців) тилових військових формувань в окремі українські частини, та не відправляти їх на фронт, поки не почнеться формування українських частин. Зважаючи на технічні умови, вони мали переводитися на територію України. Частини та з'єднання Південно-Західного фронту мали поповнюватися українськими кадрами в запасі, а офіцери-українці та випускники військових навчальних закладів призначатися до сформованих частин.

Станом на початок травня 1917 р. в російській армії було створено 1337 українських організацій, більшість з них (685) – на Південно-Західному фронті та майже 300 – у Київському військовому окрузі. Така ситуація спонукала Центральну Раду до формування інституцій, здатних керувати українізацією в армії [13]. Непересічну роль у процесі творення Української національної армії відіграли три Всеукраїнські військові з'їзди, які відбулись впродовж Української революції 1917-1921 рр.

«Гене́за самих з'їздів лежала в т. зв. наказі ч. 1, що його видав військовий міністр Тимчасового Уряду Гучков 1(14) березня 1917 року. На підставі того наказу кожна військова частина російської армії повинна була вибрати для себе комітет солдатських депутатів, до компетенції якого належала контро́ля уживання зброї, без порушення військової дисципліни та втручання в компетенцію командного складу. Організація комітетів з їх контро́лею поширилася на всі військові з'єднання, від найнижчих до найвищих, від сотень аж до Всеросійського з'їзду військових депутатів у Петрограді. Цей наказ давав право користування безплатним транспортом обраних депутатів і утримання їх на кошт держави в часі виконання ними обов'язків. Цим правом негайно скористалися також українські вояки російської армії для свого національного об'єднання» [14].

Якось непоміченою минула в четвер, 18 травня 2017р., 100-а річниця Першого всеукраїнського військового з'їзду, який сколихнув масову свідомість малоросів в одностроях, і не тільки, та закликав до творення свого національного Українського війська. Може тому, що ані в Указі президента, ані в плані Кабміну, ані в Додатку до

постанови Верховної Ради жодного разу не зустрічаємо окремої згадки про військові з'їзди, які проголосили ідеї збройного захисту української державності та заклали підвалини для творення Української національної армії.

В Україні у цей час почалися активні соціально-політичні процеси, спрямовані на вирішення проблем створення власної національної армії.

«У нас тоді фактично не було ніякої збройної сили, але сама ідея збройної сили, що може опинитися в українських руках, викликала страх у московських рядах і змушувала їх шукати порозуміння. Приблизно через два тижні після сформування Богданівського полку був на 5(18) травня 1917р., скликаний 1-ий Всеукраїнський Військовий З'їзд до Києва» (там само).

З'їзд було скликано з ініціативи Товариства ім. гетьмана П. Полуботка. Цей з'їзд мав служити також для поборювання ворожих до української військової акції впливів. Організація українського військового руху – за винятком 1-го Українського корпусу, зорганізованого легально його тодішнім начальником, генералом Павлом Скоропадським – відбувалась революційним шляхом, тобто наперекір легальній військовій владі. Організовані за таких умов українські військові частини не можна було вважати за регулярні, дисципліновані збройні сили. Для виконання такого завдання необхідно було створити відповідну організаційну інституцію. Це і спонукало полуботківців до скликання Першого всеукраїнського військового з'їзду.

«Метою з'їзду було зробити зовнішню демонстрацію українських збройних сил, а внутрішньо створити керуючий центр для української військової ініціативи, що спонтанно виявлялася в різних кінцях великого простору Росії. Обидва завдання досягнуто. Приїзд коло 700 делегатів від 1,580,702 українських вояків.

Представники Центральної Ради розглядали з'їзд як засіб опанування стихією українського військового руху шляхом нав'язування їй автономії України у складі Росії. М. Міхновський та представники полуботківського товариства вважали єдиним шляхом до відбудови української державності негайне утворення могутньої власної армії. Вони сподівалися на розуміння серед делегатів з'їзду, але значна частина вояцтва ще була під значним впливом російських федералістських ідей.

Українська Армія мала бути регулярна. Створювати цю мілітарну силу потрібно було методом «доконаних фактів» як полк ім. Б. Хмельницького. М. Міхновський не відкидав відновлення в Україні гетьманату. Передбачалося що на з'їзді буде йти боротьба між самостійницькою (державницькою), представлену М. Міхновським та прихильниками, та демократичною течіями, носіями якої виступали

більшість соціалістичних партій, які входили до Центральної Ради. Головне завдання з'їзду, наполягав М. Міхновський, – створити авторитетний орган, що уможливить формування українських військових частин, не потребуючи дозволу від Петрограда. Робота з'їзду проходила під сильним впливом самостійницької течії, прихильники якої серед делегатів з'їзду становили 45 відсотків [17, с. 51].

Певним чином М. Міхновський та його група вплинули на рішення з'їзду. На з'їзді було ухвалено резолюції про організацію українського війська шляхом українізації російських частин. Серед інших питань, розглянутих і виділених у постанові з'їзду, варто згадати про такі: про автономію України, про Українське військо, про українські клейноди, про перший Український Козацький полк ім. Богдана Хмельницького, про українську народну міліцію, про українізацію військової освіти. Делегати з'їзду затвердили полк ім. Богдана Хмельницького як регулярну українську національну військову одиницю, а всіх записаних до нього солдатів і офіцерів ухвалили вважати його особовим складом. Було також окреслено організацію адміністрації в Україні, яка мала формуватися на пропорційній основі відповідно до чисельності тих націй, що проживають на її території [18, с. 284].

Для того, щоб очолити та координувати національне військове будівництво, було обрано Тимчасовий Український генеральний військовий комітет (УГВК), який очолив С. Петлюра. По суті УГВК став прообразом військового міністерства України. В ухвалі з'їзду «Про українське народне військо і Український генеральний військовий комітет» була вимога щодо негайної «націоналізації армії на національно-територіальному принципі», а також потреба створення Української Армії [19, с. 51].

На противагу самостійникам на з'їзді виступив В. Винниченко. Він став переконувати делегатів в тому, що Україні ні за що воювати, адже вона нікого не збирається поневолювати. Вона має закінчити війну й разом з російськими працюючими класами улаштувати нове життя у спільній державі – Росії. Під тиском УСДРП і УПСР у підсумковій резолюції з'їзд записав, що постійне військо як знаряддя панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу, адже всяка війна є справою не народів, а імперіалістичної політики пануючих класів. Тому український військовий з'їзд, закладаючи перший фундамент задля організованої збройної сили української демократії, ставить собі головним завданням, щоб по війні Українська Армія стала армією всього народу – народною міліцією [20, с. 51-52]. Так марнувався український національний порив у військах, пропускаявся найзручніший момент для формування Української Армії.

Стало подією створення першої Української дивізії Синьожупанників Армії УНР. М. Міхновський і полуботківці завзято

боронили ідею сильної дисциплінованої Української Армії, але не могли встояти проти напору демагогічної більшості. На хвилі демократичних настроїв, які панували і серед солдат-українців, відродження Збройних Сил очолили далекі від армії люди. Часто вони були вороже наставлені до неї. І в цьому затаїлася небезпека для створення основ самої державності України. Голова УГВК С.Петлюра був одним із небагатьох зі свого партійного оточення, який незабаром усвідомив необхідність створення регулярної Української Армії [20, с. 52].

Перший всеукраїнський військовий з'їзд підняв в очах всеросійського петербурзького уряду значення і питому вагу української Центральної Ради. Але сама Центральна Рада значення української військової сили не хотіла розуміти. Її зусилля і в подальшому спрямовувались в напрямі гальмування і розкладання української мілітарної акції. Думка про українізацію війська була неприйнятною для росіян. Та й багато українських діячів не особливо підтримували її. Їхньою політичною програмою передбачалася автономія в межах великої Росії, а для цього військо не було потрібне. Крім того, в самому Генеральному Комітеті не було спільного погляду на рішучість прагнень перед тимчасовим російським урядом. Але бажання виокремити українців в окремі сотні, курені, полки, дивізії і навіть корпуси вже набрало виразних форм.

Тимчасовий уряд практично відкинув всі вимоги українців. Фактично він зігнував ухвали Першого всеукраїнського військового з'їзду і не визнав Генерального військового комітету. Адже цей уряд сповідував принцип єдиної і неподільної Росії. Незважаючи на спротив командування і проросійських партій, які організували шалену антиукраїнську кампанію, Перший всеукраїнський військовий з'їзд спонукав до подальшого розвитку українського військового руху та національно-визвольної боротьби в Україні загалом.

Практично всі частини, особовий склад яких складався бодай наполовину з українців, завжди висловлювався за українізацію армії. А ті заходи, які проводили прихильники єдиної армії та централізованої Російської імперії, як наприклад проведення спеціальних зборів, що засуджували національний рух в армії, мали незначний вплив. Український військовий рух набув найбільшого розмаху у тилкових запасних частинах. Переважно їх комплектували з українців.

У Вінницькому гарнізоні збори солдатів і офіцерів вимагали від Тимчасового уряду виконання ухвал Першого всеукраїнського військового з'їзду. А Український генеральний військовий комітет вони визнали своїм найвищим органом влади. В кінці травня 1917р. солдати і офіцери Одеського гарнізону виступили з вимогою утворення окремого українського полку. В цей же час, Рада

Всеукраїнської юнкерської спілки звернулася до юнкерів із закликом вступати до Української Армії.

24 травня 1917р. в Сімферополі відбулося Шевченківське свято, в якому взяло участь понад 10 тис солдатів і офіцерів місцевого гарнізону. На цьому святі були українські делегації Чорноморського флоту, а також із Севастополя та Феодосії. Саме тут проголосили про створення Українського полку ім. гетьмана П. Дорошенка під командуванням Шиманського (*Полк перестав існувати після боїв з переважальною силою червоногвардійців під командуванням підполковника М. Муравйова у грудні 1917 р. під Олександрівськом і Синельниковим*) [22].

У травні активізувався український військовий рух і на Чорноморському флоті, де координатором виступив Чорноморський український комітет. Це сприяло і розгортанню в Криму національно-визвольної боротьби татар. За підтримки українців тут у травні було сформовано татарський курінь. Командування Полку ім. гетьмана П. Дорошенка мало дружні взаємини із сімферопольським мусульманським, очолюваним муфтієм Ч. Челебієвим [23, с. 54].

*Пам'ятник загиблим полоненим українцям
«Синам України їх земляки» а Раштадті (Німеччина)*

Створення українських частин відбувалось і на етнічних російських землях. Так, у червні 1917 р. в Комишині (Росія) на базі запасного полку був утворений батальйон ім. М. Грушевського, який мав відбутися в діючу армію через Харків.

Розвиток українського військового руху мав вплив і на українських військовополонених, які перебували в таборах Німеччини

та Австро-Угорщини. Вони були обізнані про події в Україні завдяки Союзу Визволення України (СВУ), який проводив роботу щодо організації українських частин з полонених українців російської армії.

Результатам діяльності СВУ в Німеччині стало переміщення українців полонених в окремі табори – Раштадт, Вецляр та Зацведель, а в середині травня усіх полонених офіцерів-українців російської армії до табору Ганновермюнден. Згодом сюди прибув генерал-майор В. Зелінський, колишній командир 6-ї Сибірської артилерійської бригади. Так розпочалася конкретна військова робота щодо підготовки кадрів для частин, які належало сформувати в Німеччині, і починалася історія дивізії Синьожупанників. В Австро-Угорщині українські табори військовополонених були у Вільзербурзі, Зальцведелі, Домбчевську, Турулі, Йозефштадті.

СВУ також проводив тут аналогічну роботу, але навесні 1917 року австрійське військово командування не давало офіційного дозволу чи обіцянок на формування з військовополонених окремих частин [24, с. 56].

Тимчасовий уряд і далі робив усе можливе, щоб не допустити українзації армії. І хоча на початку українського військового руху автономістська течія виявилася сильнішою та впливовішою, ніж самостійницька, проте сила цього руху змусила Центральну Раду підтримати ідею українзації армії.

У червні 1917р. силами Військового клубу імені Павла Полуботка була сформована військова частина – Другий український ім. гетьмана Павла Полуботка козачий полк. Він не був визнаний ані російською владою, ані Центральною Радою. Останню налякала поява у Києві самостійницького війська. Розпочалася активна підготовка до Другого Всеукраїнського військового з'їзду. Український генеральний військовий комітет розробив положення щодо представництва українців-військових на ньому. А російські військові власті доклали чималих зусиль, щоб приховати від солдат-українців інформацію про скликання військового з'їзду. Військовий міністр О. Керенський надіслав до всіх частин телеграму із заборонаю під карою притягнення до військово-польового суду їхати на з'їзд. Таким чином він мимоволі сам довів інформацію, яка приховувалася. Також О. Керенський надіслав телеграму Генеральному військовому комітету, в якій заявив про несвоєчасність проведення з'їзду, який буде відволікати солдатів та офіцерів від виконання їхнього прямого обов'язку перед Вітчизною, а питання про національні війська негайно виносяться на розгляд Тимчасового уряду [25, с. 57].

Та Центральна Рада, наперекір Тимчасовому уряду, скликала Другий всеукраїнський військовий з'їзд, який 5 червня (18-23 червня) 1917 року розпочав свою роботу в Києві. На з'їзд прибуло 1976 делегатів, що представляли 1 732 444 організованих українських

вояків [26, с. 58]. Перший день з'їзду проходив бурхливо. Депутати вимагали від Центральної Ради припинити будь-які переговори з Тимчасовим урядом та не посилати до нього депутацій. Особливо по-самостійницьки налаштовані були представники дорошенківців з Чернігова та полуботківці з Києва. Така радикальність вимог відбилася і на позиції лідерів Центральної Ради та Генерального військового комітету. Але це було не стільки зміною їх поглядів на творення Української Армії, скільки бажання зберегти контроль в ситуації, що склалася.

Центральним питанням в роботі з'їзду було організаційне оформлення українського військового руху. Знову між прихильниками та противниками створення Української Армії відбулася суперечка. В. Винниченко намагався довести непотрібність національної армії. Про це йшлося в його статтях у «Робітничій газеті» та виступах на з'їзді. «Не своїй армії нам, соціал-демократам, треба, а знищення всяких постійних армій, – зазначав він. – Не українську регулярну армію нам треба організовувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо. Українська демократія повинна в сей час добре пильнувати – українського мілітаризму не було і не повинно бути й далі» [27, с. 192].

Але ця позиція не могла знайти підтримки у професійних військових з чіткою національно-державницькою орієнтацією, бо, як писав той же В. Винниченко, «їм хочеться ... дійсно армію, таку саму армію, якою пишаються всі імперіалісти всіх держав і націй» [28, с. 192]. Цікаво, що вже перебуваючи в еміграції, невдачу за створення Української Армії В. Винниченко намагався перекласти на С. Петлюру.

Як і на Першому військовому з'їзді, найвпливовіші українські політичні партії надавали пріоритет соціальним, а не державотворчим питанням, серед яких чільне місце посідало творення національних збройних сил. Це призвело в подальшому до того, що той військовий матеріал, який всеукраїнські з'їзди давали Центральній Раді, так і не оформився в боєздатну національно-свідому Українську Армію.

Центральна Рада значною мірою спричинилася до нейтралізації саме тих радикальних військових елементів, які хотіли надати чітко окреслених організаційних форм українському військовому рухові. Якби-то прислухалися тоді до національно свідомих військовиків, а зокрема М. Міхновського, то не було б страшних голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр., репресій проти українського народу, бо було б кому його захистити. Адже на той час російське військове командування уже було не спроможне приборкати український військовий рух. Це зазначав і генерал А. Денікін [29, с. 61].

А першопричиною цього була саме масовість цього руху, і власне це вберегло його, а заодно і Центральну Раду, від розгрому з боку Тимчасового уряду і особливо чорносотенного офіцерства.

До найважливіших здобутків Другого військового з'їзду можна віднести оформлення прообразу штабу майбутніх Збройних Сил – Українського генерального військового комітету. В червні 1917 р. УГВК складався з дев'яти відділів: інструкторського, агітаційно-просвітницького і організаційного, мобілізаційного та військової комунікації, канцелярії, комендатури та комітету для організації Вільного козацтва, юристконсульського, стройового, що перебрав на себе функції розробки військових статутів, комісії спеціальних служб, санітарно-медичного відділу з ветеринарною секцією. Така структура залишалась до листопада 1917 р., тобто до того часу, коли було сформовано Генеральний і Головний штаби Армії УНР [30, с. 63]. Однією із важливих проблем, яку прийшлося вирішувати УГВК, – проблема офіцерських кадрів. Це більше стосувалось генералітету. Українців серед генералів тогочасної російської армії було мало. І на перших порах вони зголошувались на українську службу під тиском певних обставин, а саме масових протестів революційно настроєних солдатів, у разі не вибору на командну посаду А пізніше декотрі просто втікали від більшовицьких порядків в армії.

Переважна ж більшість російських генералів вбачала смертельну небезпеку для майбутнього Російської держави в українізації армії.

УГВК мав підстави на недовіру до таких військових фахівців. Але як для українського військового центру в УГВК бракувало військових фахівців. Виходячи з цього, Другий військовий з'їзд створив допоміжний орган – Всеукраїнську Раду військових у складі 132 осіб (60% солдати, а 40% офіцери), які увійшли і до Центральної Ради. В окремих випадках вона могла за ухвалою Центральної Ради давати певні директиви УГВК.

На Другому військовому з'їзді були представники Вільного козацтва. З'їзд власне легалізував цю військову формацію. Створення загонів Вільного козацтва розпочалося навесні 1917р., і записувались у них цілі села й повіти. Ця нова військова формація започаткувалася у Звенигородському повіті на Полтавщині, а звідти швидко поширилась на Лівобережну та Правобережну Україну. Ці загони відзначалися самовідданістю і дисциплінованістю, а їхні делегати на Другому військовому з'їзді виділялися своїми радикальними виступами. Центральну Раду Вільне козацтво зацікавило як військова формація міліцейського типу, що змогла б замінити регулярну армію.

Проте, влітку 1917 р. Українська Центральна Рада не виробила відповідного ставлення до Вільного козацтва, тому воно провадило свою роботу, значною мірою, самостійно. Представники національних

меншин в Українській Центральній Раді ставились до Вільного козацтва надзвичайно вороже (В середині жовтня 1917 р. в Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. На цей з'їзд не прибули представники соціалістичних партій, а генерал Скоропадський прибув разом з усім штабом) [31].

Другий військовий з'їзд підтримав наступ на фронті, але вимагав від уряду широкомасштабної українізації армії та флоту. З'їзд ухвалив низку постанов, у яких констатовалося:

1. Тимчасовий Російський уряд не розуміє процесів, які відбуваються, що породжує загострення суспільно-політичної обстановки в Україні.

2. Підтримуючи постанови I Всеукраїнського військового з'їзду про українізацію війська, з'їзд доручає Українському Військовому Генеральному Комітетові (УВГК) якнайскоріше розробити детальний план українізації війська і вжити всіх заходів для негайного впровадження його в життя [32, с. 116].

Всі рішення з'їзду з поточних політичних та військово-організаційних питань виходили за межі автономістської політики Центральної Ради. Відсутність твердих державницьких позицій у провідних політичних партій та і тогочасному українському суспільстві загалом призвело на тому етапі до обмеження українського військового руху рамками автономії. Це спричинило його значне послаблення.

На Другому військовому з'їзді 10 червня Центральною Радою було оголошено 1-й Універсал про автономію України у складі Росії. По всій Україні люди святкували, виконували «Ще не вмерла», зачитували «Заповіт» Тараса Шевченка. Але, на жаль, тодішні політики, не мислили Вільної України без Росії. На все, що відбувалось в Україні вони дивились через призму російських, а не українських процесів. За такої політики в майбутньому Української Держави не було місця для своїх збройних сил. Всі загальноросійські партії, окрім більшовицької, виступили з його різкою критикою та звинуваченням військового з'їзду і Центральної Ради у зраді революції. 15 червня був створений виконавчий орган Центральної Ради – Генеральний Секретаріат, практично уряд автономії. В подальшому до його складу на правах секретарства мав увійти Генеральний військовий комітет на чолі з С. Петлюрою [33, с. 65].

До подій, які були в першому періоді творення українського війська, належить Третій всеукраїнський військовий з'їзд, який проходив 20-30 жовтня (2-12 листопада) 1917 р. у Києві за участі трьох тисяч делегатів. Делегати обговорили стан українізації у військах та ухвалили відповідну резолюцію. З'їзд наполягав на негайному проголошенні Центральною Радою демократичної республіки в українських етнографічних межах, узяття Центральною Радою і

Генеральним секретаріатом усієї повноти влади у свої руки, скликання суверенних Установчих зборів, які повинні ствердити республікансько-демократичні форми правління в Україні. В цей час вся влада в Росії перейшла до рук більшовиків.

Делегати Третього всеукраїнського військового з'їзду ухвалили постанову «Про курінь з'їздовий», у якій, зокрема, постановили залишити частину членів з'їзду в Києві до стабілізації політичного становища, зорганізувавши їх в окремий курінь і підпорядкувавши його Центральній Раді. Пізніше курінь був переформований у Перший український полк охорони революції. 26 жовтня (8 листопада) делегати ухвалили рішення на певний час припинити роботу з'їзду.

«Скориставшись цілковитою анархією, що панувала на фронті і в тилу, 7 листопада 1917 більшовики на чолі з Леніним повалили Тимчасовий уряд і захопили владу в Росії (окрім Кубані та Дону). УЦР не визнала більшовицький переворот і засудила його» [34].

20 листопада Українська Центральної Рада проголосила Третій Універсал, в якому проголошувалось, що Україна стає Українською Народною Республікою, зберігаючи федеративні зв'язки між УНР і Росією. Хоча залишалось неясним, про яку Росію йдеться, оскільки Україна не визнавала більшовицької влади, а демократична Росія на той час уже перестала існувати. На тому етапі влада боялася думати про державну самостійність. На зібраннях і з'їздах зацитували самостійницькі голоси. Владна еліта не мислила національними категоріями. Вона все ще очікувала спрямування з колишньої імперської столиці. Це був час найбільшого розкладу тієї української військової сили, що витворилась сама собою. Більшовики проводили агітацію серед українських частин Київського гарнізону, щоб запобігти утворенню Української армії. Це підривало авторитет української влади та розхитувало дисципліну. Водночас більшовики

намагалися надати процесам демобілізації і одночасного формування своїх частин і з'єднань більш організованих форм.

Внаслідок українізації або через самовільне відокремлювання від російських частин з березня 1917 р. до січня 1918 р. (проголошення державної самостійності України), з'явилося дуже багато українських збройних формувань. Але вже восени та взимку 1917-1918 рр. майже всі ці угруповання були деморалізовані або їх вояки розійшлися по домівках чи під впливом більшовиків перейшли на їх бік. В найкращому випадку українізовані частини залишилися нейтральними.

Що ж спричинило такі процеси? Більшість провідників українського військового руху вважали, що в основі устрою будь-якої армії має бути не військова дисципліна, а «свобода»; у козакуванні мусить проходити червоною ниткою не дисципліна, а легкість у чинах, що межувало з анархією та низьким рівнем відповідальності, а часом призводило до невиконання наказів.

Практично всі керівники політичних партій основи Центральної Ради виступали за створення народної міліції. Вони вважали, що армія в ХХ ст. не потрібна, а народної міліції достатньо для виконання всіх функцій. І це незважаючи на те, що на фронтах Першої світової тривали бої, а в Росії один за одним відбувались збройні конфлікти.

Наскільки це серйозна помилка керівників Центральної Ради, стало зрозуміло після захоплення більшовиками влади в Росії в жовтні 1917 р. (Точно так же легковажили обороною України керівники української держави до 2014 р. – авт.) .

Над Україною нависла загроза російською агресії, яку більшовики розпочали 17.12.1917 р. В стані відсутності української армії, а лише з деякими її зародками, як Богданівці, Січові Стрільці, Юнацька Школа – захопила Україну війна з Московщиною. (подібне відбувалось і в 2014 р. – авт.). Все, що було тоді, стало на відбиття агресії. Українську національну збройну силу прийшлося творити під вогнем ворога. В найкритичнішому моменті виявилось, що вояки з російської армії були ненадійними і відмовлялися вести війну з москалями. Тільки добровольці могли бажати української держави.

Тому назріла потреба створювати вже не українізовані, а українські частини. У своїх працях В. Петрів обстоював думку, що держава – це територія + народ + військо. Військо є міцним тільки тоді, коли воно будується з урахуванням традицій народу, який проживає на цій Богом даній землі і вихідці з нього складають основу його збройних сил. Тільки при врахуванні цього можна говорити про створення справді національних Збройних Сил [35, с. 86].

Тогочасна ініціатива українських військовиків у боротьбі за створення української держави спонукала Центральну Раду до рішучих дій, а опертя на мілітарну українську силу – додавало впевненості. Без

згуртованих українських військовиків, без такої активності та ініціативи українського військового руху Україна не отримала б чотирьох Універсалів Центральної Ради. Та багато часу було втрачено і нароблено багато помилок... Варто пам'ятати, що останній універсал – Акт 22 січня 1918 року – фактично був продиктований нагальною потребою часу. Влада була силою примушена до Четвертого універсалу самою історією: абсолютно очевидно, що іншого виходу, як суверенність тодішня ситуація не давала. Пригадаймо слова Універсалу: «Нас примушено творити свою долю». Істинно так... [36, с. 188]. Минуло 100 років... (27-28 липня 1991 року в Києві в актовому залі Будинку вчителя (колишній Будинок Центральної Ради) відбувся I (IV) з'їзд офіцерів – громадян України. На цьому з'їзді було створено ВГО «Спілка офіцерів України» та поставлене питання про створення Збройних Сил України шляхом законодавчих ухвал Верховної Ради України) [37].

Недооцінка значення військової потуги в захисті держави поставила в 2014 році Українську державу на межі катастрофи... Ті ж вороги з Московщини, що і в 1917 р., воюють супроти України...

Українським політикам хочу нагадати слова Вінстона Черчилля: «Вчіть історію, вчіть історію. В історії знаходяться усі таємниці політичної прозорливості».

Список використаних джерел:

1. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. с.9-10.
2. Там само. – С.38.
3. Там само. – С.38–39.
4. Там само. – С.39
5. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упор. В. Верстюк. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2003. – С. 48–49
6. Політичний та громадський діяч. Закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира. Промова М. Міхновського на Шевченківському святі 1900 р. в Полтаві і Харкові, надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна», стала програмою Революційної української партії. У 1917 р. – член Центральної Ради та Генерального військового комітету, один з ініціаторів організації українського війська. Ідеолог державної самостійності України. Див.: Новий довідник: Історія України. – К.: «Казка», 2006. – С.453.
7. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. С.40.
8. Там само. – С.45.

9. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. С.48.
10. Лазуренко С. Богданівський полк // Календар «Свободи». На рік 1960. Нью-Йорк: Видання Українського народного союзу, 1959. С.108.
11. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.- Львів: Кальварія, 1997. С.48.
12. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917 - 1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.48.
13. Верстюк В. Українська Центральна Рада й українізація військових частин Російської Армії / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2012. – №3.
14. Проф. Яків Зозуля. Всеукраїнські військові з'їзди в 1917 році [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://kombatingwar.blogspot.com/2009/05/1917.html>
15. Там само
16. Там само.
17. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – С.51.
18. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – С.284.
19. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.51.
- 20
20. Там само. – С.51–52.
21. Там само. – С.52.
22. Полк перестав існувати після боїв з переважальною силою червоногвардійців під командуванням підполковника М. Муравйова у грудні 1917 р. під Олександрівськом і Синельниковим.
23. Там само. – С.54.
24. Там само. – С.56.
25. Там само. – С.57.
26. Там само. – С.58.
27. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – С. 192–193.
28. Там само. – С. 192.
29. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу.-Львів: Кальварія, 1997. – С.61.
30. Там само. – С. 63.
31. В середині жовтня 1917 р. в Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва. На цей з'їзд не прибули представники соціалістичних партій, а генерал Скоропадський прибув разом з усім штабом.

32. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. – С.116.

33. 33 Там само. – С. 65.

34. 34 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33971

35. Петрів В. Про значіння селянства в житті держави // Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. – К., Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 86.

36. Маланюк Є. Крути. Народини нового українця. Крути: Збірка у пам'ять героїв Крут. – С. 188.

37. 27–28 липня 1991 р. в Києві в актовому залі Будинку вчителя (колишній Будинок Центральної Ради) відбувся I (IV) з'їзд офіцерів – громадян України. На цьому з'їзді було створено ВГО «Спілка офіцерів України» та поставлене питання про створення Збройних Сил України шляхом законодавчих ухвал Верховної Ради України.

МОЗГОВИЙ Іван,

*доктор філософських наук, професор,
Сумський державний університет*

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ РУХ (УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ) СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЗДОБУТТЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА СОБОРНОСТІ

На кінець 1939 в Організації українських націоналістів (ОУН) налічувалося 8–9 тис. членів. 10 лютого 1940 року *Степан Бандера* був проголошений головою ОУН. У вересні 1940 року ОУН розкололася на мельниківську й революційну (згодом бандерівську, яка складала більшість) частини. Обидві частини ОУН погоджувалися, що головний їх ворог – СРСР, хоча ніяких угод з Німеччиною не мали.

Після нападу 22 червня 1941 року Німеччини на СРСР, слідом за фронтом, що швидко рухався на схід, були відправлені невеликі загони оунівців (“похідні групи”) по 7–12 чол., які скрізь формували українські органи місцевого самоврядування та поліцію. Вже 28 червня 1941 року *Тарас Дмитрович Бульба-Боровець* (1908–1981) почав створювати на Поліссі (Олевський район) партизанські загони, що згодом дістали назву “Поліська Січ”; на весну 1942 року загін Боровця (“бульбівська УПА”) виріс до 3 тис. осіб.

30 червня 1941 року у Львові на багатотисячному мітингу в присутності кількох німецьких генералів ОУН(б) проголосила “Акт

відродження Української держави” і створила уряд на чолі з *Ярославом Стецьком*. Після відмови скасувати “Акту відродження” Ярослав Стецько і Степан Бандера були заарештовані. У вересні Бандеру помістили до в’язниці, а на початку 1942 – у концтабір “Заксенгаузен”. У одному блоці з ним був *Андрій Мельник*, хоч він і не мав жодного відношення до проголошення Української держави. Натомість *Роман Шухевич* уникнув арешту. Ставлення німців до українських націоналістів погіршувалося. З вересня 1941 року гестапо почала масові арешти і розстріли учасників похідних груп, які проходили повсюдно.

Весною 1942 року почалися сутички бульбівців з німецькою цивільною адміністрацією і поліцією. 14 жовтня 1942 року виникла бандерівська УПА (цю назву вона носила з 1943) як збройне крило ОУН. Місцем постійного командування УПА стала Костопільщина. Першим командиром УПА на Волині був *Василь Івахів* (загинув 13 травня 1943 року).

Якщо у 1942 року УПА нараховувала понад 1 тис. бійців, то у 1943–8–16 тис. Ряди майбутньої УПА в період з 15 березня по 4 квітня 1943 поповнило від 4 до 6 тис. членів української допоміжної поліції. Бульбівська УПА на початку 1943 року нараховувала 10 тис. чол. і контролювала частину Полісся. З лютого 1943 року війна велася проти всіх ворожих Україні сил (нацисти, поляки, більшовики). З 1943 року проходили збройні сутички бандерівців з мельниківцями, при цьому останні постраждали більше. Вже у 1943 році бандерівці боролися з ковпаківцями, які почали підступні акції проти націоналістів. Українська народно-революційна армія (УНРА) Бульби протистояла червоним партизанам; проте вона відмежувалася від бандерівців у 1943 році і хоча й не діяла проти них, але її бійці переходили до мельниківців. У відповідь на акції поляків (Армії крайової) у 1942–1943 рр. на Волині пройшли етнічні чистки зусиллям Р. Шухевича (Волинська різанина, 1943–1944 рр.) з ініціативи заступника Бандери, *Миколи Лебеда* (+1998). Водночас тільки 13–14 квітня 1944 року Армія крайова дотла спалила 14 українських сіл, убила 1,5 тис. українців. Водночас Шухевич діяв проти німців (особливо у 1943 році) і проти СРСР. З травня по листопад 1943 року Головним Командиром УПА був *Дмитро Клячківський* (+1945).

Окрім бандерівців і бульбівців існував ще й збройний рух опору прихильників ОУН Андрія Мельника, який мав свої військові табори на півдні Крем’янецьчини та Володимирщини. Малочисельні групи мельниківців організувалися у партизанські відділи у березні – квітні 1943 року (2–3 тис. чол.). Ці загони перестали існувати влітку 1943. 5 жовтня 1943 Боровець фактично розпустив УНРА і в листопаді був заарештований та відправлений у концтабір Засенгаузен, де перебував у бараку ОУН із двох фракцій. На Волині, Поліссі й Галичині діяли

повстанські “республіки” УПА, з контрольованої ними території німці були вигнані.

У листопаді 1943 року Головним Командиром УПА призначений Роман Шухевич (“генерал Чупринка”) (1943–1950). Упродовж осені 1943 року і в 1944 році головне командування УПА досягло порозуміння про нейтралітет як із розміщеними в Україні частинами угорської армії, так і з румунами, водночас були контакти з сербами й хорватами. До кінця 1943 року ОУН(б) взяла курс на максимальне згортання наступальних дій проти німців і почала збирати свої сили на боротьбу проти СРСР. На початок 1944 року УПА втягнулася у перші бойові дії проти Червоної армії на Волині та Поліссі. Весною 1944 року УПА об’єднувала 25–45 тис. бійців. Була створена Українська головна визвольна рада (УГВР) як політична надбудова УПА.

У грудні 1944 року УПА поділилася на 4 частини: *УПА-Північ* (Волинська, Рівненська, частина Житомирської та Київської областей); *УПА-Південь* (частини Хмельницької й Вінницької областей); *УПА-Захід* (Дрогобицька, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська та частини Закарпатської і Чернівецької областей, з окремою воєнною округою “Сян” на Перемишльщині, Холмщині, Лемківщині, Надсянні, тобто від Західної Лемківщини до Буковини); *УПА-Схід* (частини Київської, Чернігівської, Кіровоградської й Полтавської областей, частково Житомирська й Київська; окремого командування для УПА-Схід не було створено, на цьому терені діяли лише поодинокі повстанські частини). Групи ділилися на воєнні округи, а округи – на тактичні відтинки. Окремі загони діяли на території східної й південної України (Сумська, Дніпропетровська, Харківська, Херсонська, Одеська, Миколаївська, Запорізька області), на Донбасі (Сталінська і Ворошиловградська області), в Криму, Беларусі, на Кубані. УПА вела також видавничу діяльність.

Організаційно УПА складалася з батальйонів (“курнів”, по 300–500 бійців), рот (“сотень”, по 100–150 бійців), взводів (“чот”, по 30–40 чол.) і відділів (“роїв”, по 10 осіб). Весь склад УПА як партизанського війська, переховувався у криївках – військово-оборонних та господарських спорудах під землею. Всього за час існування УПА було споруджено 10 тис. криївок. Ряди УПА поповнювалися за рахунок добровольців із числа ідейних націоналістів, перебіжчиків з допоміжної поліції, дезертирів з Червоної армії, бійців батальйонів “Нахтігаль”, “Роланд”, 201-го шуцманшафт-батальйону, дивізії “Галичина”. Крім українців, яких була переважна більшість, у складі УПА воювали росіяни, кримські татари, євреї (переважно лікарі) та бійці інших національностей.

Для знищення УПА більшовики спершу застосовували масові фронтальні бої й сутички. Так, у одній із перших таких операцій на

початку 1944 брали участь навіть війська 1-го Українського фронту, але ефект від таких масштабних заходів був невеликим. На це було кілька причин: по-перше, психологічний вплив упівців на червоноармійців, що сприяло моральному розкладанню останніх; по-друге, неефективність використання солдатів Червоної армії проти націоналістичного руху; по-третє, недооцінка більшовиками сил ОУН-УПА. Заходи з зачистки районів дислокації УПА зазвичай проводилися без попередньої розвідки і продуманого плану, через що облави і прочісування не приносили належних результатів. Радянські війська зіткнулися не з розрізненими “бандами”, а з потужною бойовою організацією, що мала жорстку структуру.

У вересні 1944 року з концтабору вийшли Стецько і Боровець, у жовтні – Мельник, восени (27 серпня, за іншими даними – 28 вересня чи в грудні 1944 року) – С. Бандера. Після звільнення Бандера категорично не пішов на співпрацю з німцями і відмовився зробити ОУН і УПА союзниками Рейху у війні проти СРСР. Мельник після війни створив Всесвітній конгрес українців. У 1945 році УПА об'єднувала 20–22 тис. бійців, у 1946 році – 8 тис., у 1947 році – 2–6 тис., у 1948 році – понад 2 тис. бійців. Військову службу в УПА у 1942–1954 рр. пройшло понад 400 тис. чол. Упівцям допомагали литовські партизани (“лісові брати”).

Незабаром радянський уряд змінив тактику. В хід пішли війська НКВС. На відміну від червоноармійців вони були більш дисциплінованими, краще озброєними і підготовленими. Проти УПА спочатку проводилися облави, потім триденний бій під Гурбами (22–25 квітня 1944 року) на Крем'яччині за участі бл. 30 000 вояків, у жовтні того ж року відбулася битва під Лещавою-Горішньою, а взимку 1944–1945 рр. – у Карпатах. Далі для поборювання УПА радянський уряд кинув стрілецькі дивізії, кавалерійські полки, шабельні ескадрони, стрілецькі бригади, окремі стрілецькі батальйони – загальною чисельністю в 26 304 особи (дві дивізії). Але цього було мало. 9 жовтня 1944 року НКВС і НКДБ СРСР видали наказ “Про заходи боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях СРСР”. У Західну Україну передислоковано 1 полк конвойних військ (1500 чол.), 1 полк з охорони промислових підприємств (1 200 чол.), три бронепоезди з десантом по 100 чол., прикордонні полки з Туркменії і Молдови.

До листопада 1944 року сформовано 203 винищувальних батальйони (27 796 бійців) і 2997 груп сприяння (27 385 членів). До кінця 1944 року в західних областях налічувалося 212 винищувальних батальйонів (23 906 бійців) і 2336 груп сприяння (24 025 членів). НКВС-МВС застосовували також різні методи провокації: створення фальшивих загонів УПА – спецгруп НКВС, поширення отруєних ліків та інфекційних недугів, інше. Одночасно керівники уряду УРСР та

КПУ зверталися із закликами до вояків УПА складати зброю (“з повинною”) за ціну помилування. Тих, хто погоджувався, НКВС включав до частин для боротьби з УПА, а згодом їх судили й висилали до концтаборів. Відомі сім таких урядових звернень, останнє датоване 30 грудня 1949 року.

На території Західної України станом на 20 червня 1945 року було створено 1567 спецгруп НКВС, 49 із яких діяли на території Рівненщини. Спецзагін НКВС *Сафата Панасюка* під виглядом УПА діяв на Волині у 1944–1946 рр. За два роки діяльності перевертні з банди Сафата знищили бл. 1,5 тис. мирних людей.

Особливу роль у 1944–1947 рр. відігравали частини УПА Посяння, Холмщини та Лемківщини (“Закерзоння”) на кордонах Польщі: група “Сян”, а потім Закерзонський край із командиром, полковником *Мирославом Онішкевичем* (“Орест”) (+1950) та тереновим провідником ОУН *Ярославом Старухом* (“Стяг”) (+1947). Їхнім завданням було протистояти комуністичним органам Польщі та шовіністичним елементам польського суспільства, які тероризували українське населення, і протидіяти примусовому виселенню українців. Для боротьби з УПА польський уряд навесні 1946 створив оперативну групу “Ряшів”, складену з частин двох дивізій. Бої, що тривали до жовтня, з огляду на розпорошеність загонів УПА та систему замаскованих бункерів, не дали бажаних для уряду наслідків.

У березні 1947 року під час засідки УПА загинув заступник міністра оборони Польщі генерал *Кароль Сверчевський*. Наступного місяця польський уряд створив оперативну групу “Вісла” під командуванням генерала *С. Моссора*, яка мала знищити УПА на Закерзонні. Вона складалася з кількох дивізій піхоти, технічних полків, літунської ескадри і частин міліції, разом 17 350 вояків. Водночас польський уряд домовився з урядами СРСР і УРСР про спільний наступ на УПА: УРСР виставила у вересні 1947 року на кордоні з Польщею 13 600 вояків, аналогічно біля кордону було сконцентровано численні радянські з’єднання. Тим часом УПА Закерзоння мала лише 17 сотень (дещо понад 2 000 вояків), а підпільна мережа та самооборонні загони населення – бл. 4 000 осіб.

Операція «Вісла» розпочалася 28 квітня 1947 року і тривала до жовтня 1947 року. За цей час майже все українське населення було виселене в основному у північні воєводства Польщі. У важких багатомісячних боях УПА й збройне підпілля понесли або важкі людські втрати, або були розбиті й розпорошені. З літа 1947 року УПА почала залишати Закерзонський край; одні подалися в УРСР, інші – рейдами до західної Німеччини й Австрії, де дісталися до американської окупаційної зони (бл. 400 осіб). Невеликі групи діяли на опустілому Закерзонні (так званому “дикому полі”) ще до осені 1953 року. З середини 1946 УПА налагодила співпрацю з

британськими і американськими спецслужбами. У 1947 році пройшли невдалі переговори Шухевича з органами держбезпеки СРСР з метою уникнути зайвих жертв. Трагічною датою в історії УПА стала смерть головного командира Романа Шухевича, який загинув у бою в підпільній штаб-квартирі в с. Білогорща на околиці Львова 5 березня 1950 року, вбивши при цьому майора КДБ О. Ревенка. Акцію організував енкаведист П. Судоплатов. Проте це не означало припинення діяльності всього націоналістичного підпілля у Західній Україні.

З 1950 по 1954 роки Головним командиром УПА був *Василь Кук*. На той час, до кінця 1953 року, великі загони повстанців були фактично ліквідовані. 23 травня 1954 року Кук, діяльність якого щільно контролювалася радянськими спецслужбами, був узятий у полон військами МДБ СРСР за допомогою завербованого колишнього підпільника “Чумака” (Микола Примас), якого В. Кук знав особисто. Без вироку суду Кук провів у в’язницях 6 років. Після 1954 року активні дії УПА було фактично припинено. Щоправда, окремі дрібні групи діяли до початку 1956 року, а окремі вогнища спротиву продовжувалися впродовж 1950-х рр. Останній бій підрозділу УПА з підрозділом МВС відбувся **12–14 квітня 1960 року**, а воїн УПА *Ілько (Ілля) Обершин* залишався у підпіллі до 1991 року.

За даними 4-го відділу МДБ УРСР (можливо завищеними), у 1944–1956 рр., під час боротьби з українським націоналістичним підпіллям, загинуло 155 108 бойовиків УПА і підпільників ОУН, з яких 1 746 полягли у східних областях України, 134 тис. були взяті в полон. Під загрозою репресій і під моральним тиском 76 753 повстанці з’явилися з повинною. Репресіям (зокрема, висланню в Сибір) піддавалися і мирні жителі, що надавали допомогу УПА: було заарештовано 103 866 осіб, з яких 87 756 було засуджено. 203 тис. осіб зазнали депортацій у східні регіони СРСР.

У 1944–1956 рр. на території західних областей України повстанці здійснили 14 424 диверсійно-терористичні акти, в результаті яких загинули 30666 радянських громадян, серед них 687 співробітників НКДС-МДБ, 1 864 співробітники НКВС-МВС, 3 199 військово-службовців внутрішніх прикордонних і збройних сил, 2 590 бійців винищувальних батальйонів; 2 732 представник органів влади, 251 комуніст, 207 комсомольських працівників, 314 голів колгоспів, 15 355 колгоспників і селян, 676 робітників, 1 931 представник інтелігенції, 860 дітей (?), людей похилого віку і домогосподарок (останніми могли бути прорадянські колаборанти, або це вигадка радянської пропаганди). Визвольні змагання середини ХХ століття, попри їх трагічність, перешкодили злочинному наміру радянської влади здійснити суцільну депортацію українців і готували людність до подальшої боротьби з нелюдським режимом.

СИНИЦЬКИЙ Петро,
*кандидат історичних наук,
доцент Державного університету
інфраструктури та технологій*

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ **20х - поч. 50-х рр.**

Боротьба українського народу за власну державу в визвольних змаганнях 1917 - 1921 рр. зазнала поразки.

Причина. Відсутність в правлячих колах чіткої програми щодо принципів розбудови нової держави.

Наслідки. Етнічні землі українців були розділені між чотирма сусідніми державами, які відразу почали проводити політику поступового придушення українських національних інтересів.

Активні патріотичні українці почали боротьбу за власні національні інтереси звернувшись до ідеології націоналізму вбачаючи в ній єдину світоглядну платформу здатну мобілізувати маси.

В 1920 році в Празі було утворено Українську військову організацію головою якої став полковник армії УНР Євген Коновалець. Головною програмною метою організації була підготовка українців до здобуття власної державності після початку нової війни. Протягом 20х рр розрізнені групи українських націоналістів шляхом напружених дискусій узгоджують політичні цілі і в лютому 1929 року на конгресі у Відні створюють ОУН на чолі з Е.Коновальцем.

В лютому 1930 року на конференції у Львові ОУН здійснила чіткий адміністративний поділ етнічних територій сформувавши дієву підпільну мережу в тому числі створивши механізм залучення в свої лави юнацтва.

В липні 1932 року на конференції у Празі керівником крайової організації західноукраїнських земель був обраний С.Бандера. Під його керівництвом восени 1933 року було проведено шкільну акцію ОУН, в жовтні було вбито секретаря консульства СРСР Майлова, в червні 1934 року в Варшаві було вбито міністра ВС Польщі Перацького.

Після цих акцій польська влада почала арешти було арештовано і С.Бандеру. В травні 1938 року в Роттердамі було вбито керівника ОУН Коновальця. В жовтні 1938 року керівником ОУН було обрано А.Мельника, з цим рішенням не погодились керівники ОУН західноукраїнського краю і на основі цього почали проводити самостійну політику, так в серпні 1939 року на власний розсуд вони провели мобілізацію членів ОУН і почали збройні виступи. На початку 1940 року взагалі почали підготовку до збройного виступу на

території СРСР. Мельник цього рішення не підтримав.

В січні 1940 р. С.Бандера на переговорах з Мельником у Римі вимагав створити два зовнішньополітичні центри ОУН- один для співпраці з Німеччиною а другий з Англією та США. Мельник ці пропозиції відхилив. Тоді в лютому 1940 року у Кракові нарада крайової організації ОУН західноукраїнських земель оголосила про створення революційного проводу ОУН на чолі з Бандерою.

Всі спроби знайти порозуміння були невдалими і до вересня 1940 року єдина організація ОУН перестала існувати.

На території західної України ОУН продовжувала активно діяти, як наслідок НКВС почав репресії, вже до жовтня біля двох тисяч оунівців кинули до в'язниць, проте до травня 1941 року ОУН була відновлена, і за короткий час здійснила 65 терактів протирадянських органів.

В травні 1941 року провід ОУНБ розробив детальний план своїх дій під час війни в яких виклав основні напрями підготовки до збройного повстання, формування армії, держави тощо.

У 1941 році ОУНБ налічувала 20 тис. членів.

З початком війни більше двох тисяч вояків ОУН організованих в похідні групи ішли перед радянсько - німецьким фронтом встановлюючи свою владу в Українських землях. За детально розробленим планом одна з таких груп мала оголосити про відновлення незалежності української держави в першому великому місті України, така дія мала поставити німців перед фактом існування української держави, змусивши Берлін її визнати. 30 червня група Стецька увійшла до Львова і оголосила Акт відновлення Української держави. У відповідь німці почали арешти, до кінця 1941 року більше 80% керівних кадрів ОУН було арештовано, Бандеру кинули до концтабору Заксенхаузен.

Похідні групи мельниківців змогли досягти Києва і в жовтні 1941 року вони створили Українську національну Раду. 21 листопада ОУН організували мітинг - панихиду на честь 20-річчя Базарської трагедії. У відповідь 721 учасника мітингу було арештовано, 120 осіб розстріляно і до березня 1942 року мережа ОУНм була знищена.

ОУНБ на заході України зберіг свої структури, проте активних дій проти німців не проводив.

В травні 1943 року бойова частина ОУН отримала назву УПА. В серпні 1943 року ОУНБ було прийнято рішення про підготовку УПА до повстання проти більшовиків на території України. В січні 1944 року Мельник виїхав до Відня і намагався знайти контакти з Американцями але був заарештований. Восени 1944 року німці випустили з тюрем керівників ОУН, при цьому Бандера відмовився співпрацювати з німцями, а в лютому 1945 року в Відні було створено закордонний центр ОУНБ на чолі з Бандерою.

В Україні діяло підпілля яким керував Р.Шухевич, його бойова

структура вояки УПА почали збройну боротьбу проти Червоної Армії та Радянської влади. Жертвами цієї війни по неповним даним стали більше 30 тисяч воїнів УПА, приблизно такаж кількість Радянських військовослужбовців загинули на території Західної України в боях проти УПА.

В цілому повстанський рух на Зах.Україні Радянській владі вдалось придушити лише в 1948 році. Але це в основному. Супротив українців сталінському режиму продовжувався і далі. Лише з загибеллю в 1950 році Р.Шухевича, діяльність підпілля ОУНб згасла.

Після загибелі Шухевича головою проводу ОУН було обрано Василя Кука, за його керівництва УПА на території України практично припинила активні бойові дії, а в 1954 році спецслужбам СРСР вдалось арештувати і В.Кука.

За кордоном ОУН продовжувала свою діяльність направлену на боротьбу за інтереси українського народу.

ГОРЄЛОВ Володимир,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
НДЦ воєнної історії Національного
університету оборони України*

УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ТА МІЛІТАРИЗОВАНІ ОБ'ЄДНАННЯ У ХХ СТОРІЧЧІ, ЯК АВАНГАРД БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Мазепинський мілітарний курс - перша українська таємна напіввійськова організація. Виникла в 1912 року у Львові. Видавала підручники з військових питань українською мовою. Провідними членами організації були І. Чмола, В.Кучабський, Ф. Черник та ін.

Гуцульсько-Буковинський Легіон - добровільне військове формування у складі австрійської армії підчас першої світової війни 1914–1918 рр. Створений в 1915–1916 рр. на Буковині за ініціативою М. Василька. Складався переважно з буковинських українців.

Український військовий клуб імені гетьмана П.Полуботка - українська військова організація, заснована 16(29).3.1917 року на військовій нараді представників київського гарнізону. 18(31) березня 1917 року на засіданні Клубу затверджено Статут, який розробив М.Міхновський. Згідно зі статутом, головною метою організації було визнано згуртування всіх військовиків, лікарів, військових урядовців (українців за національністю) для створення української армії та для продовження боротьби “за повну свободу України”. Справами клубу керувала Рада, що складалася з 24 членів і 12 кандидатів. Очолював

Раду М.Міхновський. Клуб відкривав свої філії на фронтах і по всій Україні. Перед місцевими осередками ставилося завдання сприяти зростанню національної свідомості шляхом розповсюдження брошур, часописів та відозв із закликом до військовиків-українців об'єднуватися в окремі національні громади та встановлювати зв'язок із організацією. У травні 1917 року за участю клубу сформовано Перший український козацький полк ім. гетьмана Богдана Хмельницького на чолі з штабс-капітаном Д.Путником-Гребенюком. Під впливом членів організації відбувалася українізація й ін. військових частин. Члени клубу М.Міхновський та В.Павелко брали участь у підготовці Полуботківців виступу 1917 року, внаслідок якого планувалося захопити владу в Києві і змусити Українську Центральну Раду проголосити незалежність України.

Вільне козацтво (ВК) - українська добровільна організація, створена для захисту Української держави і охорони правопорядку. Перший кіш В.К. було сформовано у квітні 1917 року у Звенигородському повіті на Київщині. Кошовим отаманом став С.Тризло. Ініціатором створення В.К. був селянин з с.Гусакова Звенигородського повіту - Смоктій. В серпні 1917 року добре організовані вільно-козацькі підрозділи існували в Бердичівському, Борзнянському, Київському, Канівському, Черкаському, Ніженському та Уманському повітах. Відділи В.К. створювалися за територіальним принципом з національно свідомих селян і робітників віком старше 18 років. Основним тактичним підрозділом В.К. була сотня. Кількість бійців сотні могла бути різною - від 55 до 700 чол. Сотні однієї волості об'єднувалися у курінь, курені в полк. а полки цілої округи утворювали кіш. Старшина В.К. була виборна. Сотенна старшина складалася з п'ятерох членів: сотника, писаря, скарбника, хорунжого і бібліотекаря. Сотня мала свій прапор, канцелярію і бібліотеку. Курінну старшину вибирали сотні волості, полкову - курені повіту, а кошову - полки округи. В серпні-вересні 1917 року вільно-козацький рух охопив всю Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Катеринославщину, Херсонщину, Кубань. Були створені коші ім. Семена Палія, ім. гетьмана П.Сагайдачного та ін. Одним з найкращих був "Гайдамацький курінь" на Херсонщині, який нараховував близько 8 тис. бійців. 3-7(16-20) жовтня 1917 року у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд В.К. На з'їзд прибуло 200 делегатів, які представляли близько 60 тис. "вільних козаків". На з'їзді було створено Генеральну Раду В.К. з 12 осіб. Отаманом В.К. було обрано командира Першого Українського корпусу ген. П.Скоропадського. Місцем розміщення управи було визначено Білу Церкву. З жовтня 1917 року виходив щоденний часопис "Вільний козак" під редакцією М.Левицького. В січні 1918 у зв'язку з наступом більшовицьких військ за розпорядженням Генерального Секретаріату Військових

Справ розпочато реорганізацію В.К. у регулярні військові частини - Реєстрове Вільне Козацтво. Взимку 1918 року частини ВК. чинили стійкий опір наступаючим більшовицьким військам. Особливо визначались сотні В.К. під проводом М.Ковенка, які протягом кількох днів наприкінці січня - поч. лютого 1918 року брали участь в захисті Києва. Територія ж Звенигородського повіту, де кошовим отаманом Звенигородського коша було обрано Ю.Тютюнника, залишалась вільною від більшовиків до повернення влади. В травні-червні 1918 року на вимогу німецького командування відділи ВК. було роззброєно і розформовано, хоча за іншими даними їх роззброєння відбулося саме за бажанням українського уряду. Проте значна частина козаків зберегла зброю і згодом увійшла до складу частин Армії Української Народної Республіки.

Сердюцькі дивізії (С.д.)- назва військових формувань Армії УНР і Збройних Сил Української Держави у 1917–1918 рр.

1) У листопаді 1917 року за наказом коменданта Київського Військового Округу (КВО) полк. О.Павленка було сформовано два військових з'єднання, які отримали назву С.д. (за аналогією з гетьманськими полками). Створення С.д. фактично поклало початок відродженню традицій української гвардії у новітні часи. Загальна чисельність особового складу двох С.д. сягала 12 тис. Дивізії мали у своєму складі 8 піхотних полків, кінний полк та гарматну бригаду ім.Грушевського. У першій дивізії були полки імені гетьманів Б.Хмельницького, П.Полуботка, П.Дорошенка, І.Богуна. Очолював дивізію полк. Ю.Капкан. Командиром другої дивізії призначено ген. О.Грекова. Під час українсько-більшовицької війни у січні 1918 більшість підрозділів С.д., проголосили нейтралітет, а у кін. січня 1918 року - самодемобілізувалась. Лише невелика частина вояків С.д. взяли участь у боях з більшовиками. На поч. лютого особовий склад дивізій увійшов до складу Окремого Запорозького Загону Армії УНР.

2) **Сердюцька дивізія** - військовий підрозділ, створений командуванням Збройних Сил Української Держави у червні-липні 1918 року. Формувався з добровольців (18–25 років) на зразок гвардійських частин російської армії. Комплектувався переважно з синів заможнішого селянства Лівобережної України. 14 серпня 1918 року затверджено “Статут про комплектування війська сердюків Української Держави й відбування служби в ньому”. Згідно зі статутом старшинські посади у дивізії могли займати лише особи з відповідною освітою, стажем бойової служби, “належні до української нації”. У жовтні 1918 року дивізія складалася з 4 піхотних полків, кінного Лубенського полку, гарматного і автопанцирного дивізіону, технічної сотні. Особовий склад частини налічував бл. 5 тис. бійців. Командиром дивізії призначено полковника Клименка. Під час повстання проти гетьманського режиму майже у повному складі

перейшла на бік республіканських військ. У грудні 1918 частина підрозділів дивізії увійшла до складу Осадного корпусу січових стрільців.

Буковинський курінь - українська добровольча військова частина, утворена в 1919 року. Сформована М.Топущаком з біженців з Буковини, які рятувались від терору румунських військ. Б.К. воював проти більшовицьких військ у складі Залізної дивізії Армії Української Народної Республіки. Командував Б.К. Омелян Кантимір.

Українська Військова Організація (УВО) - нелегальна військова організація, що існувала у 1920 - поч. 1930 рр. у Західній Україні. Створена за ініціативою колишніх старшин Армії УНР-членів Стрілецької ради (Є.Коновалець, І.Андрух, В.Кучабський, М.Матчак, Я.Чиж) з метою продовження збройної боротьби за незалежність України. Рішення про заснування УВО було прийнято на нараді Стрілецької ради у липні 1920 року та на з'їзді представників військових організацій наприкін. серпня 1920 року у Празі. Організаційні заходи зі створення УВО розпочато у Львові у вересні 1920 року (первісну організаційну основу УВО в Галичині становило товариство "Воля"). За короткий час сформовано начальну Колегію українських військових організацій (координуючий голова - О.Навроцький, члени - Я.Чиж, М.Матчак, Ю.Полянський, В.Целевич), створено округи, повітові відділи та місцеві осередки організації. З серед. 1921 року діяльність УВО у краї очолив Є.Коновалець, який з невеликою перервою (у 1923–1924 рр.) перебував на посту головного коменданта УВО аж до 1931 року. Начальником штабу організації призначено Ю.Отмарштайна. Є.Коновалець здійснив реорганізацію керівного центру організації: замість Начальної колегії створено Начальну команду зі штабом і референтурами, її склад поповнено старшинсь-кими кадрами. В УВО створені організаційно-кадрова, розвідка, бойова і пропагандистсько-політична референтури. Галичину, як основну територію, на якій діяла УВО, поділено на 13 військових округ. Кожна військова округа складалася з повіту з округовими і повітовими командами, загальна кількість яких сягала 58.

Серед членів УВО на першому етапі діяльності організації переважали колишні вояки Армії УНР та Української галицької армії, люди різної партійної приналежності та різних політичних поглядів. УВО, не маючи чітко окресленої ідеології та політичної програми, визначала своїм головним завданням організацію боротьби проти окупаційних режимів на українських землях. У перші часи існування (1921–1923 рр.) УВО була організаційно пов'язана з українським екзильним урядом Є.Петрушевича у Відні і координувала свою діяльність з його зовнішньополітичною акцією, що ставила за мету домогтися підтримки держав Антанти у справі відродження

української державності в Галичині. Широкомасштабні акції опору (терористичні замах на представників польської влади та українських діячів, що виступали за порозуміння з польською державою, масові саботажні кампанії, бойкот польської адміністрації), здійснювані національним підпіллям, мали водночас служити українській дипломатії аргументами для вирішення “галицького питання” на користь українців. Восени 1922 року керівництво Начальної команди УВО перенесено за кордон, а діяльністю організації у західноукраїнських землях стала керувати Крайова команда під командуванням А. Мельника. У 1923–1925 рр. в УВО точилися дискусії щодо подальшого політичного курсу організації, під час яких обговорювалися питання її зовнішньополітичної орієнтації. Після перемоги концепції про самостійний характер політики УВО в 1925 р. з неї виключено прибічників орієнтації на радянську Україну, які у травні 1925 року створили нову підпільну організацію - Західноукраїнську народну революційну організацію (ЗУНРО), очолювану О. Думіним.

Ставлячи українську справу в міжнародному контексті, провід УВО бачив серед ймовірних союзників українців у боротьбі проти версальської системи Німеччину, що спонукало до тісніших контактів і співпраці з німецькими відомствами, зокрема міністерством райхсверу. Начальна команда УВО з 1926 знаходилася у Берліні.

УВО видавала власний друкований орган - журнал “Сурма” (виходив 1927–1928 рр. у Берліні; 1928-34 рр. - у Каунасі; гол. ред. В.Мартинець), який нелегально поширювався у Західній Україні.

У серед. 1920 років відбувалися суттєві зміни у кадрах УВО. Організація поповнювалася студентською і шкільною молоддю. Одночасно з відродженням та реорганізацією в Галичині політичних партій їхні члени відходили від участі в революційному підпіллі.

УВО співпрацювала з новоутвореною у 1925 році партією - Українським національно-демократичним об'єднанням: окремі чільні діячі УНДО були водночас членами проводу УВО (Д.Паліїв). У 1927–1928 рр. в УВО посилювалися націоналістичні тенденції: організація все більше політично орієнтувалася на ідеологію українського націоналізму (сформульована Д.Донцовим); домінуючим в її ідейному арсеналі ставав постулат національної революції - загального революційного здвигу українського народу за власну національну самостійну і соборну державу. На цьому ідейному ґрунті УВО зблизилася з іншими націоналістичними осередками - Групою української національної молоді (Прага), Легією українських націоналістів (Подебради), Союзом Української націоналістичної молоді (Львів), Групою української національної молоді (Берлін) і виступила з ініціативою об'єднання цілого руху в одній організації. На Першому Конгресі українських націоналістів, що відбувся у Відні

(28.1 -3.2.1929 р.), завершився процес об'єднання націоналістичних груп і організацій в одну українську націоналістичну революційно-визвольну організацію - Організацію українських націоналістів. Однак зі створенням ОУН УВО не ліквідовувалася, а деякий час продовжувала діяти автономно, зберігаючи Начальну команду. Крайовими командантами були Ю.Головінський, Р.Сушко, О.Сеник, Б.Гнаткевич, В.Горбовий.

УВО як окрема організація фактично припинила своє існування у 1931, її кадри перейшли до ОУН, переважно до її бойової референтури, хоча сама назва УВО в пропагандистсько-політичних цілях ще зберігалася протягом кількох років.

Фронт Української Революції - українське повстанське з'єднання під час радянсько-німецької війни 1941–1945. Утворилося восени 1942 на Кременеччині (тепер Тернопільська обл.). На чолі ФУР стояв колишній лейтенант Червоної армії Т.Басюк-“Яворенко”. ФУР декларував відданість демократичним ідеалам та традиціям національно-визвольних змагань 1917–1921. Чисельність ФУР, за різними дан., сягала від 200 до 600 чол. У оперативно-тактичному плані ФУР співпрацювала з УПА Т.Боровця, збройними формуваннями ОУН-М і деякий час з ОУН-Б. У липні 1943 значна частина бійців ФУР вступила до Української повстанської армії. Майже одночасно ФУР вела бої із загонами радянських партизанів під командуванням Д.Медведева. У вересні 1943 залишки ФУР приєдналися до Українського легіону самооборони. Т.Басюк загинув наприкін. 1943.

УПА - військово формування, що діяло в Україні у 1942-50-х роках

Ідея створення українських військових загонів, які виконували б роль національної армії, обговорювалася українськими політичними силами протягом всього міжвоєнного періоду. Організація українських націоналістів більше, ніж будь-яка інша партія чи політичне об'єднання, приділяла увагу військовому вишколу своїх кадрів, розробці військових доктрин і концепцій. Після поч. німецько-радянської війни 1941–1945 ОУН-СД, проголосивши у Львові відновлення Української держави (30.6.1941), в умовах окупаційного режиму розпочала роботу зі створення збройних сил. Однак німецька окупаційна адміністрація вдалася до жорстоких репресій проти українських самостійницьких течій і ліквідувала всі спроби легального творення військових структур. 4.7.1942 у львівській в'язниці гестапо закатувало військового референта ОУН І.Климіва, ще раніше проведено масові арешти членів ОУН. До кін. 1942 в ОУН переважала доктрина, згідно з якою необхідно було створювати регулярну армію. При цьому прояви партизанських дій засуджувалися

як провокаційні. Наприкін. 1942 поблизу Львова відбулася конференція військових референтів вищих проводів ОУН, яка переглянула існуючі концепції і висловилися за доцільність творення партизанських і регулярних структур під назвою Військові відділи ОУН-СД. Одночасно створено робочу групу у складі Василя Івахіва (псевд. “Сонар”), Михайла Медвідя (“Карпович”) і Луки Павлишина для вироблення військових статутів та інструкцій.

Формування перших Військових відділів ОУН-СД почалося на Волині під керівництвом Сергія Качинського (“Остап”) у серед. жовтня 1942. 7.2.1943 сотня Григорія Перегійняка (“Коробка”) напала на німецькі поліційні бараки у містечку Володимирець (Рівненщина). З цього часу розпочинається антинацистська боротьба ОУН. Третя конференція ОУН-СД 17-21.2.1943 схвалила прийнятий курс на збройну боротьбу з окупаційним режимом. Перші підрозділи УПА створювалися на Волині та Поліссі для оборони населення від німецького терору і захисту від радянських партизанів (діяли у цьому регіоні з зими 1942 - 1943 рр. і своїми акціями провокували каральні заходи гітлерівців щодо українського цивільного населення). Наприкін. 1942 р. - першій пол. 1943 Військові відділи налічували кілька тисяч чоловік. Загальне керівництво відділами здійснював командир - Р.-Д.Клячківський. На чолі штабу стояв В.Івахів. Після загибелі В.Івахіва 13.5.1943 року Крайовий військовий штаб очолив В.Сидор.

Однак дії Військових відділів ОУН-СД не переносилися з Волині та Полісся у Галичину, а робилися спроби поширити впливи на Білорусь та Наддніпрянську Україну. Це пояснювалося тим, що німецький окупаційний режим у райхскомісаріаті “Україна” був значно жорстокішим, ніж у дистрикті “Галичина” (східній частині Генеральної Губернії). Відповідно були й передумови для стрімкого росту чисельності УПА та поширення антинімецьких настроїв серед населення. У Галичині нацисти робили спроби загравати з українським населенням, намагаючись протиставити українців полякам. У 1942–1943 рр. саме польський визвольний рух становив головну небезпеку для німецького режиму, тому українцям було дозволено створити Український центральний комітет у Кракові та Український крайовий комітет у Львові, мережу Українських допомогових комітетів, згодом оголошено набір до дивізії “Галичина” (у планах було створення дивізії “Карпати”). Окрім того, культивувався міф про споконвічне германofільство галичан і про їхній німецький ультраолялізм, що знижувало активність місцевого населення.

У Галичині ОУН-СД могла розраховувати лише на створення малочисельних груп, які навіть не декларували (з тактичних міркувань) своєї приналежності до організації, а виступали під назвою

Українська народна самооборона чи Самооборонні кущові відділи (СКВ). Загальне командування відділами здійснював поручник Олександр Луцький (“Андрієнко”). Навесні 1943 року військові відділи ОУН-СД провели консолідаційну акцію, спрямовану на об'єднання зусиль усіх розрізнених груп, що існували на Поліссі та Волині. З цією метою відбулися переговори з УПА, очолюваною Т.Боровцем. У травні 1943 переговори завершилися домовленістю про об'єднання обох груп у єдину УПА. Представники Військових відділів ОУН-СД мали увійти в Штаб УПА. Однак відмітність доктрин і статутів, а також особисті амбіції лідерів призвели до наростання протиріч між Т.Боровцем і ОУН-СД. Сторони почали звинувачувати одна одну у деструкції та розпалюванні отаманщини. Окрім того, Т.Боровець не наважувався вступати у конфлікт з польською Армією Крайовою, що активно діяла на Волині, а Р.-Д.Клячківський (як і вся ОУН-СД) розглядав поляків як окупантів, тому вважав антипольські акції необхідними. Намагаючись відмежуватися від Клячківського, Т.Боровець у липні 1943 року від'єднався від УПА і оголосив про створення Української народної революційної армії (УНРА).

7-8.8.1943 року відділи УПА-Південь на чолі з Іваном Климишиним (“Круком”) на Кременеччині провели роззброєння та структурну ліквідацію військових відділів ОУН (А.Мельника) під командуванням Миколи Недзведзького (“Хрона”). Більша частина мельниківців влилася в УПА, а такі діячі ОУН-М., як Федір Польовий (“Поль”), Василь Штуль (“Чорнота”), Максим Скорупський (“Макс”), Олександр Яценюк (“Волинець”), обійняли керівні посади в УПА.

19.8.1943 року, продовжуючи консолідаційну акцію, спрямовану на створення єдиної потужної військової структури, відділи УПА атакували штаб УНРА на Поліссі, внаслідок чого в УПА влилося чимало колишніх прихильників Т.Боровця. Восени 1943 на Волині ліквідовано групу Тимофія Басюка (“Яворенка”) під назвою “Фронт української революції”, яка займала антибандерівську позицію. У листопаді 1943 року в основному завершилися переговори між ОУН-СД та ОУН А.Мельника, під час яких досягнуто домовленостей: про утворення єдиної УПА, про допустимість поєднання легальної участі в українських збройних формуваннях у складі німецької армії (їх планувалося використати як підготовчо-вишкільну базу) та підпільної роботи, про припинення міжфракційної ворожнечі на час боротьби за визволення України та про участь мельниківських представників у єдиному штабі. Однак після загадкової загибелі Р.Сушка (січень 1944 року) у нетривкому мельниківсько-бандерівському альянсі стався новий розкол.

Бойові дії УПА у 1943 року на Волині та Поліссі призвели до того, що у ряді районів було повністю ліквідовано німецьку окупаційну адміністрацію і проголошено тимчасову українську

військову владу (“Колківська республіка” тощо). Внаслідок цілого ряду продуманих та вдало проведених бойових операцій значно зріс авторитет УПА як військової структури. 21.3.1943 року здійснено напад на Горохів, підчас якого курінь С.Качинського (“Остапа”) здобув численні трофеї та кілька стратегічних об'єктів. 2.5.1943 року на трасі Брест-Ковель вбито командувача “Штурмабтайлюнга” генерала Віктора Лютце. У сер. травня 1943 неподалік від Дубно обстріляно автомобіль, у якому їхали німецькі офіцери та митрополит Української автономної церкви Олексій (Громадський), відомий своїми антинаціоналістичними виступами, вірністю Московському патріарху та відвертою колаборацією з німцями. У серпні 1943 року відбувся бій у Загорові чоти Андрія Марцинюка (“Берези”), під час якого німецька сторона застосовувала важку авіацію. У бою загинули 31 повстанець (з 42) та понад 100 німців (з понад 500). Підрозділи УПА здійснювали рейди (у Правобережжя, Буковину, Закарпаття, Підляшшя, Посяння), частина з яких мала бойовий характер (боротьба проти польських боївків і радянських партизанів), ін. - переважно пропагандистський.

У відповідь на розгортання повстанського руху німецька адміністрація вдалася до масового терору (деякий час відповідальним за каральні антипартизанські акції був ген. Еріх фон дем Бах, у майбутньому - керівник придушення Варшавського повстання 1944 року). У регіоні відбувалися постійні каральні акції, під час яких гітлерівці знищили велику кількість заручників із числа мирного населення. Керівники ОУН та УПА були поставлені поза законом. За голову провідника ОУН-СД М.Лебеда (“Максима Рубана”) гестапо призначило нагороду в 50 тис. німецьких марок. 10.10.1943 року нацистська влада проголосила військовий стан у Галичині, скерований проти УНС та СКВ.

У грудні 1943 року УНС прийняла назву “УПА-Захід”, що означало завершення періоду становлення УПА і початок розширення її діяльності на регіони, опанування яких перед тим було проблематичним. Перш за все, втілювався в життя план опанування Карпатських гір та налагодження дипломатичної служби. У 1943-1944 року представники УПА налагодили контакти з угорськими, румунськими, словацькими військовими чинниками, а також з представниками союзників. Восени 1943–1944 рр. командування УПА досягло домовленості про дотримання нейтралітету з командуванням угорських і румунських частин, що перебували на українських землях; у лютому 1944 р. укладено угоду з польською Армією Крайовою про взаємовизнання боротьби обох народів за незалежність.

У 1943 року радянські війська вступили на територію України, і УПА опинилася перед загрозою війни на два фронти. З літа 1943 року

почастішали сутички УПА з радянськими партизанами. Спроби переговорів з представниками з'єднань О.Сабурова, С.Ковпака, Д.Медведева, А.Бегми та П.Вершигори не дали реальних наслідків. Радянська сторона та гітлерівці трактували УПА як бандитів, “ворогів народу”. У свою чергу, і український націоналізм був послідовно антирадянським.

У листопаді 1943 року на Житомирщині відбувся конгрес антибільшовицького блоку народів, який намітив проект створення спільного антирадянського фронту усіх поневолених націй. У цей час у складі УПА воювали представники ін. національностей, робилися спроби створення національних формувань з числа узбеків, грузинів тощо. Однак ці формування, як і сама участь неукраїнців в УПА, носили більше пропагандистський, аніж практичний характер. Велика увага приділялася агітаційно-пропагандистській діяльності УПА. У 1943–1945 рр. віддруковано листівки-звернення “Червоноармійці!”, “Брати-поляки!”, “Білоруси!”, а також ряд листівок російською мовою.

Навесні 1944 року відбулися перші збройні сутички УПА з регулярними радянськими частинами. 12.2.1944 року перший секретар ЦК КП(б)У М.Хрущов підписав офіційне звернення до УПА з пропозицією добровільно скласти зброю. Однак УПА продовжувала боротьбу. У квітні 1944 року неподалік с. Гурби Мізоцького р-ну Рівненської області відбулася велика битва між відділами НКВС (30 тис. чол. під командуванням ген. Марченка) та УПА-Південь (5 тис. чол. під командуванням Миколи Свистуна, “Ясеня”). Радянські війська завдали відчутної поразки УПА, яка втратила у цьому бою 3588 чоловік. Внаслідок каральних акцій радянської армії УПА-Північ скоротилася до 11 куренів, УПА-Південь - до 3 куренів.

В умовах появи другого фронту проведено реорганізацію командування УПА та змінено тактику дій у нових умовах. Насамперед вирішено об'єднати пости провідника ОУН та головного командира УПА. 27.1.1944 року Р-Д.Клячківський передав свої повноваження Р.Шухевичу (“Тарас Чупринка”), а сам залишився командуючим УПА-Північ (після загибелі Клячківського 12.2.1945 року цей пост обійняв майор Іван Литвинчук, “Дубовий”). Головна команда УПА розпочала переговори з німецькими військами про припинення конфронтації. Представник УПА о.Іван Гриньох (“Герасимовський”) зустрівся 5.3.1944 року у Тернополі з представником командування охоронної поліції та СД кримінал-комісаром Паппе, а 28.3. - з СС-оберштурмбанфюрером Вітиском. Під час розмов ішлося про можливість українсько-німецької співпраці у спільній боротьбі проти Радянської армії, забезпечення УПА зброєю з німецьких складів, обмін інформацією, яка становить тактичний інтерес для обох сторін, звільнення німцями українських повстанців,

що потрапили у полон. Щоправда, співпраця, яка намітилася на рівні охоронної поліції (шутцманншафт) і УПА, не принесла реальних наслідків, насамперед через брак часу, погану поінформованість низових структур, а також через неможливість досягти згоди з такими німецькими структурами, як гестапо тощо. Гітлерівці продовжували репресивні акції щодо повстанців, а повстанці протягом першої пол. 1944 неодноразово вели бої з нацистами.

Влітку 1944 року особовий склад УПА значно поповнився за рахунок розбитої у бою під Бродами дивізії “Галичина”. Наприкін. 1944 Р.Шухевич, перегрупувавши війська, відмовився від тактики широкомасштабних бойових операцій. Зросла роль зв'язкових, які підтримували зв'язок між командуванням та тактичними одиницями, а також між окремими сотнями. УПА однозначно визнала себе не збройними формуваннями якоїсь однієї групи (ОУН-Р), а загальноукраїнською армією, яка з липня 1944 року підпорядкувалася Українській головній визвольній раді. Основною тактичною одиницею УПА став не курінь, а сотня, що давало можливість діяти більш мобільно і ефективно. Зросла роль надрайонних провідників. Служба безпеки УПА розпочала боротьбу з радянськими диверсіями, провокаціями, із зрадниками та агентами.

З 1945 року основний тягар боротьби УПА припав на УПА-Захід, а бойові дії перенеслися з Волині та Полісся в Галичину і на Буковину, де діяла Буковинська українська самооборонна армія. Не припинився повстанський рух і на Волині. Більшість політичних і збройних акцій УПА були спрямовані проти дій радянських адміністративно-каральних органів, зокрема, проведення масової мобілізації, переслідування УГКЦ, депортації місцевого цивільного населення. Командуванням УПА розроблялися плани зі створення загону особливого призначення УПА-Схід під командуванням Костянтина Гіммельрайха, який мав пробитися в околиці Києва для організації масових антирадянських виступів.

На поч. 1946 року з метою ліквідувати УПА у західні області України перекинуто частини Червоної армії, прикордонних і внутрішніх військ, посилені загони МДБ з танками, артилерією і літаками (за деякими дан. - 585 тис. чол.). Під час бойових дій, що тривали бл. 6 місяців, відбулося більше 1.5 тис. боїв і сутичок. Втрати були великими з обох сторін: УПА втратила 5 тис. вояків, радянські війська - бл. 15 (загальні втрати УПА за роки боротьби -20 тис. чол.; військовослужбовців Червоної армії, органів держбезпеки і внутрішніх військ - 22 тис. чол.). Масований наступ радянських регулярних частин і каральних загонів примушував підрозділи УПА постійно міняти місця дислокації та щоразу застосовувати іншу тактику ведення боїв. Внаслідок втрат під час кровопролитних боїв з противником, поранень і хвороб особовий склад армії у 1946 році

скоротився на 40%, що призвело до зниження ефективності бойових дій. Проблематичним став зв'язок між командуванням та окремими частинами. До УПА потрапляли і випадкові люди, які підривали авторитет армії. Одночасно для дискредитації УПА радянські каральні органи створювали спецчастини, які у формі вояків УПА захоплювали села і знищували мирне населення - активістів радянської влади, вчителів, лікарів тощо. Радянські каральні органи своїм завданням вважали не тільки ліквідацію УПА, але і залякування населення. Зокрема, проводилися широкомасштабні акції депортації населення, масово фальсифікувалися карні справи, спалювалися та вирубувалися лісові масиви, прилюдно демонструвалися вбиті повстанці тощо. Одночасно для дезорганізації руху Опору радянський уряд оголосив амністію повстанцям, які складуть зброю і припинять боротьбу. Урядові звернення до учасників повстанського руху, в яких їм обіцялося помилування, оголошувалися сім разів (останній раз у грудні 1949 року). Але тільки амністія 1945 року мала реальний вплив на УПА. У цей період з лісів вийшли, за деякими дан., бл. 41 тис. повстанців.

У цих умовах командування УПА прийняло рішення про часткове виведення своїх підрозділів з України до Німеччини та Австрії. Восени 1945 року і навесні 1946 року з цією метою було проведено два великі рейди територією Словаччини. У 1947 окремі групи повстанців здійснили рейди в ЧСР та Румунію. У 1946 припинила діяльність УПА-Північ, а влітку 1947 - групи "Буг" і "Лисоня". У 1948-1949 рр. активно діяла лише група "Говерла" (Дрогобиччина) та окремі сотні на Гуцульщині. Однак наприкінці 1949 і вони були змушені припинити опір. Зазнало значних втрат і командування УПА. 31 січня 1949 року у Львові загинув шеф Головного військового штабу полковник О. Гасин ("Лицар"), 14.4.1949 року командир УПА-Схід полковник В. Сидор. Після загибелі 5.3.1950 у бою під Львовом головнокомандувача УПА генерал-хорунжого Р. Шухевича УПА як єдина військова формація припинила існування.

Проте обмежені бойові дії продовжували вести окремі підрозділи УПА. Через їх велику рухливість і блискавичність у проведенні операцій та зв'язки з місцевим підпіллям регулярні війська були малоефективними у боротьбі з цими підрозділами. Після смерті Р. Шухевича головнокомандувачем УПА став полковник Василь Кук ("Юрій Леміш"). Окремі загони УПА припинили боротьбу тільки після захоплення в полон у травні 1955 року В. Кука. За деякими дан., окремі боївки УПА продовжували зберігати боєздатність і були ліквідовані лише наприкінці 1950 років.

ЗБОРОВСЬКИЙ Анатолій,
*директор Ірпінського
історико-краєзнавчого музею*

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ІНІЦІАТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ПРИІРПІННЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-ГО СТОРІЧЧЯ

Запорука успіху будь-якої справи залежить від того, чи виконують її фахівці. Якщо мова йде про війну, то однією із найважливіших і необхідних умов перемоги є забезпечення військових підрозділів командирами із професійних військових – офіцерів. В Червоній армії в роки громадянської війни перебувало багато офіцерів колишньої царської армії. Потім більшовики віддячили більшості з них за свою перемогу фізичним винищенням. Але я тут розглядаю участь колишніх царських офіцерів у повстанському русі на прикладі Приірпіння.

В радянській літературі повстанські отамани, які боролися за Незалежність України, зображено бандитами-звірами. Відомий дослідник Роман Коваль, ґрунтуючись на архівних документах, оприлюднив 43 життєписи українських отаманів. Майже всі вони були селянського походження, зокрема і з бідняцьких родин. Один, Євген Ляхович, був сином священника. Характерними рисами були прагнення до навчання, цікавість до історії і культури України. Шість осіб працювали вчителями. Більше половини воювали на фронті Першої світової війни, мали нагороди, отримали офіцерські звання. Це були авторитетні люди, завдяки чому вони організовували і очолювали повстанські загони [1].

Старше покоління вчило в радянських школах роман Миколи Островського «Як гартувалася сталь». [2] Там згадується банда отамана Орлика. Писали про нього й інші радянські письменники. Залишив він слід і в архівних документах. Отаман Орлик - це історична особа. Справжнє ім'я його – Федір Артеменко. Він народився в селищі Гостомель на Київщині 23 грудня 1896 року в селянській родині. Його батько помер незабаром після народження сина. Мати вийшла заміж удруге [3].

Федір ще з юних літ показав себе особистістю. У 14 років він влаштувався на роботу в фірму з продажу американських грамофонів у Києві. Щомісяця одержував по три карбованці. Цієї зарплати вистачало, щоб допомагати матері Зіновії Тесленко і платити за репетиторство для вступу в гімназію [4]. Коли 1914 року вітчима Єрофея Тесленка мобілізували на війну, Федір Артеменко перевіз матір із Гостомеля до селища Бучі, де збудував хату. Потім здав

екстерном екзамені за 6 класів гімназії і добровільно пішов до війська. Закінчив школу прапорщиків і був відправлений на фронт. Воював добре. У червні 1917 року одержав чин поручника [5].

Коли почалася українізація армії, Федір Артеменко пішов до корпусу під командуванням генерала П. Скоропадського [6]. Однак Центральна Рада не створила війська. Навіть ті частини, які були, порозвалювались. Артеменко повернувся в Бучу [7]. А коли Директорія і головний отаман Симон Петлюра почали створювати українську армію, поручник Артеменко вступив до її лав, щоб боротися за незалежність України. Федір Артеменко перебував на посадах начальника штабу гарнізону у Фастові і Козятині. Воював в українській армії протягом 1919 року. Але захворів на тиф. Після одужання його мобілізували денікінці і зарахували у комендантську офіцерську роту. Артеменко не хотів воювати за «єдиную и неделимую Россию». Він взяв відпустку для лікування і повернувся в Бучу. Влаштувався десятником на торфорозробки. Та ним зацікавилися чекісти: погрожували, ображали [8]. Федір Артеменко зібрав гурт відважних хлопців і подався в ліс. І незабаром на Київщині загриміло імя отамана Орлика [9].

У більшовицьких документах говориться про банди Орлика, Струка, Хвостенка, Гонти. Але в тих же документах, які зберігаються в Державному архіві Київської області повідомляється, що банди воюють за самостійну Україну. Місцеве населення ставиться до таких бандитів співчутливо і постачає їм харчі [10].

Один із очевидців тих подій на шпальтах ленінградського журналу «Былое» за 1924 рік розповідав, що селяни називали їх не бандитами, а партизанами, козаками і добродіями [11].

Українські партизани користувалися великим успіхом серед сільських дівчат. Козаки були постійними учасниками вечорниць. А коли партизани мусили переховуватися в лісах, то дівчата, ризикуючи життям, носили їм харчі [12].

Селян грабували не ці так звані бандити. Як свідчать більшовицькі документи, селян грабували червоноармійські частини. Навіть представники радянської влади в селах мусили скаржитися на червоноармійців. [13] Зокрема, є в архіві скарги, що червоноармійці, розквартировані в Гостомелі, Бучі і Лісовій Бучі грабують місцеве населення. Ворзельський волосний воєнний відділ повідомляв у Київ: «Ставлення селян до Компартії вороже. Майже кожного радянського більш-менш відповідального працівника прирівнюють до комуніста і дивляться на нього вороже. Найбільш вороже дивляться на тих, котрі брали участь у продподатковій компанії» [14].

Лише українські партизани були захисниками селян. Вони несподівано нападали на продзагони, відбирали награване і роздавали хліб селянам [15]. За спогадами старожилів, які записав

учитель історії Ірпінської середньої школи № 3, засновник Ірпінського історико-краєзнавчого музею О.М. Передерій, голову Ірпінського ревкому Івана Курдюкові називали «кривавим». Одного разу він затримав селянина з сусіднього села, допитав, вивів за приміщення ради і вбив [16]. На ревком налетів отаман Орлик з партизанами. Секретаря Ірпінського осередку Комуністичної партії Григорія Курдюкові застрелили на місці, а Іванові вдалося втекти. І. Курдюков, скориставшись нічною темрявою, втік до заплави річки Ірпінь і сидів там по шию у воді, а то вже була пізня осінь чи навіть початок зими. Після того Іван Курдюков захворів на сухоти. Помирив він тяжко. Комуніст Курдюков запросив священника і сповідався йому в гріхах. священник був вражений, почувши про вчинені злочини Івана Курдюкова від нього самого [17].

В окремі періоди чисельність загону Орлика сягала 150-и і більше бійців. Вони мали на озброєнні кулемети, гвинтівки, шаблі і гранати. Отамани Голубченко, Гонта, Гайовий, Яблучко певний час визнавали зверхність Орлика. Коли Орлик дізнавався, що хтось із цих загонів пограбував селян, то відразу з'являвся на місце, чинив суд і наказував бити грабіжників шомполами [18]. Загін Орлика влаштовував диверсії на залізницях, що вели на Коростень і Фастів, руйнував комунікації в тилах Червоної армії. У Орлика була добре поставлена розвідка. Місцеве населення охоче інформувало партизанів [19].

Щоб тримати Україну в покорі, Москва розташувала тут понад мільйонну армію. Внаслідок збройного опору селянства більшовицька партія змушена була замінити продрозверстку продподатком. Але українські партизани продовжували боротьбу. Адже вони боролися за Незалежність України. Щоб придушити збройний опір, більшовики поєднали деяке послаблення в економічній сфері з жорстокими репресіями. У Києві була створена Київська окружна нарада по боротьбі з бандитизмом. Наказ № 2 цієї наради за підписами Задонського, Петіна й Іванова запроваджував у селах інститут відповідачів [20]. Від кожних 10 хат призначався відповідач. У випадку вбивства в селі або неподалік представника радянської влади, червоноармійця або члена комнезаму, розстрілювали подвійну кількість відповідачів. Урятуватись від розстрілу відповідачі могли лише видавши убивць. За спійманих партизанів чи знайдену без допомоги відповідачів зброю останніх штрафували. За партизана або кулемет – пара коней, , або корова, або 200 пудів хліба. За знайдену гвинтівку, обріз чи револьвер – одна свиня, або пара овець, або 20 пудів хліба. Майно родин, члени яких перебували у партизанських загонах, конфісковували [21].

У секретній інструкції до наказу №2 зазначалося: «Взагалі мати на увазі, що головною метою створення інституту відповідачів є

зовсім не негайний розгром бандитизму шляхом репресій (що недопустимо), а внесення чвар і розшарування в село, створення атмосфери, коли бандит боїтиметься, що його видадуть, відповідач боїчись репресій при нагоді видаватиме бандитів, а потім, боїчись помсти з їхнього боку, може бути використаний як старанний інформатор. Роздачею конфіскованого майна з штрафів незаможам і заходами політичного впливу слід створити в селі обстановку, коли бандити і відповідачі будуть боїтись доносів з їхнього боку. Незаможні ж будуть зацікавлені у видачі тих і інших» [22].

Офіційно було заборонено записувати відповідачами людей, лояльних до влади, бідняків і родичів червоноармійців. Але на практиці було по-різному. Наприклад, у Гостомелі було призначено 16 відповідачів. З них – один бідняк, решта – середняки, вісім неписьменних і п'ять малописьменних. У родині бідняка Антона Спиридоновича Ноги було 13 душ. Він мав 10 десятин землі, корову і конячку. У середняка Опанаса Андрійовича Єрмоленка було семеро дітей до 20 років. У Якова Федотовича Осадчого син служив у Червоній армії. У Михайла Романовича Лози було четверо дітей, з них двоє – глухонімі. Тільки в Якова Пилиповича Литвиненка син Грицько був у партизанах [23]. Кандидатами у відповідачі (на випадок розстрілу відповідачів вони мали замінити їх) було шість осіб, усі середняки: два неписьменних, чотири малописьменних. Продподаток виконали всі [24].

Не відразу відповідачі почали доносити на повстанців. Наприклад, відповідачі з села Яблунька (нині частина міста Бучі) доносили, що червоноармійці, котрі охороняють міст через річку Буча, грабують яблунських селян. Так, у Павла Забарилу забрали п'ять мішків картоплі [25]. Червоноармійці, котрі охороняли залізничний міст через річку Ірпінь, грабували ірпінців [26].

Перипетії боротьби українських партизанів можуть слугувати сюжетом пригодницького роману чи фільму.

У ніч з 12 на 13 вересня 1921 року загін Орлика в кількості 30 осіб вчинив напад на село Бабинці. Було вбито співробітника політбюро по боротьбі з бандитизмом Тимошенка, сильно побито міліціонера Рожитховського і секретаря сільради. [27]

24 вересня Орлик вчинив наліт на Клавдієве. З каси третьої будівельної залізниці партизани забрали 29 мільйонів 700 тисяч карбованців, а також друкарську машинку. Отаман Орлик залишив розписку за взяті гроші і машинку [28].

Червоноармійці влаштували облаву на болоті біля села Мірча, де за даними розвідки повинен був переховуватися загін Орлика. Однак там партизанів не виявили. А в цей час українські партизани в Гостомелі вбили таємного агента ЧК Назара Свіщенка [29]. 8 листопада відповідач із села Качали Леонтій Малько був посланий

загоном червоноармійців на розвідку в село Мірчу. По дорозі його зустріли вершники з червоними бантами і зірками. Почали розпитувати. Малько, думаючи, що це червоні, розповів про своє завдання. Але то були партизани загону Орлика. Вони побили Малька, відвели його в Мірчу і розстріляли на очах у селян [30].

За це червоні розстріляли з числа відповідачів Мірчі Якіма і Миколу Шпаків [31].

У ніч з 14 на 15 листопада в селі Бабинці ночувало 25 червоних кавалеристів і троє міліціонерів. Патрулів не виставили. Несподівано налетів загін Орлика, в якому нараховувалось 20 осіб. Серед червоних почалася паніка. Сім червоних було вбито, інші розбіглися. З українських партизанів загинув лише один [32].

У листопаді 1921 року частини Армії Української Народної Республіки під командуванням генерал-хорунжого Ю. Тютюнника перейшли польський кордон і заглибилися в Україну. Отаман Орлик зі своїм кінним загоном приєднався до Подільської групи цього війська. Сотник Марченко пізніше згадував цей загін: «Його кіннота мала досконалий вигляд – добірні люди, добре озброєні». Далі цей самий сотник описує бій з червоними: «...частина їхньої кінноти пішла оточувати наше праве крило. Тут зустрів їх Орлик з рештою 7нашої кінноти й, незважаючи на значну перевагу червоних, рішучою атакою погнав їх. І так більше години, аж до смерку, Орлик крутився з москалями, виказавши з себе доброго командира» [33].

Уряд УНР сподівався, що поява війська генерал-хорунжого Ю. Тютюнника викличе в Україні загальне повстання. Але час був обраний невдало. Шанси на повстання були раніше, коли більшовицька влада тільки починала збирати продподаток. А тепер ще й додалася рання сувора зима, до якої не були підготовлені українські військовики. Не вистачало і зброї. У Мар'янівці отримали звістку, що група генерала Тютюнника розбита. Хтозна, що було б з Подільською групою, якби не отаман Орлик. Він провів її лісовими стежками. Коли було вирішено повертатися до Польщі, Орлик залишився. Він сказав: «У себе в краю помру зі зброєю в руках» [34]. Отаман Орлик зі своїми партизанами боєм затримав червоних і дав змогу Подільській групі відійти за кордон [35]. У ніч з 18 на 19 січня 1922 року частина партизанів загону Орлика зупинилася в хаті лісника Козловського за 6 верст від мірчі. Несподівано їх оточив загін 398 полку. Розпочався бій. Червоні підпалили хату. В бою загинуло сім партизанів. Троє намагалися прорватися, але були захоплені в полон. Ще троє партизанів продовжували відстрілюватися і згоріли разом із хатою. Один партизан утік у село Качали. У доповіді Київської повітової наради по боротьбі із бандитизмом повідомляється: «Згідно із відомостями, вказаний бандит був задушений рідним батьком, який є відповідачем» [36].

Але Орлика не було. Один із полонених партизанів не витримав чекістських допитів і зізнався, що отаман Орлик, який перед цим був тяжко поранений, перебуває на лікуванні у своїй тітки Марини Хмарської в Бучі. Уповноважений ЦК по боротьбі з бандитизмом у Київському повіті Бабарик заарештував пораненого Орлика [37].

26 лютого 1922 року колегія Київської губЧК засудила Федора Артеменка та його соратників Якова Хоменка і Федора Ногу до розстрілу [38]. 29 вересня 1923 року Київська окружна воєнна нарада констатувала: «Визнати, що в справі боротьби з бандитизмом, особливо політичним, який у Київському окрузі був сильно розвинутий, застосування інституту відповідачів дало позитивні результати – політичний бандитизм цілком придушений і в нинішній час не проявляється» [39]. Але після ліквідації українських партизанів починається зростання справжнього бандитизму. У травні 1922 року у звіті Ворзельського волвиконкому зазначалося, що «політичного бандитизму по волості немає, а на зміну йому помічаються по деяких селах випадки кримінального бандитизму» [40]. Упродовж довгих десятиліть герої, які віддали життя за Незалежність нашої Батьківщини були облиті брудом, затавровані, як бандити. Лише в наш час зусиллями дослідників повертаються їхні чесні імена. Герої продовжують боротьбу на шпальтах газет і журналів, на сторінках книг. Зокрема, вийшло два видання документальної книги Романа Ковалю «Отаман Орлик». Герої минувшини слугують нам прикладом. Адже Україна знову воює за Незалежність проти Росії.

В експозиції Ірпінського історико-краєзнавчого музею створено постійно діючу виставку «Герої нашого часу», де представлено матеріали про жителів Приірпіння, які загинули захищаючи Україну на Донбасі. Серед них є офіцери колишньої радянської армії. Це – полковник, засновник і командир 11-го батальйону територіальної оборони «Київська Русь» Олександр Гуменюк, майор Ігор Горбенко, капітани Сергій Шкарівський і Ільгар Багіров. [41] Ці герої золотими літерами вписали свої імена в історію нашої Батьківщини. Серед офіцерів, які служили в радянській армії, а нині живуть у Приірпінні є багато українських патріотів. Зокрема, голова Бучанської районної організації СОУ, капітан колишньої радянської армії Сергій Мартинюк, який своїми книгами формує в читачів почуття почуття українського патріотизму і можна назвати ще багато імен.

Використана література:

1. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. К., 1998.
2. Коваль Р. Коли кулі співали. Київ – Вінниця, 2006
3. Островський Н. Как закалялась сталь. Харьков, 1981.
4. Творинський В. Трагедія отамана Орлика. – Кримінальний огляд. 1996, № 2,3.

5. Творинський
6. Коваль Р. Отаман Орлик. К., 2015.
7. Там же , с. 12.
8. Там же, с. 14.
9. Там же, с. 15
10. Там же.
11. Зборовський А. Історія Ірпінського краю. К., 2017, 83.
12. Деревенский И. Бандиты. – Былое. Л., 1924, № 4, с. 263.
13. Там же, с. 267 – 268.
14. ДАКО. Ф Р – 3995, оп. 1, с. 11, с. 29.
15. Зборовський, с. 84
16. Там же.
17. Там же.
18. Там же, с. 84-85.
19. Там же, с. 85.
20. Там же.
21. ДАКО. Ф № Р 2789, оп. № 1, од. сх. № 52, с. 8; од. сх.. 6, с.
121. Деревенский, с. 270.
22. ДАКО. Р 3995, оп. 1, с. 1, с. 32.
23. Зборовський, с. 85-86.
24. Там же, с. 87.
25. Там же.
26. ДАКО. Р2789, оп. 1, с. 54, с. 22. Ф Р – 3995, оп. 1, с. 11, с. 29.
27. Зборовський, с. 87.
28. ДАКО. Ф 2789, оп.1, с. 6, с. 127.
29. Там же.
30. Зборовський, с. 88.
31. Деревенский, с. 270.
32. Зборовський, с. 88.
33. Там же, с. 88-89.
34. Там же, с. 89. Коваль, с. 84-85.
35. Зборовський, с. 89, Коваль, с. 84-85.
36. Зборовський, с. 89.
37. Деревенский, с. 271-272. ДАКО. Ф № 2789, оп. № 1, од. сх.. № 52, с. 19, 28.
38. ДАКО. Ф № Р 2789, оп. № 1, од. сх. № 52, с. 3, 27; од. сх.. № 54, с. 2.
39. Коваль, с. 138.
40. Зборовський, с. 91.
41. Там же.
42. Експозиція Ірпінського історико-краєзнавчого музею.

КОВАЛЬЧУК Володимир,
капітан запасу, учасник I з'їзду СОУ

ХРОНОЛОГІЯ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЮЗУ\СПІЛКИ ОФІЦЕРІВ УКРАЇНИ

Як ішов цей процес становлення СОУ ми нині знаємо по днях і навіть по годинах. А тоді все робилося з чистого листа. Згадаю лише, що *“Присягу на вірність народу України”*, затверджену 2-м З'їздом, офіцери (головно запасники) почали приймати в Колегії з військових проблем РУХу на рубежі 1991-92 рр. Її засвідчували там першою печаткою Союзу офіцерів – з фігурою козака в центрі, на кшталт давньої печаті Війська Запорозького – і записом у тодішніх військових квитках. І нині, чим більше ми віддаляємось від подій того часу, тим, здається, чіткіше і правильніше сприймаємо їх причини і наслідки, усвідомлюєм значення і велич. Тому сьогодні можна гордитися своєю причетністю до них. Особливо до події загальноукраїнського масштабу створення СОУ, яка спричинила кризу і викликала прискорення таких грандіозних змін на цій планеті – розвалу СРСР.

Становлення Київської організації Союзу\Спілки офіцерів України після загального *1-го з'їзду 27-28 липня 1991 року* проходило в руслі творення вседержавної організації. Але офіцери активно працювали і над питанням міської організації. Все тоді робилося в шаленому темпі і вже після *2-го З'їзду СОУ 2-3 листопада 1991 року* визначилися основні засади діяльності численного столичного загалу, який прагнув, для більшої свободи дій, створити свою юридичну структуру. Невдовзі була скликана і проведена установча Конференція, обрано групу офіцерів-юристів, які оформили і зареєстрували *Київську організацію Союзу офіцерів України*. Так вона набула офіційного статусу.

Першим Головою КО СОУ, на 1991-1992 рр, був обраний **полковник Костюк Роман Костянтинівич**. Умілий організатор, він зумів на перших порах, коли комуністичні чинуші ще тремтіли на своїх посадах, отримати в Центральному Будинку офіцерів кілька кімнат для міської організації СОУ. Секретаріат Проводу з чистого листа складав плани роботи, виїздив у військові частини Києва і області, допомагав офіцерам, які покидали службу в СРСР і верталися додому, влаштовувати своє нове життя і службу на Батьківщині.

Зробив спробу видати книгу спогадів учасників 1-го З'їзду офіцерів України, але недоброзичливці спотворили благородну ідею і її випуск не склався. А потім зібрані та впорядковані рукописи і записи багатьох офіцерів десь взагалі зникли. Важка хвороба

передчасно зупинила серце полум'яного патріота, але його надбанням СОУ користується й нині.

З другим Головою КО СОУ вийшов казус. Ідучи шляхом подій на 1-му З'їзді офіцерів України (де з політичних міркувань головою був обраний вірменин), члени Київської організації, заготовані такою ідеєю з уст підісланих спецслужбами Росії нечестивців, вирішили “поділитися владою з братами” і вибрали керівником москoviта – *полковника Єсікова Віктора Вікторовича*. Свій термін 1992-1994 рр той відбув, ніби його й не було. Робота в КО СОУ затихла, приміщення він фактично здав спеціально, внаслідок чого існують проблеми аж до сьогоднішнього дня – офіцери незалежної Української держави не мають можливості збиратися у своєму Центральному Будинку офіцерів навіть на щомісячні збори (не говорячи про конференції чи з'їзди). Відібрали й зал, де пенсіонери-офіцери по п'ятницях вели шахові баталії. Але під прикриттям дітей офіцерів (нібито для занять малюванням, музикою, танцями), там виділено величезні зали, де різні грошовиті дяді й тьоті викаблучуються під рок-музику. І таке ганебне дійство відображено на численних фото, розвішаних по коридору 3-го поверху Центрального Будинку офіцерів. В будь-якій країні подібне відношення до людей, які своєю професією вибрали захист Батьківщини і вже сім років безперервно проливають кров у боях з сепаратистами й військами агресора на кордоні, створило б соціальний вибух або й військовий переворот. А наші офіцери надіються на прихід справді української влади і підтримують законний лад та порядок в державі, незважаючи на такі сумні реалії, що викликають природну злість і песимістичні думки: “Ось як сучасна влада дбає про своїх захисників, які проливають кров на Донеччині?!”

Третім Головою Київської організації СОУ був вибраний *капітан 1-го рангу ВМС України Лупаков Євген Олександрович*. Про його плідну діяльність говорить факт, що безперервно керував він організацією найдовше – 1994-2007 рр. Це були роки цинічного дерибану народного майна і гігантських підприємств, доведення до банкрутства з метою приватизації унікальних заводів і фабрик, виплеканими під крилом президента Кучми Л.Д. мафіозними структурами його підручних. В такій ситуації прийняв керівництво організацією офіцер *Лупаков Є.О.*

Довелося заново відновлювати зв'язки з побратимами, які несли службу на землі, в повітрі й на флоті. Як депутат Верховної Ради України І-го скликання, маючи свої контакти, *Є.О.Лупаков* завжди знаходить можливість замовити автобус чи й два для поїздок офіцерів по місцях бойової слави – під Крути, до Базару, у Холодний Яр, на Трубіж, до музеїв у Баришівці, в Конотопі, в Каневі тощо. І завжди

знаходиться місце для 5-10 курсантів Київського військового училища, яке попри чиновницьку тяганину і протиборство отримало 2018 року назву імені Івана Богуна, котрому вже поставили там достойний пам'ятник.

А коли в кінці критичного 2004 року на велелюдних вічах центральних площ Києва вирішувалось питання справедливих виборів нового президента (ним став *В.А.Ющенко*), Спілка офіцерів України, разом зі своїм бойовим підрозділом КО СОУ, вже були готові до відкритої боротьби з підтасовщиками й корупціонерами від влади. На жаль, новий президент швидко забув, хто був гарантом його мирного приходу до керівництва державою. І будучи людиною далекою від армії, зовсім не розумів її ролі, не вникав у її потреби. Таким чином повторувалася ситуація 1917-21 рр, коли тодішні керівники Української Народної Республіки типу соціаліста *В.Винниченка* чи вигнаного за неуспішність з бурси *С.Петлюри*, переконували всіх і себе насамперед, що Москва ніколи не піде війною в Україну – значить і сильна армія з її великими витратами бюджету нам не потрібна... Історія, коли про неї забувають, має властивість повторятися. І нині “*маємо те, що маємо*”...

Про організаторський хист **Є.О.Лупакова** свідчать його дії як тодішнього *Голови Всеукраїнської Громадської Організації Спілки Офіцерів України*, що взяв на себе керівництво офіцерським корпусом у критичні часи історичного Майдану в Києві 2014 року. Був складений список активістів-офіцерів, за обласним і районним (по Києву) принципом розподілено їх по палатках і встановлено цілодобове чергування. А коли 22-24 лютого ситуація протистояння досягла критичної межі, насамперед офіцери зупинили відщепенців з “Беркуту” і найманців-тітушок, попередивши їх, що попереду жде разючий удар з боку сил патріотів-офіцерів армії, роботу серед яких уже провело керівництво СОУ. Палатки офіцерів стояли на Майдані до часу виборів президента і мера Києва у травні того року.

Треба сказати, що палатку штабу офіцерів тоді чи не щодня відвідував один з претендентів на крісло мера столиці *Віталій Кличко*. За свою підтримку на виборах він ладен був обіцяти що завгодно. І коли **Лупаков Є.О.** завів розмову про приміщення для офіцерів, *В.Кличко* підкреслив, що можна вважати це питання вже вирішеним. Його вибрали мером, але обіцянка офіцерам лишилася цяцянкою. Пройшов рік, і два, і три... Вже новий *Голова СОУ генерал-лейтенант О.О.Скіпальський* змушений був 2017 р ходатайствувати у новоспеченого мера виконати дане чуть не під присягою запевнення, коли йому була вкрай потрібна підтримка офіцерів. Появився якийсь рух і почалася бюрократична тяганина. І що вони роблять під керівництвом *В.Кличка*? Цілий рік чинуші правильно готують документи, ставлять у потрібних місцях підписи і печаті, але під час

постави підпису самого мера виявляється... що в одному суттєвому реченні не там де треба поставлена кома, чим спотворюється весь смисл написаного... Ось які схеми, з подачі *В.Кличка*, придумують його підлеглі для захисників України.

А от документи для незаконних забудов ТРЦ і житлових висоток по всій території Києва його чиновники підтасовують без помилок. Дійшло до того, що *В.Кличко* дозволив забудовувати вулиці міста – мабуть вважає що вони занадто широкі. Зокрема використовуючи минулорічний локдаун з заборонаю збиратися людям на мітинги, він на асфальтовій дорозі (вул. Срібнокільська, 11-а) моментально спорудив прямо біля озера торговий маркет. А вже з літа цього року зовсім рядом з метро шаленими темпами зводить величезний ТРЦ. Його партнери по бізнесу кілька разів вирубували там новонасаджуваний людьми сквер, куди взимку батьки приводили малюків покататися з крутих схилів на санках і радості малечі не було меж. Коли ж представника будівельників запитали про дозвіл на землю, ще й впритик з метро, той відповів, що дозвіл на забудову дало метро... Тобто Київрада, її управління землеустрою і сам мер *В.Кличко* тут ні при чому – такі от чудеса в решеті творить захланна міська влада... Адже порушують закон про землю для будівельних фірм вони звичайно ж не за спасибі... Ми ж маєм надію, що при справжній українській владі всі ці афери будуть розкриті та розслідувані, а відповідальні “діячі” отримають належне!

Четвертим Головою КО СОУ офіцери вибрали **полковника Яшана Остапа Ярославовича** – 2007-2008 рр. Це був відносно спокійний період діяльності організації, коли відбулася агресія Москви в Грузію. Але ще мало хто розумів, що то було попередження для України і що вона може стати наступною жертвою. Армійська розвідка і контррозвідка України доповідали про існуючі небезпечні плани Росії. Велика зайнятість у обробці відповідних документів, змусили **Яшана О.Я.** по закінченню одного терміну головування просити організацію про обрання на цей пост іншого офіцера.

Ним став на цілих десять років **полковник Гнатюк Любомир Миколайович** – 2008-2018 рр. То були нелегкі, напружені часи, коли почалася фактична війна з Московією. Разом з *Лупаковим Є.О.* вони керували офіцерами Майдану, вселяючи мужність і підсилюючи упевненість в душах захисників демократії у перемозі над казнокрадами та корупціонерами від влади. А після того як небезпека з боку “Беркута” й тітушок минула і ті почали спасати свої шкури (насамперед у Росії), частина офіцерів уже в березні-квітні 2014 р відправилися на Донбас, де розпоясалися сепаратисти. Саме під умілим керівництвом офіцерів добровольці-волонтери одне за одним займали міста Донбасу. Тільки амбіції новообраного президента Порошенка, котрий зупинив наступ наших вояків у Луганську й

Донецьку (мріючи дати наказ стратега-воєначальника – про захоплення їх у день власної інавгурації), дали можливість Росії швидко підсилити сепаратистів зброєю і своїми спеціалістами, внаслідок чого третина території Донбасу, разом з обома обласними центрами, лишилася поза контролем України. На жаль різних некомпетентних наказів зі штабу Збройних сил України надходило чимало (як в Дебальцеве та Іловайськ) і через вину таких горе-генералів загинули сотні відважних вояків, котрі в майбутньому могли своїм героїзмом прославити Батьківщину.

Відрізняє **Гнатюка Л.М.** доброзичливий але вимогливий характер і коректне ставлення до членів СОУ. При його сприянні 2017 року сталось 1-е видання брошури “*Перший з’їзд офіцерів України – каталізатор розвалу імперії ССРСР*”, було поставлено на кін ідею повернення назви “Русь” Україні, яку обговорили на Конференції ВГО СОУ восени 2018. Вийшло два видання (2017-2018 рр) брошури «Відродження Русі» з концепцією повернення назви Русь українській державі, як прелюдії мирного розв’язання політично-військового протистояння України і РФ.

Л.М. Гнатюк завжди з радістю поздоровляє членів КО СОУ з днем народження, крім теплих слів знаходяться й подарунки у вигляді вибраних самими іменинниками цінних книг з підписами членів Проводу організації. Для офіцерів з малими пенсіями з каси на Новий Рік виділяються гроші, особливо для важкохворих у лікарнях і на погребіння усопших товаришів. Офіцери його поважають за справедливість і люблять за правдиву відвертість. Тому так довго його не відпускали, шукаючи нового кандидата для керівництва, коли **Любомир Миколайович Гнатюк** “попросився” на відпочинок.

Шостим Головою КО СОУ з подачі Центрального Проводу став **полковник Прокопчук Юрій Володимирович** (2018-2021 рр), який також працював заступником Голови ТСОУ. Офіційна державницька робота забирала в нього багато часу, і якщо восени він ще приділяв увагу Київській організації СОУ, то після Нового Року на засіданнях Проводу його майже не бачили. Всю роботу змушений був вести 1-й заступник **Гнатюк Л.М.** Таке відношення почало викликати нарікання з боку офіцерів, але несподівана атака вірусу COVID-19, коли весною 2019 р закривалися школи, громадські заклади, скорочувався громадський транспорт, майже припинив планову діяльність КО СОУ. Перестали скликатися щомісячні збори Проводу, тим більш, що організація так і не має свого приміщення. Завантажений роботою з постійними роз’їздами і боротьбою за повернення ТСОУ обласних приміщень по всій Україні, влітку 2021 року Прокопчук Ю.В. попросив звільнити його від обов’язків Голови Київської організації СОУ.

На звітно-виборчій конференції керівником організації був обраний **полковник Осінчук Остап мирославович** (2021 - до т. ч). Економіст, фінансист, ревізор-аудитор – він через той самий злополучний COVID-19 ще не встиг проявити свої організаторські здібності. Але віриться, що молодість і азарт відкриють усі його позитивні якості. Тим більш, що медики планети обіцяють на 2024 рік знайти оптимальну вакцину і повністю закрити світову проблему цієї болячки.

Незважаючи на відверте нехтування державною владою проблем офіцерів ВГО СОУ та ігнорування адміністрацією Києва насущних потреб КО СОУ, патріоти-військовики завжди діяли, діють і будуть діяти як захисники Вітчизни і даватимуть відсіч будь-яким проявам підриву її свободи. Бо, як починається Кодекс Честі члена Спілки офіцерів України, “Свідомо вступаючи в члени СОУ, не маю перед собою жодних особистих інтересів, крім інтересів незалежності України...”!

Слава Україні! Героям слава!

МАРТИНЮК Сергій,

*письменник, журналіст, краєзнавець,
голова Бучанської районної організації СОУ*

СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК СПІЛКИ ОФІЦЕРІВ УКРАЇНИ НА ОДЕЩИНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Доброго дня всім присутнім і моя щира подяка за небайдужість до військової справи.

Перша теза яку я хочу озвучити. Головне нині для нас - виховати нового Українського офіцера. Офіцера з Українським серцем і розумом переможця. Офіцера який би міг не тільки воювати і вигравати військові битви, а при нагоді вміти керувати містом, громадою, областю. До чого це я закликаю? Згадаймо переможний похід полковника Болбочана Петра Федоровича на Крим в 1918 році, під час московсько - Української війни 1917–1921 р.р. Крим звільнили від ворогів, але втратили через політичну недалекоглядність і невміння керувати політично по законам Української Народної Республіки. Боязнь або небажання брати на себе відповідальність в керуванні адміністративними районами Криму привели до поразки і втрати Криму. Не маємо права програти в сьогоднішні. Тому і наголошую - нам треба творити нового Українського офіцера.

Отже мій рідний Одеський край в буремний 1991 рік. Ми всі тоді розуміли, що за військом вирішальне і головне слово. Ми

розуміли важливість прийняття військом присяги на вірність держави Україна. В Києві могли прийматись будь які рішення, прийматись резолюції, але без підтримки війська на місцях вони так і залишилися би на папері. Як це робилося або як це робили офіцери Одещини. Одразу скажу. Перше - я пишаюсь тими нечисельними офіцерами Українцями за їхню сміливість і гідність. Друге - методи не завжди були ввічливими, але мета виправдовує засоби. Наведу декілька прикладів.

В Одесі під час створення Спілки офіцерів України виникла цікава ситуація. Москвинські офіцери підійшли до нового керівництва створеної Спілки офіцерів України. Спитали з зухвалістю і презирливо:

- Ми надіємось, що Ви не з бандерівцями?

Наші відповіли просто і з гідністю.

- Звичайно, що ми не з бандерівцями. Ми з Україною.

- Тоді Ви маєте розуміти, що ми Вас не підтримаємо і нас "русских" в Одесі більшість. Ми Вас задавимо.

- Так, ми розуміємо це. Але ви також маєте розуміти, що Українців більше в Сірому клині (Сибір) та в Зеленому Клині (Далекий Схід). Тому ви їдете туди і залишаєте свої квартири тут, а наші їдуть сюди і живуть в ваших квартирах. Проста ротація. І там дозволяємо розповідати, що Україна з вами вчинила не правильно. Тому запам'ятайте - в Україні буде по Українськи.

Звичайно після такої пропозиції (ввічливої!!!) московити не захотіли їхати морозити свої шмарклі в Сибір. Ситуація стала контрольованою і це дозволило вільно створити Спілку офіцерів України. Тут ще добавлю, що дозволило створити Україну в Одесі. Хто пам'ятає 1992 рік і події в Криму, той має зрозуміти важливість створення Спілки офіцерів в Одесі і її силу на той момент. Це дозволило утримати ситуацію під контролем саме Української влади. Хоча представники Кримського заколотника Мешкова приїздили і намагалися "розшатати" ситуацію в Одесі. Не вийшло. Більшість "русских" сиділи тихо бо отримали попередження від проукраїнських патріотів.

На моїй Балтщині були розміщені ракети стратегічного значення (з ядерними боєголовками). Командир ракетного підрозділу відмовився приймати присягу на вірність незалежній Україні. Часу не було вступати в перемовини і вмовляти. Ввечері до нього під'їхали додому і зробили пропозицію від якої він не зміг відмовитися. На порозі квартири поставили дві пустих валізи і запропонували до ранку виїхати живим і здоровим разом з родиною до московії. Звичайно, що така пропозиція не підійшла цьому командиру і на ранок весь підрозділ прийняв присягу на вірність Україні. Присягу приймали виключно Українською мовою.

Звичайно, що вони з часом оглигались і почали ставити палиці в колеса. Але на той час нам треба був час на створення міцної спілки офіцерів України і час на те, щоб державна машина почала працювати в незалежній Україні.

Полковник Віктор Цимбалюк в самій Одесі одним із перших зі своїм підрозділом прийняв присягу на вірність України. Зауважу, що на той момент це був подвиг в ім'я України. В сьогоднішні інколи жалкую, що тих всіх московських офіцерів не депортували до московії, як Мешкова з Криму. Якщо б тоді провели депортацію, то можливо не було б стільки жертв в травні 2014 року. Не було б намагання створити Одеську народну республіку в тому ж 2014 році. 2020 рік. Початок літа. Я в Ірпіні вирішив створити районну організацію СОУ. Поясню чому?

Прогулюючись по набережній Ірпіня звернув увагу на групи кремезних молодиків. Ходили по 3-4 чоловіка. Вдягнуті практично однаково. Поглядом проводять рекогносцировку (розвідку). Говірка московська. Прослідкували за ними. Втратили з поля зору в районі московського монастиря. Звичайно я підняв шум. Звичайно ці "парашутісти" поховались. Але мені треба була сильна військова організація. Чому? Одразу скажу - не для слави. Слухати в поліції і СБУ мої перестороги не захотіли. Тому прийшлося на силу правоохоронців відповідати більшою силою. Знаєте це подіяло. Бо коли піднімав питання по створенню або відновленню батальйону територіальної оборони в Бучанському районі вже слухали уважно.

Нащо ще хочу звернути увагу. У нас вкрай мало стратегічного мислення. Мислення стратегів які б бачили і розуміли що буде з Україною через 100 років. І свої дії спрямовували саме на це. Мусимо цьому вчитися. Як приклад:

Генерал-лейтенант Скіпальський Олександр Олександрович балотувався на посаду Президента України. Сама задумка геніальна. Побудувати вертикаль влади саме з офіцерського корпусу. Вертикаль, де б панувала дисципліна і порядок. Закон понад усе. Сильний Президент і могутня Україна. Але, на жаль, люди хочуть хліба і видовищ... Тому мусимо вчитись і хитрувати, сміливо йти вперед і перемагати. Звертаюся до молоді. Підійдіть до генерала Олександра Скіпальського, сфотографуйтеся. Ви будете говорити з живою легендою української розвідки, людиною честі. Напишіть свої висновки в ФБ, на своєму сайті, військовому сайті. Не бійтеся похвалитися зустріччю з видатними Українцями. Не бійтеся бути самі собою. Вірю в кожного справжнього офіцера. Головне - вірте в себе. Ви народжені перемагати!

Офіцер. Скільки надії, гордості, сміливості в цьому слові. У нас в нашому справжньому літописі сила - силенна порядних і гідних

офіцерів. Людей честі і величезної відваги. Піднімайте їхні імена із небуття.

Ми маємо дарувати надію на краще. Ми маємо забезпечувати безпеку і розвиток держави. Ми маємо забезпечити поступову зміну поколінь в Спілці офіцерів України. Молоде покоління яке буде розуміти головне - Справжня честь і гідність свідків не потребує. Молоді є чим пишатися!

І наостанок - Мене часто питають - А що нам зараз робити? Вік вже не той. ВІДПОВІДАЮ - Перше і головне перестати скиглити і жалітись, перестати хвалитись і чіпляти собі нагороди на груди за те, що колись створили Спілку офіцерів України. Перестати збиратися в зграї і вимагати підвищення пенсій і привілеїв. Ви не кращі за інших. В сьогоднішній Державі Україна в небезпеці і веде восьмий рік поспіль гарячу фазу війни з москвинською ордою. І ця війна триває 367 років від моменту так званої Переяславської угоди. Треба це усвідомити і зрозуміти - злидоті ніхто не допоможе, окрім неї самої. За своє (і своїх дітей) майбутнє завтра потрібно воювати сьогодні. Тому створюємо добробольний батальйон, допомагаємо створювати підрозділи територіальної оборони на місцях, створюємо загони у себе в містах, виступаймо в школах і інститутах і передаємо свій досвід. Не боїмося бути Українськими офіцерами, Українськими наставниками, Українськими провідниками. Маємо вчити молодь звичайному і героїчному - Україна понад усе. Хочу навести слова М. Міхновського: "Головна причина нещастя нашої нації - брак націоналізму серед нашого ширшого загалу". Вчимося поважати самі себе і бути справжніми Українцями.

Зроблю невеличкий відступ і наведу приклад. Історія має багато цікавих і таємничих сторінок. Але головне - історія - це досвід життя цілого народу. Народ, який не знає, або забув своє минуле, не має майбутнього. Наразі не про військових, а про інше.

22 грудня 1895 року німецький фізик Вільгельм Конрад Рентген нахабно вкрав в українського вченого Івана Пулюя його історичний винахід, який зараз називається рентгенівським випромінюванням.

Саме у цей день Рентген опромінив руку своєї дружини й отримав т. з. рентгенівський знімок. Але... Раніше дію «Х-променів» дослідив і теоретично описав Іван Пулюй. І знімок руки своєї доньки зробив раніше. Але Пулюй, який працював разом з Рентгеном у лабораторії Кундта, мав необачність поділитися деталями свого відкриття з Вільгельмом Рентгеном. Коли у останні дні 1895 року Рентген оголосив про свій "винахід", Пулюй, який тоді хворів, був у шоці. Його син згадував: «Батько прочитав звістку про відкриття Рентгена, лежачи ще в ліжку. Зірвавшись з ліжка і обхопивши голову руками, він раз від разу вигукував: «Моя лампа! Моя лампа!...». Рентген за своє "відкриття" отримав Нобелівську премію, ставши

першим у світі лауреатом з фізики. Але на її вручення він не поїхав, бо був... дуже сильно зайнятий і попросив грошики переслати поштою. Справа в тому, що за традицією під час вручення премії її лауреат має детально розповісти про історію свого відкриття, а Рентген - гарний експериментатор - в теорії був слабенький...

Історія «відкриття» й досі невідома. Бо за заповітом Рентгена усі записи щодо його досліджень в царині «Х-променів» було навіщось знищено. Тепер офіційно вважається, що (тримайтеся за стільця) Рентген винайшов свої промені випадково, коли (увага!) усі працівники лабораторії вже пішли додому і він залишився сам. Про те, хто справжній винахідник «рентгенівських» променів знають усі вчені. Сам Альберт Ейнштейн, з яким Іван Пулюй товаришував багато років, втішаючи українського вченого, написав йому листа: "Що сталося – не змінити. Хай залишається при Вас сатисфакція, що й Ви вляли свою частку в епохальне відкриття. Хіба цього мало? А якщо на тверезу голову, то все має логіку. Хто стоїть за Вами, русинами, – яка культура, які акції? Прикро Вам це слухати, але куди дінешся від своєї долі? А за Рентгеном – уся Європа".

На питання хто стоїть за Іваном Пулюєм маю відповідь. Я стою. Ти стоїш. Ми стоїмо. Тоді не буде цих питань. Отже Доля полюбляє сміливих і справжня Честь і Гідність свідків не потребує. Цей приклад навів, щоб було зрозуміло: за своє треба боротися.

І наостанок - Нам треба створити нову націю із попелу старої Нації з розумом Переможців. Не потрібно скиглити, не колінкувати, не принижуватись – потрібно боротись, жити і перемагати.

Слава Україні!

ЛАЗОРКІН Віталій,
*один з співзасновників ЗС України,
автор проектів Законів України «Про оборону України
та «Про Збройні Сили України»,
заступник Голови ВГО Спілка офіцерів України.*

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Станом на кінець 2021 року сьомий рік триває збройна агресія Російської Федерації проти України в гібридній війні, яку Російська Федерація розпочала проти України ще з весни 1992 року незаконною приватизацією української частки Чорноморського флоту колишнього СРСР, навігаційної системи управління морського руху та Кримської Військово-морської бази, які дислокувалися на території України.

Керівництво Російської Федерації перейнявши імперські амбіції СРСР щодо Світового панування своїми незаконними діями ще у 1992 році показала, що не має наміру позбутися контролю над Кримським півостровом, а відтак і над акваторією Чорного моря, що надавало Москві можливість активно тиснути на Україну з метою надійного утримання її в своїй політичній орбіті.

Нажаль, воєнно-політичне керівництво України на той час і у подальшому не надало цим явним імперським амбіціям Москви щодо України належної оцінки і не вжило адекватних запобіжних заходів, які б повною мірою забезпечували задоволення національних інтересів України у поступі до політичної та економічної незалежності від Російської Федерації.

Воєнно-політичне керівництво України нехтувало явними ознаками гібридної війни з боку Росії в дипломатичній, економічній, інформаційній сферах, які провадило керівництво Російської Федерації проти України, а це і газові проблеми, які штучно створювала Росія, це і будівництво газогонів в обхід України, це і надання подвійного громадянства громадянам України у Криму, це і будівництво житлових будинків у Севастополі для офіцерів Чорноморського флоту Росії, які звільнялися в запас зі служби на флоті. На цьому фоні підписання у 2010 році Харківських угод щодо подальшого базування в Криму Чорноморського флоту Російської Федерації обернулося для України у січні 2014 року фатальними наслідками – збройною агресією Росії з втратою Кримського півострова, частини території Донбасу та значними людськими втратами.

Воєнно-політичне керівництво України легковажно йшло на поступки Москві і в інших стратегічних питаннях, зокрема, щодо відмови президента України Януковича від Європейського вибору українців, що викликало справедливий спротив народу восени 2013 року.

Причиною фатальних наслідків від поступок Москві для системи оборони України протягом всіх років незалежності стали:

ліквідація військових округів і створення Оперативних командувань, що позбавило Україну потужної системи фронтової ешелонованої оборони з гнучкою системою мобілізації, здатної у недільні терміни сформувати нові військові частини та з'єднання другого ешелону військ фронту, формувати підрозділи військ територіальної оборони та цивільного захисту населення;

об'єднання Військово-повітряних Сил та Сил Протиповітряної оборони України в один вид Збройних Сил України, що позбавило Україну єдиної системи протиповітряної оборони України та концентрації її зусиль на напрямках можливого ракетно-авіаційного удару противника на всіх ешелонах нападу по висотам;

перехід Сухопутних військ на штатну систему корпус-бригада-рота замість армія-дивізія-полк, цим система оборони України була позбавлена такої потужної оперативно-тактичної одиниці, як дивізія, вогнева потужність якої давала можливість самотужки тримати фронт у 120 кілометрів в обороні протягом двох тижнів без додаткової допомоги;

здача ядерної зброї Росії під нікчемні гарантії безпеки Будапештського меморандуму, а також знищення носіїв ядерної зброї - стратегічних ракет та стратегічних бомбардувальників, які можна було переобладнати в неядерний варіант їх застосування;

підписання Харківських Угод з Російською Федерацією щодо подовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ та розширення його чисельної присутності в Криму;

призначення громадян Російської Федерації Саламатіна та Лебедева на посаду міністра оборони України, які довершили руйнацію обороноздатності України.

Злочинним стало нехтування керівництвом Прикордонної служби України виконанням своїх прямих обов'язків щодо вогневого прикриття і захисту державного кордону України, що дозволило військам Російської Федерації у 2014 році безперешкодно вдертися в Крим по морю, по землі та повітряним шляхом без жодного збройного спротиву з боку Прикордонних військ України.

Протягом періоду 1992-2014 років Україна програла Москві інформаційну складову гібридної війни за розум своїх громадян, поділяючи Україну на Схід і Захід, недолуго піднімаючи мовну проблему, якої в Україні не існувало. Особливо це відбувалося в Криму, де вже давно практикувалося подвійне громадянство, та у Східних областях України, де національні герої України, які ніколи не воювали на території Росії, були названі фашистами-бандерівцями і ворогами «руського міра». Брехливою інформаційною пропагандою Москві вдалося оживити міфи, які були вигадані в Кремлі і в кабінетах НКВС з метою нищення національно-визвольного руху в Україні, та використати ці міфи для створення ворожих настроїв «русскоязычного населення» до України.

Протягом семи останніх років вороги України нав'язують міф про громадянський конфлікт на Сході України та сепаратизм, якого в Україні ніколи не існувало, оскільки на території України ніколи не жили інші нації, які б створювали свої держави.

Ці міфи про сепаратистів і внутрішній громадянський конфлікт в Україні були створені та використані керівництвом Росії в його гібридній війні проти України для прикриття на міжнародній арені агресивних намірів Росії стосовно окупації території України, так само, як і міф про захист російськомовного населення. Важливо при цьому знати, яку кількість російськомовних захисників України

загинуло в цій війні від рук російських окупантів, що викриває справжній рівень цинізму політики Путіна та його оточення.

Найбільшою помилкою воєнно-політичного керівництва України у 2014 році стало невиконання норм Закону України «Про оборону України», якими передбачено введення воєнного стану у разі загрози збройної агресії проти України. Натомість неправомірно було оголошено Антитерористичну операцію, що зламало весь хід спротиву України російській збройній агресії і дало підстави міжнародній спільноті бачити в Україні не збройну агресію Росії, а внутрішній громадянський конфлікт, що підіграло позиції Путіна, який оголошував: «Нас там нет», та поставило добровольчі батальйони українських захисників поза існуючим правовим полем.

Введення ж воєнного стану дозволило б військовим в короткі терміни провести мобілізацію та побудову бойових порядків військ Збройних Сил України на всій протяжності фронту можливих бойових дій, здійснити заходи щодо захисту цивільного населення прифронтової зони, а також перевести державне і місцеве управління на функціонування в умовах воєнного часу.

Цього зроблено не було, хоча в Законі ясно прописано, що оборона України - система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Не було навіть спроби ввести у дію план оборони України, який є складовою частиною оборонного планування, що містить сукупність документів, які визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Все це призвело до втрати Криму і частини території Донбасу, до втрати частини промисловості на Сході України, до важких втрат серед військових і цивільного населення України, до появи біля двох мільйонів біженців зі Сходу України.

Загальновідомо, що обороноздатність держави – це здатність держави до гарантованого захисту власної території у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального і морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації за здалегідь затвердженим планом. Саме для підняття цього потенціалу у сфері оборони до належного рівня та належних умов його реалізації потрібно було ввести воєнний стан в Україні.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Невиконання норм Закону України «Про оборону України» в умовах збройної агресії Росії проти України є державним злочином, який призвів до важких наслідків для Українського народу, а тому вимагає притягнення до кримінальної відповідальності всіх винних у цьому відповідних державних посадовців. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про оборону України» Підготовка держави до оборони в мирний час включає:

- прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози;
- проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони;

- здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії;

- формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави;

- удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування;

- розвиток військово-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах;

- забезпечення на особливий період Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту підготовленими кадрами, рятувальною та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами;

- здійснення заходів з планування та підготовки руху опору;

- забезпечення готовності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту до виконання завдань цивільного захисту в особливий період;

- забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням,

військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами;

розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні;

підготовку національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період;

створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів;

забезпечення охорони державного кордону України;

військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби;

забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби;

захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері;

здійснення військової стандартизації;

забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони в порядку, визначеному законодавством, та дотримання вимог щодо збереження державної таємниці;

здійснення заходів з кібероборони (активного кіберзахисту) для захисту суверенітету держави та забезпечення її обороноздатності, запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії;

інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави.

Всього цього в комплексі у мирний час виконано не було, а ні прогнозування та оцінки воєнної небезпеки і воєнної загрози; а ні проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; а ні здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсічі збройній агресії.

Все це призвело до здачі Криму Росії без збройного спротиву з боку України, до окупації Росією частини території Донбасу та великих людських втрат.

Оскільки війна Російської Федерації проти України триває, то як які висновки і практичні дії має зробити військово-політичне керівництво держави в умовах введення воєнного стану?

1. Невідкладно налагодити роботу розвідувальних органів з метою реального прогнозування та оцінки воєнної небезпеки, проведення

ефективної розвідувальної, інформаційно-аналітичної діяльності та здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на відсіч збройній агресії, а також з метою здійснення заходів з планування, підготовки за забезпечення руху опору на захоплених територіях та в тилу ворога.

2. Невідкладно організувати та забезпечити територіальну оборону на всій території України з залученням патріотичних організацій.

3. Спланувати і здійснити переведення національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період.

4. Забезпечити створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів.

5. Забезпечити охорону і прикриття державного кордону України та морського узбережжя України відповідними збройними формуваннями.

6. Забезпечити посилення військово-патріотичного виховання громадян України, підготовки молоді до служби в ЗСУ та забезпечити престиж військової служби.

7. Налагодити роботу військових наукових установ з метою забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби.

8. Забезпечити розвиток інфраструктури в інформаційній сфері з метою захисту інформаційного простору України та посилення його впливу на світовий інформаційний простір, особливо для забезпечення нейтралізації підривних інформаційних операцій з боку Росії.

9. Забезпечити збільшення ефективності роботи розвідувальних та правоохоронних органів щодо викриття ворожих диверсійних груп ворога на всій території України та здійснення необхідних заходів щодо збереження державної таємниці.

10. Посилити військово-політичне і військово-технічне співробітництво НАТО та з іншими державами з метою забезпечення блокування антиукраїнських акцій Росії на міжнародній арені.

11. Посилити співробітництво з міжнародним трибуналом ООН та іншими інституціями з метою викриття та засудження воєнних злочинів Росії проти України.

Важливим заходом на державному рівні для ліквідації існуючих корупційних зв'язків та посилення персональної відповідальності посадових осіб у сфері оборони України може стати проведення Воєнної реформи, яка б передбачала виведення Збройних Сил України з безпосереднього підпорядкування МО України.

Збройні Сили України мають стати окремою самостійною державною організацією з власним повноцінним командуванням і підпорядкованою Президенту України. Командування ЗСУ має повною мірою відповідати за боєздатність військ та їх готовність до збройного захисту держави відповідно до свого Конституційного призначення.

МО України має повною мірою відповідати за всебічне повне та якісне забезпечення всім необхідним системи оборони та Збройних Сил України для їх повноцінного функціонування та виконання своїх завдань за призначенням.

*ЛАГУТА Вікторія,
курсантка Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ВІД СЕСТЕР-ЖАЛІБНИЦЬ ДО ВОЯЧОК: ЖІНКИ В АРМІЇ УНР

В архівних джерелах можна зустріти чимало згадок про «сестер-жалібниць». За цим непоказним терміном приховується цілий пласт згадок, пов'язаних з участю жінок у визвольних змаганнях 1917–1921 рр. у складі армії УНР. Слідуючи поклику, вони опікувались хворими та пораненими, а під тиском обставин брали на себе обов'язки воячок, розвідниць та зв'язкових. І завжди піклувались про ближніх більше, ніж за себе.

Становище жінки в суспільстві докорінно змінилось під впливом Першої світової війни. Мобілізація мільйонів чоловіків переклала їх обов'язки на плечі жінок, що залишились вдома. Вони долучаються до виробництва, беруть активну участь в громадському житті. Чимало з них прагнуть принести користь не лише в тилу, але й на фронті. Спочатку як сестри милосердя, а згодом, під впливом обставин і як воячки. Ці тенденції, притаманні усім країнам – учасницям світової війни, не минули і Україну.

Вперше це відбулось ще під час Першої світової війни в Легіоні Українських Січових Стрільців (УСС). Першими жінками-воячками стали Олена Степанів, Софія Галечко, Ганка Дмитерко та Ольга Підвисоцька. Деякі з них продовжили свій бойовий шлях вже у лавах Української Галицької армії (УГА).

Особистий внесок цих жінок важко переоцінити, адже, своїм прикладом вони довели, що жінки на війні не є зайвими. Почавши свою службу з допоміжних підрозділів УСС, як сестри милосердя, згодом, вони встигли взяти участь у боях як стрільці та, навіть, стали

військовими старшинами. Пізніше, у складі так званого залізного загону УГА, 36 дівчат-добровольців утворили 4-ту дівочу сотню на чолі з хорунжою Кривівною.

У Наддніпрянській Україні ставлення до жінок на військовій службі лишалось більш консервативним. Вважалось, що основна роль, яку жінка може відіграти на війні – це сестра милосердя, лікарка або санітарка. Втім, цей поділ став розмиватись у часи революції. Війна між більшовицькою Росією та УНР стерла межу між допоміжним медичним персоналом та вояками. Як наслідок, українські сестри милосердя часто ставали жертвами більшовицьких розправ, в марній надії врятувати поранених.

Жорстокість ворога змушувала жінок братись за зброю, захищаючи себе, свої родини та побратимів. Офіційно жінки в армії УНР продовжували виконувати обов'язки сестер милосердя або, як їх частіше іменують в документах, "сестер жалібниць". За колом своїх обов'язків вони виконували роль від медичної сестри – помічника лікаря або фельдшера, до сестри милосердя, яка додатково опікується душевним станом хворих.

Втім, їх справжні функції стають набагато ширше, наближуючись до ролі комбатантів. На службу вони вступали здебільшого на добровольчих засадах. Лише в окремих випадках практикувалась мобілізація жінок, які мали медичну підготовку. Серед найбільш відомих прикладів сестер-жалібниць та воячок, що служили в армії УНР, можна згадати поручника Христину Сушко та хорунжу Харитину Пекарчук.

На відміну від більшовиків, армія УНР визнавала існуючі військові звичаї та права. Шпиталі, навіть ті, що належали ворогу, продовжували свою роботу. Крім того, потерпаючи від постійної нестачі лікарів та медичних закладів, Військова управа зараховувала подібні шпиталі та їх персонал до складу санітарних установ українського війська. Щоправда, далеко не завжди їх персонал дотримувався "клятви Гіппократа", сумлінно ставлячись до своїх обов'язків, як про це свідчить досвід Тіни Пекарчук.

В грудні 1919 року в складі 1-ї сотні кінного Мазепинського полку Армії УНР, командиром якої був її чоловік Іван, вона виступила в Зимовий похід. Участь у ньому була відзначена жетоном ордена Залізного хреста. Загалом, за визвольні змагання нагороджена Хрестом Симона Петлюри, ставши, таким чином, першою українкою, що отримала державну нагороду за участь у боях.

Загалом, списки нагороджених Хрестом Симона Петлюри містять ім'я 41 жінки. Більшість з них вказані як сестри-жалібниці або військові урядовці. Лише поруч з ім'ям Ольги Ярмак, також позначеної як сестра-жалібниця, додатково вказано військовий ранг "чотова".

Проте, згадка про жінок в армії УНР була б неповної без ще однієї категорії – зв'язкових. Вони виконували роботу проміжної ланки між армією УНР та українським підпіллям, повстанськими загонами, постачаючи їх інформацією, займались розвідкою. Не маючи військового рангу та офіційного статусу, зв'язкові ризикували своїм життям не менше, ніж вояки.

У випадку розконспірації або полону їх чекала мученицька смерть. До прикладу, Ольга Битинська, рідна сестра Миколи Битинського – сотника армії УНР, художника, пізніше відомого геральдиста, була зв'язковою загону отамана Якова Орла-Гальчевського, що діяв на Поділлі. Після невдачі Другого Зимового походу була арештована чекістами разом з родичами. Після допитів і катувань була розстріляна в другій половині 1922 року.

ЦЕРКОВНЯК-ГОРОДЕЦЬКА Олесь,
*кандидат філологічних наук, викладач кафедри
військово-гуманітарних дисциплін
ВІТІ імені Героїв Крут*

ЧИ ПОТРІБНО ГОВОРИТИ ПРО ВІЙНУ МОВОЮ КУЛЬТУРИ

Осмислюючи події останніх п'яти років в Україні, у першу чергу — агресію Російської Федерації, важливо чітко розставити акценти та визначити поняття. Йдеться перш за все, проте, що 20 лютого 2014 року, розпочалася збройна агресія Російської Федерації проти України. Росія вторглася на територію України. Цього дня до українського Криму почали прибувати російські військові підрозділи в рамках операції із захоплення півострова. За 7 років російської збройної агресії загинуло понад 13 тисяч людей, зокрема понад 3 тисяч цивільних, десятки тисяч зазнали культуру, літературу, мистецтво, кіно є проблеми «важливіші».

Однак як показує український мистецький, культурний рух – це не так. З'являються видавництва ветеранської літератури, наприклад «Білка» (Ірина Білоцерківська) як видавець провадить потужну роботу щодо популяризації саме ветеранської літератури завдяки їй ми знаємо творчість Тамари Горіха Зерня, Василя Муліка, Гліба Бабіча, Міли Іванцової, Сайгона, Валерія Прозамас, Паламарчука, Дзвінки Торохтушко, Патріка та багатьох інших. Література відіграє надзвичайно важливу роль як документального фіксатора подій, що відбулись, відбуваються та емоційного чистилища. Саме через творчість людина повертається до життя, намагається примиритися з втратами

та зафіксувати у пам'яті тих кого вже не буде з нами. І тут виринає ще одна проблема, проблема національної пам'яті, яка потребує окремої розвідки.

Хочу зазначити проєкт Ганни Скоріної «Книги про війну» про російсько-українську війну сформовано та зібрано всі можливі видання, які висвітлюють події на Донбасі, Луганщині. Проводиться надзвичайно кропітка робота по систематизації та зібранні, акумулюванні історично важливої інформації щодо війни. Думаю, варто створити окрему бібліотеку присвячену подіям на Донбасі.

Якщо література жанр досить об'ємний та потребує певного часу, то мотиваційні плакати «Українська весна» Андрія Приймаченка наче ковток свіжого повітря. Сам автор зауважує «Самим мистецтвом не переможеш. На тебе їдуть танки, летять літаки, а ти виставиш картинку і все припиниться? У війнах перемагають зброєю. Так заведено. Але мистецтво – це моральні вітаміни солдатам». Він почав малювати «мотиваційні плакати» для війська майже два роки тому. Його першою роботою був плакат про капітана СБУ Геннадія Біличенка, який по суті став першим військовим, який загинув у зоні АТО.

Ми не можемо забувати про втрати, жертви, в'язнів, бо якщо ми припинимо про це говорити, писати, знімати ми програємо, здамося і забудемо власне, чого і чекає від нас ворог. Відбувається не лише фізичне вбивство, а вбивство культурне, інформаційне якщо Росія у культурному сенсі програє Донбас, вона програє його фізично. Програє фізично - впаде імперія.

Дуже важливим зараз є формування нормального образу про війну, яка почалася у 2014. Варто розрізняти документальні фільми та художні створити єдиний фільмографічний центр саме цього напрямку. Проте, на сьогодні побачили світ чимало талановитих і таких потрібних стрічок «Мати Апостолів», «Донбас», «Черкаси», «Іловайськ», «Кіборги», «Казка про Коника», «Позивний Бандерас» і це далеко неповний перелік. Існує проблема включення фільмів про війну у навчальну шкільну програму часто сучасні школярі мало орієнтуються чи взагалі не в курсі проблеми так бути не повинно.

Прикладне, живописне мистецтво презентує Олександр Клименко з дружиною Софією Атлантовою, зокрема їх акція «Придбай ікону – врятуй життя» в рамках проєкту «Ікони на ящиках з-під набоїв», спрямована на підтримку Першого добровольчого мобільного шпиталю ім. Миколи Пирогова (ПДМШ), що допомагає як українським військовим, так і цивільним у зоні проведення Операції об'єднаних сил (раніше – Антитерористичної операції) на сході України. Головна ідея проєкту – перетворення смерті (символом якої є ящик від озброєнь) на життя (яке в українській культурі традиційно символізує ікона). Але перемога життя над смертю відбувається не

тільки на образно-символічному рівні, але й реальному: митці вже передали ПДМШ близько \$300,000, ставши його головними спонсорами. Останні два роки їхні пожертви складали близько 95 % загальних грошових надходжень мобільного шпиталю. Ікони на ящиках з-під набоїв експонувалися у Європарламенті, Верховній Раді України, Офісі Президента України, Будинку Уряду України, Сеймі Литовської республіки, а також у таких містах як Антверпен, Берлін, Блумінгтон, Бонн, Варшава, Відень, Вінніпег, Гаага, Ганновер, Дніпро, Едмонтон, Кам'янське, Катанія, К'ярамонте-Гульфі, Лейпциг, Лос-Анджелес, Луцьк, Львів, Люблін, Маріуполь, Медон, Мілан, Монреаль, Мюнхен, Оттава, Париж, Покровськ, Прага, Радомишль, Рим, Торонто, Фастів, Філадельфія, Франкфурт-на-Майні, Чикаго, Ясси (42 міста, понад 70 локацій)

Митці вважають - один із найдієвіших способів тримати тему Донбасу в інформаційному просторі - говорити про неї через культуру. Власне очевидний дуалізм таких понять як війна та культура, війна - руйнує, але руйнування поруджує нові культурні явища, традиційна, етнічна, самобутня культура існує, але її захист відбувається на передовій.

Ми зараз захищаємо самоідентифікацію, етнічність, землю в окопах з поезією в головах Тараса Шевченка: «Борітеся! Поборете!»

ВОРОНА Петро,

*доктор наук з державного управління,
професор, голова Всеукраїнської спілки ветеранів
«Братерство батальйону «Фенікс»»,
начальник управління грантового забезпечення
Національного фонду досліджень України.*

РУХ ДОБРОВОЛЬЦІВ В УКРАЇНІ, ЯК РЕАКЦІЯ САМОЗАХИСТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА у 2014 році

До і після Революції гідності стан справ в Україні був занадто важким для подальшого поступу країни в ЄС і світове співтовариство як з економічної, військової, так і політичної точок зору. Стало зрозуміло, що Збройні сили України (ЗСУ), практично зруйновані владою В. Януковича, перебувають у жалюгідному стані, а внутрішні війська та міліція були деморалізовані, тому чинити опір агресору і сепаратистам мали змогу лише лічені підрозділи. Армія залишилася практично не боєздатною, не забезпеченою з усіх позицій (техніка, озброєння, кількість особового складу, обмундирування, амуніція,

провізія, пальне тощо). Це дуже добре знала і розуміла стан українського війська Росія, яка окупувала Крим без «єдиного пострілу». Саме тому, в реаліях соціальної нестабільності українського суспільства потреба у волонтерстві та альтруїзмі загострилася.

Для розв'язання «безпекових армійських проблем» зусиль і фінансових вкладень держави стало замало, а держава та її організації тоді потребували допомоги населення, готового на безкорисну працю. Так сталося, що в Україні, захищати державу від російської агресії разом зі ЗСУ, Національною гвардією України постали добровольчі батальйони і волонтерські організації [3]. Захист незалежності і суверенітету України від агресії РФ у т. з. гібридній російсько-українській війні розпочався саме з руху добровольців, які поїхали на Донбас прямо з розстріляного Майдану. Узнавши про окупацію Криму, вони не всиділи і відчули, що зобов'язані та можуть захистити свою країну від лиха.

Розглядаючи військово-історичний аспект «добро воль-чого руху», слід зауважити, що добровольчі військові формування неодноразово доводили свою високу ефективність в тяжкі для України часи та, як правило, завдавали супротивнику відчутних ударів і потребували при цьому мінімум ресурсних витрат. Яскравими історичними прикладами можна зазначити військові перемоги козацьких військ, військових формувань часів УНР-ЗУНР (у тому числі Легіон Січових стрільців, «гайдамаки», «вільне козацтво», «холодноярівці» та інші повстанські загони), добровольчої армії під командуванням Нестора Махна, потужні тактичні перемоги Української повстанської армії (УПА) під час Другої світової війни. Героїчна боротьба цих формувань у боротьбі за волю та незалежність України (УПА – аж до середини п'ятдесятих років ХХ ст., а потім в сталінських таборах) стали яскравим прикладом жертвної боротьби для нового українського війська.

У новітній історії, добровольчі формування Чеченської республіки фактично перемогли регулярну армію Російської Федерації під час першої російсько-чеченської війни 1994 – 2000 років.

Водночас окремі вітчизняні політики й «правознавці» постійно намагаються нав'язати громадськості дискусію щодо правочинності таких військових формувань, ставлять під сумнів законність їх утворення. У свою чергу, вважаємо, особливим розділом в новітню історію держави слід вписати дії Українських добровольчих батальйонів під час загарбницької війни РФ проти України, що точиться з початку 2014 року й до сьогоднішнього часу. Саме такі добровольчі підрозділи, як: «Азов»; «Айдар»; «Донбас»; «Дніпро»; 25 БТрО «Київська Русь»; 39 БТрО «Дніпро-2»; 40 БТрО «Кривбас» та

інші, яких в Україні налічувалось більше тридцяти зупиняли наступ російських регулярних військ у 2014 році. І дослідження проблематики їх формування, управління, трансформації в ЗСУ, сприяння територіальній обороні, а в результаті становлення як складника національної безпеки України – потребує дослідження на перетині військових наук, державного управління, політології, правничих наук, історії, соціології та психології. Це має бути ретельне мультидисциплінарне дослідження цього феномену, завдяки якому був зупинений російський агресор на Сході України.

З початку російської агресії в березні 2014 року в Україні розпочав відродився потужний добровольчий рух людей, які прагнули захищати країну зі зброєю в руках. Чисельність особового складу українських добровольчих формувань («добробатів») не була сталою, а в окремі проміжки 2014-2015 рр. складала близько 30-35 тис. осіб. У районах проведення АТО, згодом ООС, чисельність бійців-добровольців була меншою, тому що частина бійців перебувала на ротації; частина формувань залучалася до виконання завдань в інших регіонах України. Формування українських добровольчих формувань у 2014 році переважно відбувалося за рахунок ресурсів місцевих державних органів влади, органів самоврядування, волонтерського руху тощо.

Унікальність волонтерського руху України співрозмірна з підтримкою населення Західної України бійців УПА у роки національно-визвольних змагань Другої світової війни, адже він забезпечував ключові аспекти потреб українських добровольчих формувань та ЗСУ (*державне забезпечення було недостатнім і невчасним*). Волонтери та експерти визначають 37 добровольчих батальйонів, що виникли під час агресії РФ на Сході України. Багато бійців «добробатів» поклали життя за рідну країну й увійшли до кагорти Героїв України [5; 10]. Станом на липень 2021 року Україна втратила у цій війні понад 4 480 патріотів.

Розглянемо найвідоміші з «добробатів» та епатність й умови їх створення у певній хронологічній послідовності.

Формування добровольчого батальйону «Дніпро 1» розпочалось 14 квітня 2014 року із запису перших добровольців до батальйону патрульної служби міліції особливого призначення прямо біля будівлі Дніпропетровської обласної державної адміністрації. Формування цього «добробату», що потім став підрозділом МВС відбувалося з раніше створеного Полку національного захисту Дніпропетровської області із добровольців чоловічої статі віком 18-45 років. Основними критеріями відбору до лав збройного формування були: вік, фізичний гарт, військова підготовка та «проукраїнські переконання». Перевага надавалась особам, які вже проходили строкову службу у лавах ЗСУ чи СРСР (УРСР), УБД.

Створення «добробату» відбувалося при безпосередній участі керівництва Дніпропетровської області. Через диверсії, які вчинялись терористами «ДНР-ЛНР» в сусідніх Донеччині та Луганщині, керівництво Дніпропетровської області вирішило формувати спецбатальйон прискореними темпами. І вже 28 квітня 2014 року обласне керівництво МВС звернулася з закликом до мешканців вступати до лав батальйону. Було переглянуто віковий ценз. До батальйону отримали змогу вступати особи віком до 50 років, що мали досвід військової служби та участі у бойових діях. Станом на 1 травня 2014 року до батальйону записалось 42 добровольці з військовим досвідом, готових відразу заступити на службу і ще 200 чоловік подали заяви та після перевірки мали пройти прискорений двотижневий курс бойової підготовки. Мінімальний курс міліцейської підготовки включав у себе 50 годин теорії з наступними двотижневими практичними заняттями на полігоні [3; 10].

У липні 2014 року громадська організація, що виникла в столиці в часи Майдану Гідності – «Правий сектор» зініціював створення добровольчого воєнізованого формування для захисту територіальної цілісності та національної незалежності України. Добровольчий український корпус (ДУК) став частиною військово-політичного руху «Правий сектор», при цьому члени ДУК могли не належати до його членства. З початку перебування в зоні російської терористичної агресії на Сході бойові сили «Правого сектору» були об'єднані під назвою розвідувально-диверсійного батальйону по боротьбі з тероризмом «Дніпро-2». ДУК «Правий сектор» має звитяжний бойовий шлях – разом з іншими «добробатами» та ЗСУ звільнили від терористів Авдіївку, Красногорівку, Піски. Брали участь в героїчній обороні Донецького аеропорту. Повернули під контроль України повернули під контроль України. З початку 2018 року утримують позиції близ Широкиного під Маріуполем. Бойовий дух та червоно-чорна символіка (*як добрий спадок героїв УПА*) наводить на ворога страх і стримує його. Наразі ДУК не є офіційним підрозділом силових відомств та використовує трофейну зброю, добуту під час боїв у зоні проведення АТО [3; 9].

У травні 2014 року на території Луганщини, для захисту від окупантів був створений з числа активістів Майдану Гідності, патріотично налаштованої молоді та чоловіків і жінок різного віку добровольчий батальйон «АЙДАР». Згодом він став надійним заслоном на шляху агресії РФ і брав участь у боях за північні та центральні райони Луганщини, у визволенні м. Щастя від сепаратистів (за участі батальйону у червні місто перейшло під повний контроль). Також, «добробат» «Айдар» визволив селище Лутугіне, вів бої в м. Рубіжному, на трасі Бахмутка, деблокував Луганський аеропорт, звільнив селище Георгіївку й перерізав важливу

транспортну артерію для терористів Луганськ-Красний Луч. У серпні 2014 року наказом МО України було створено на базі добровольчого батальйону територіальної оборони «Айдар» - штурмовий підрозділ ЗСУ для проведення спеціальних операцій у зоні АТО. А вже у вересні 24-й БТрО переформатовано у 24-й окремий штурмовий батальйон «Айдар» Сухопутних військ ЗСУ [5].

У травні 2014 року у м. Бердянську на підставі рішення МВС України про формування спеціальних підрозділів міліції з охорони громадського порядку з залученням до них цивільних осіб та людей, які мають досвід військової служби або пройшли прискорений, двотижневий курс підготовки при МВС було створено добровольчий батальйон «Азов». У його заснуванні відіграли роль учасники двох ГО «Автомайдан» та «Патріот України». У травні 2014 року було оголошено про набір бійців до батальйону. А вже 17 вересня 2014 року було прийнято рішення розширити батальйон, перетворивши його на полк особливого призначення. 12 листопада 2014 року за рішенням міністра МВС України полк спеціального призначення «Азов» було переведено до складу Національної гвардії. Бійці «Азову» безпосередньо брали участь у бойових діях поблизу міст Маріуполя, Тореза, Шахтарська, Сніжного, Урзуфа. Крім цього, «Азов» взяв участь в операції зі звільнення Іловайська, визволив від окупантів 5 населених пунктів на схід від Маріуполя: Павлопіль, Комінтернове, Бердянське, Широкине, Лебединське.

У квітні-травні 2014 року був сформований «добробат» «Донбас», а вже на базі 1-ої роти «Донбасу» було розпочато формування батальйону відновленої Національної гвардії України. Бійці батальйону звільняли від сепаратистів Піски, Миколаївку, Костянтинівку, Лисичанськ, брали участь у боях під м. Артемівськ та Попасна, а також у спецоперації зі звільнення Іловайська [5].

«Добробат» «ОУН» був сформований влітку 2014 року як зведений «Батальйон територіальної оборони м. Ніжин». Найбільший до цього часу за чисельністю окремий підрозділ ОУН перебував у складі батальйону «Азов». Саме «Азов» розглядався ОУН як база створення окремого підрозділу – «Азов-2» («Азов-Січ»). Після відмови у державній реєстрації, Провід ОУН прийняв рішення приєднати батальйон до складу ДУК «Правого сектору». Назву батальйону було офіційно змінено – з «Ніжин» на «Батальйон ОУН». Бійці «ОУН» брали штурмом Савур-Могилу. У березні 2015 року цей «добробат» отримав статус окремого підрозділу у складі ЗСУ (десантно-штурмова бригада).

14 серпня 2014 року з добровольців було сформовано 3-й добровольчий батальйон 79 Окремої десантно-штурмової бригади ЗСУ «Фенікс». Це був єдиний військовий підрозділ ЗСУ сформований з добровольців. Участь українських добровольчих формувань у

бойових діях важко перецінити. Зокрема бої за Слов'янськ, курган Савур-могила, Донецький аеропорт, Вуглегірськ, Широкино, під Ілловайськом. Аналіз боїв показали, що їх тісна взаємодія з регулярними підрозділами та частинами ЗСУ, МВС, НГУ забезпечувала визволення території від агресії РФ. Успіхів «добробати» досягали переважно тоді, коли їх противниками були підрозділи, підготовка та озброєння яких були майже рівнозначні, як правило, це було весною-влітку 2014 року, до масового вторгнення на територію України військ та бойової техніки РФ [3; 5].

Звертаємо увагу на унікальність діяльності та виняткову роль у речовому, продовольчому, технічному забезпеченні українських збройних формувань волонтерських організацій, фактична їхня участь як постачальників (виконували роль держави – забезпечення фронту) у бойових діях у ході АТО-ООС та процес їх інтеграції до сектору безпеки та оборони України. Основними напрямками волонтерської допомоги війську, у т. ч. українським добровольчим формуванням, були речове і продовольче забезпечення, а також постачання ліків, транспорту. Окремим напрямом жертовної роботи волонтерів є створення формувань «госпітальєрів» – команд волонтерів-медиків, що надавали первинну медичну допомогу пораненим бійцям і доставляли їх до медичних частин.

Експерти зазначають – понад 80 % добровольців збройних формувань на початку АТО не мали бойового та військового досвіду. З осені 2014 року в українських «добробатах» було налагоджено обов'язкову бойову підготовку. До процесу навчання та передачі досвіду участі у бойових діях, вузько професійних та технічних знань залучалися штатні відомчі фахівці, а також на добровільній основі фахівці, інструктори, волонтери, у тому числі іноземці [1-3; 5; 10].

Загалом утворення «добробатів» проходило у різний спосіб – в залежності від того, хто був ініціатором їх створення – органи публічної влади, політичні сили, ГО чи самоорганізовані громадяни. Іноді цей процес був добре організованим, а іноді надто стихійним. У значній мірі процес залежав від рішучості, професійності й патріотизму місцевих керівників органу публічної влади, громади, правоохоронних та військових структур. Адже комплектування добровольчих формувань відбувалося з дотриманням принципу добровільності та добродійності.

Особливість батальйонів територіальної оборони (*багато з них стали базою для створення «добробатів»*) у тому, що в законах визначено – людськими ресурсами в особливий період забезпечує військомат. А військомати у перший період прояву агресії на Сході України до цих батальйонів направляли переважно добровольців. Коли їх не було, мобілізували потрібних фахівців з необхідною військово-обліковою спеціальністю. Але у цей час, як правило,

добровольці самі приходили до військоматів і вимагали призову та направити на захист Вітчизни. Деякі керівники військоматів саботували цей процес і виявились українофобами.

На даний момент добровольчий рух, сформовані ним збройні формування, інтегровані в структуру МО України, МВС та Національної гвардії України, а керівниками військоматів вже є, як правило, офіцери – учасники російсько-української гібридної війни на Сході України.

Навколо добровольчих батальйонів, що приймали і приймають брали й беруть участь в АТО-ООС на сході України, виникло дуже багато суперечностей, які пов'язують з агресивною пропагандою російських ЗМІ, які створюють картину про солдатів «добробатів» як про «фашистів». У риториці, яку вживають російські ЗМІ, новий уряд у Києві називають «хунтою», а «добробати» отримали назву «карателів». Постійним використанням цієї назви проросійські ЗМІ намагаються нав'язати громадськості аналогію з'єднань українських добровольчих батальйонів з формуваннями часів Другої світової війни, які тероризували цивільне населення.

Оскільки важко пояснити масовий опір українців проти керованого з Москви сепаратизму, а також повсюдні антиросійські настрої, новий уряд у Києві представляється в російських медіа як «хунта» – військовий режим, агресія якого спрямована проти власного народу на Донбасі. Пропаганда агресора, що апелює до реалій часів Другої світової війни, спрямована насамперед до «внутрішнього» одержувача, тобто до самих росіян. Оскільки сучасна національна і державна точка зору громадян РФ спирається на міфологізацію героїчної боротьби Червоної армії з фашизмом під час «Великої вітчизняної війни» (*така назва подій Другої світової війни була прийнята на пострадянському просторі*).

«Звернення до понять тієї війни є високоефективною процедурою, бо пересічний росіянин, який має доступ до поданої таким чином інформації, сприймає конфлікт, що відбувається в Східній Україні, крізь через призму усього того, що він знає з історії про злочини, що здійснювалися фашистами, – і крізь через цю призму починає також сприймати українців, які борються за цілісність своїх кордонів» [10]. Таким чином, Кремль отримує у власній країні схвалення збройної агресії проти «братньої» України. Оскільки важко пояснити масовий опір українців проти керованого з Москви сепаратизму, а також повсюдні антиросійські настрої, новий уряд у Києві представляється в російських медіа як «хунта» – військовий режим, агресія якого спрямована проти власного народу у Східній Україні, а добровольчі батальйони представлені як головний інструмент цього режиму [10].

Насправді добровольчі батальйони є «продуктом» нового громадянського суспільства, яке зародилося на Майдані. За умов паралічу рішень в українській армії, який був помітний на початковій стадії АТО, солдати добровольчих батальйонів взяли на себе основні удари сил ворога, часто діяли за принципом доконаних фактів і з відчуттям, що держава їх не підтримує. Роль держави в цей період взяло на себе суспільство. Амуніція, обмундирування, шоломи, захисні бронежилети, запаси продовольства, спальні мішки – власне усе, часто включно зі зброєю, було придбане за кошти українців і самих бійців.

Величезна кількість волонтерів піклувалася про те, щоб солдати мали цей мінімум необхідних їм речей, продуктів та пристроїв [1].

За сім років перманентної війни українська армія розправила плечі, тож у владних колах, вочевидь, вирішили, що у випадку масштабної ескалації бойових дій послуги добровольців державі більше не знадобляться.

Така позиція містить суттєві прорахунки. По-перше, феномен добровольчого руху надто глибоко вкоренився в українському суспільстві. Тому новий можливий етап агресії РФ може спричинити «реставрацію» цього явища в масштабах 2014 року. По-друге, ветеранська спільнота завжди є тим середовищем, в якому опозиційні настрої знаходять сприятливий ґрунт. Наприклад, свого часу ветерани війни між Хорватією та Сербією очолили виступи проти співпраці національних урядів з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії, які охопили обидві держави. Для української влади своєрідним тестом є Мінський процес, адже будь-які дії, поступки Росії та сепаратистами сприйматимуться в суспільстві як неприкрита зрада воїнів АТО, які потом і кров'ю відстояли суверенітет України [1; 3; 5; 10].

Розглядаючи військово-історичний аспект, слід зауважити, що добровольчі військові формування неодноразово доводили свою високу ефективність та, як правило, завдавали супротивнику відчутних втрат, а потребували при цьому мінімум ресурсних витрат. Яскравими історичними прикладами можна відзначити військові перемоги добровольчої армії під командуванням Нестора Махна, потужні тактичні перемоги Української повстанської армії (УПА) під час Другої світової війни, й її вдалі військові дії у боротьбі за незалежність України аж до середини п'ятдесятих років минулого сторіччя. У новітній історії, добровольчі формування Чеченської республіки практично перемогли регулярну армію Російської Федерації під час першої російсько-чеченської війни 1994 – 2000 років.

В свою чергу особливим розділом у військово-історичну науку слід вписати дії Українських добровольчих батальйонів під час агресивної війни Російської Федерації проти України, що точиться з початку 2014 року й до сьогоднішнього часу. Саме ці добровольчі підрозділи: «Азов»; «Айдар»; «Донбас»; «Дніпро»; 25 БТрО «Київська Русь»; 39 БТрО «Дніпро-2»; 40 БТрО «Кривбас» та інші, яких в Україні налічувалось більше тридцяти зупинили наступ російських регулярних військ у 2014 році.

Водночас окремі українські політики й «правознавці» постійно намагаються нав'язати громадськості дискусію щодо правочинності таких військових формувань. На нашу думку це пряме намагання розколоти українське суспільство з метою суттєвого послаблення національної безпеки України. Розглянемо ж процес формування добровольчих батальйонів з точки зору виключно чинного українського законодавства. Так, Конституція України (ст. 17) прямо наголошує, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом [4]. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (Стт. 65) [4]. На жаль Конституційний Суд України на тлумачить окремо норму, що забороняє створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, а чинним законодавством, окремо, не врегульовано порядок дій, власне українського народу під час збройного нападу на Україну за умов неможливості ЗСУ ефективно виконувати обов'язки по захисту держави у повному обсязі. Тому, спираючись на інші норми Українського законодавства, спробуємо визначити не тільки законність і необхідність, а й прямий обов'язок громадян утворювати самостійно військові формування у випадку збройної агресії проти України.

ЗУ від 19 червня 2003 року, «Про основи національної безпеки України», що був чинним станом на 2014 рік, втратив чинність 21.08.2018 р., визначалось що суб'єктами забезпечення національної безпеки, серед інших, є громадяни України та об'єднання громадян (ст. 4) [8]. Діючий же ЗУ від 21 червня 2018 року, «Про національну безпеку України» [9] не містить положень щодо суб'єктів забезпечення національної безпеки України, що на нашу думку, є суттєвою прогалиною діючого законодавства України.

Але не зважаючи на те що, на нашу думку, законодавець, у повному обсязі, не врегулював такий важливий аспект для держави, як

збройний опір агресору усім українським народом, як того вимагає Конституція України, вважаємо за необхідне розглянути цю проблематику ще й через призму кримінального законодавства України. Отже ст. 39 Кримінального кодексу України визначено, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності, також особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрозувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці [6].

Таким чином аналіз вище викладених норм діючого законодавства України дає підстави дійти висновку, що утворення, стихійно, у 2014 році добровольчих військових формувань, принципово не суперечить законодавству України.

Також вважаємо, що для підсилення безпеки держави було б доцільно вивчити й досвід країн де питання збройного опору агресору на законодавчому рівні вирішено більш вдало. Так наприклад Законом Литовської Республіки від 17 лип. 2000 р. № VIII-1856, «Про Збройну оборону та стійкість до агресії» зазначено, що у разі агресії збройний захист Литовської Республіки є безумовним. Це не може бути пов'язане масштабами агресії та будь-якими іншими умовами. Ніщо не може обмежити право нації та кожного громадянина чинити опір агресору чи окупанту. Литва захищає та протистоїть агресії, не чекаючи міжнародної допомоги. Збройні сили та громадяни Литовської Республіки можуть протистояти агресії у всіх доступних і не заборонених формах загальновизнаних норм міжнародного права: військова оборона, партизанські дії, непокора цивільних осіб та інші засоби. З самого початку агресії чи окупації дії непокори та громадянського опору громадян Литовської Республіки, а також їх збройний опір агресору чи окупанту є законними [7].

Утворення в Україні, у 2014 році, добровольчих батальйонів було не тільки вкрай необхідним, а й цілком законним. Ці батальйони, у самий критичний час для держави фактично врятували Україну від окупації її південно-східних територій регулярними військами Росії. Також вважаємо, що Україна конче потребує законодавчого врегулювання питань збройного опору агресору, за прикладом Литовської Республіки.

Розгортання дискусій з приводу законності заснування «добробатів», на нашу думку, є намаганням розколоти українське

суспільство з метою суттєвого послаблення національної безпеки України. Повертаючись з фронту, українські добровольці опиняються в країні бутафорій – реформи продовжують буксувати, антикорупційні потуги влади нагадують «боротьбу з вітряками», у ЗМІ маховик істерії тим часом розкручують політики-популісти, особливо напередодні виборчих баталій. У таких реаліях окремі зусилля, направлені на забезпечення прав ветеранів АТО та їхню реабілітацію в рамках Цільового фонду НАТО або ініціативи щодо створення профільного Міністерства виглядають імітацією вирішення проблеми [10].

Безвідповідальна позиція владних кіл і політсил, які імітують опозицію, лише натягує пружину суспільного невдоволення. Акумулявавши протестний потенціал добровольців могли б парламентські представники останніх. Однак виступити на минулих виборах однією платформою провідники добровольчого руху не зуміли – на заваді стали особисті амбіції та розбіжності в ідеологічних установах. Натомість політичні партії, які під час минулої електоральної кампанії використали народний кредит довіри до добровольців для нарощування власних рейтингів, швидко забули про інтереси сьогоденних та вчорашніх добровольців. Та й самі учасники цієї війни, що стали парламентарями у парламенті не змогли згуртуватись та виступити єдиним фронтом.

Список використаних джерел:

1. Ворона П. Феномен добровольчого руху в Україні, як реакція громадянського суспільства на загрозу безпеці держави з боку Російської Федерації // Роль держави та громадського сектору в соціальній адаптації переміщених осіб із зони агресії РФ та учасників АТО: збірник матеріалів круглого столу до Дня захисника України, Київ, 17 жовтня 2018 року / За заг. ред. Войтович Р. В., Ворони П. В. – Київ, ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. с. 13-19.

2. Гуральська А. Звіт: Добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечності // Відкритий діалог [Електронний ресурс]. URL: <https://ua.odfoundation.eu/a/6444,zvit-dobrovolchi-batalyoni-viniknennya-diyal-nist-superechnosti>.

3. Добробати [Текст]: [історія подвигу батальйонів, що врятували країну] / [Катерина Гладка та ін.; передм. А. Авакова]. Х.: Фоліо, 2016. 568 с.

4. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

5. Кравченко С. Добровольчі батальйони: від виникнення до підпорядкування ЗСУ чи Нацгвардії // Тиждень.ua. URL: <https://tyzhden.ua/News/132877>.

6. Кримінальний Кодекс України, Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

7. Про Збройну оборону та стійкість до агресії. Закон Литовської Республіки від 17 лип. 2000 р. № VIII-1856. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.106093/CPfMICYsmR>.

8. Про національну безпеку України, Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII, (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

9. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19 черв. 2003р. № 964-IV, (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 39, ст.351). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

10. Солов'ян В. Українські добробати – нелегали у власній державі // Время. [Електронний ресурс]. URL: <http://timeua.info/post/oborona-i-bezopasnost/ukra-ns-k--dobrobati-nelegali-u-vlasn-j-derzhav-08361.html>.

МОЧКОВ Олександр,
кандидат наук з державного управління,
народний депутат України VII скл.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОБОРОНИ РОСІЇ : УРОКИ І ЗАСТОРОГИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Досвід військових конфліктів останніх десятиліть показує, що характер збройної боротьби зазнає у світі значних змін. В їх основі вже є сучасні інформаційні технології, що передбачають маніпуляцію протесним потенціалом населення у поєднанні з військовими заходами прихованого характеру у формі військової допомоги екстремістським та терористичним організаціям, заподіянням збитків під виглядом техногенних катастроф або стихійних лих. У складних умовах зростає роль підготовки та ведення територіальної оборони як найважливішого елемента захисту суверенітету держави. В час агресії РФ на Сході України для створення надійної системи територіальної оборони (ТрО) в Україні та належної організації національного супротиву необхідно знати особливості цих структур у держав-сусідів, що потенційно можуть становити загрозу національній безпеці та територіальній цілісності України. З огляду на важливість тематики формування системи територіальної оборони наукові дослідження цієї тематики в Україні досить актуальні та затребувані

МО України, науковою спільнотою країни, громадянським суспільством. Вважаємо за необхідне зупинитись на особливостях цього військового інституту суспільства в Росії.

Дослідник С. Янюк зауважує на важливості застосування механізмів державного регулювання територіальної оборони зарубіжними країнами в діяльності суб'єктів державного регулювання надає можливість їх удосконалення та підвищення обороноздатності України [6].

Директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння Валентин Бадрак вказує на необхідність подальшого законодавчого упорядкування та оформлення розвитку *ТрО*. Він зазначив, що «це питання не тільки слушне, а й має життєво важливий вимір для майбутнього України. Зокрема, саме рішучий спротив української нації найбільше лякає путінський Кремль і стримує його від масштабного наступу на Україну. До того ж саме об'єднання всіх українців навколо боротьби проти російського засилля може сформувати зерно справжньої національної ідеї» [1].

Крім того, впровадження всеосяжної оборони, яке передбачене нещодавно ухваленою Стратегією воєнної безпеки України [4] (нова воєнна доктрина) та ЗУ «Про основи національного спротиву» [3], передбачає розвиток системи *ТрО*, а головною метою є «завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [4].

Відповідно до чинного законодавства РФ, «**територіальна оборона**» - комплекс військових та загально державних оборонних заходів, що організуються та здійснюються з метою захисту населення, об'єктів та комунікацій на території РФ від дій противника, диверсійних та терористичних актів, створення сприятливих умов для сталого функціонування органів державного та військового управління, а також встановлення та підтримання режимів надзвичайного та воєнного стану [2].

Підготовка *ТрО* здійснюється владою завчасно і системно у мирний час. Загальне керівництво підготовкою країни до *ТрО* здійснює Уряд РФ. Безпосереднім організатором *ТрО* є Генеральний штаб ЗС РФ, який розробляє Директиву по *ТрО*, погоджуючи її з міністерствами та відомствами Уряду РФ та здійснює контроль за її виконанням. Основним організатором *ТрО* у ЗС РФ є головний штаб Сухопутних військ. Штаби військових округів планують та здійснюють *ТрО* у встановлених їм межах. Органи виконавчої влади

суб'єктів РФ та органи місцевого самоврядування беруть участь у плануванні та забезпечують виконання заходів щодо *ТрО*.

ТрО, відповідно до законодавства РФ, є складовою частиною військових та загальнодержавних заходів, що проводяться з метою захисту населення, об'єктів та комунікацій на території РФ від дій супротивника, його терористичних та диверсійних актів, а також для запровадження та підтримки режимів надзвичайного та військового стану. До основних завдань *ТрО РФ* відносяться:

- надійна охорона та оборона військових, важливих державних та спеціальних об'єктів і комунікацій;

- охорона об'єктів життєзабезпечення населення та об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для життя та здоров'я людей і для навколишнього природного середовища;

- запобігання та припинення диверсій та терористичних актів, боротьба з диверсійно-розвідувальними групами, терористичними силами та десантами супротивника;

- участь у забезпеченні режимів надзвичайного та військового стану [2].

Загальні завдання організації *ТрО* визначаються Президентом країни. Органи публічної влади та управління суб'єктів РФ у взаємодії з органами військового управління забезпечують виконання законів РФ та інших нормативних актів держави, що стосуються *ТрО*, визначають господарсько-економічні, комунікаційні об'єкти, що підлягають захисту, вживають заходи щодо їх охорони та оборони; визначають необхідні ресурси за рахунок місцевого бюджету; забезпечують законність та порядок на територіях у місцевостях, оголошених у воєнному становищі.

Безпосередня організація *ТрО* покладається на військовий округ. Командувач військ військового округу приймає рішення на організацію *ТрО* і відповідає за її стан. Він визначає разом із командуванням об'єднання видів ЗС РФ перелік важливих об'єктів, що підлягають захисту; погоджує з повноважним представником Президента країни у федеральному окрузі, командуванням регіонального управління прикордонних військ, округами внутрішніх військ, регіонального центру МНС, командуванням залізничних військ корпуси (корпусів) склад сил і засобів, порядок управління, забезпечення та інші питання організації *ТрО*; організовує взаємодію сил і засобів, що залучаються до *ТрО*; затверджує плани військових зон, що входять до військового округу; здійснює безпосереднє керівництво веденням *ТрО*. Зони *ТрО* створюються у кожному військовому окрузі, кордони яких поєднуються, як правило, з межами відповідних областей, країв і республік. Начальник зони *ТрО*, зазвичай, - військовий комісар республіки, краю, області. Планування

ТрО в повному обсязі здійснюють у штабах військового округу та в зоні *ТрО* [5].

ТрО у РФ здійснюється за територіально-зональним принципом. У кожному військовому окрузі створюються зони *ТрО*. Зона *ТрО* - складова частина території військового округу, у межах якої здійснюється підготовка та ведення *ТрО*. Поділ території військового округу на зони *ТрО* обумовлена необхідністю підвищення ефективності вирішення основних завдань *ТрО*: охорона та оборона важливих військових, державних, господарських об'єктів та комунікацій у межах зони *ТрО*; боротьба з диверсійно-розвідувальними, терористичними силами та десантами супротивника у межах зони *ТрО*; забезпечення, встановлення та підтримання особливих правових режимів – режиму воєнного часу або надзвичайного стану у межах зони *ТрО*. Кордони зон *ТрО*, як правило, збігаються з межами адміністративно-територіального поділу РФ.

У зоні *ТрО* встановлюються райони *ТрО*, що включають один або кілька адміністративних районів, великі адміністративні центри (населені пункти). Сили та засоби для вирішення завдань *ТрО* виділяються при необхідності від з'єднань, військових частин та установ ЗС РФ, ФСБ Росії, МВС Росії та інших. органів прокуратури та відомств, мають збройні формування. Штатні та позаштатні протидиверсійні підрозділи та підрозділи охорони ракетних військ стратегічного призначення (РВСП) залучаються для вирішення завдань *ТрО* лише у межах позиційних районів ракетних дивізій та у районах дислокації важливих об'єктів (пунктів управління, полігонів, арсеналів РВСП [5].

Загальне керівництво з підготовки та виконання заходів *ТрО* у межах зони здійснює начальник військової зони (як правило, військовий комісар області), який призначається наказом командувача військового округу. Керівництво виділеними силами та коштами при здійсненні прикриття, посилення охорони та оборони позиційних районів (об'єктів) РВСП покладається на відповідного командира та його штаб (начальника об'єкта) [5].

Відповідно до Федерального Закону (ФЗ) від 31 травня 1996 р. № 61-ФЗ «Про оборону» (зі змінами та доповненнями) у Розділі V «Стан війни. Військове положення. Мобілізація. Цивільна оборона. Територіальна оборона (ст. 18-22)» є ст. 22 присвячена територіальній обороні. У ній зазначено, що «територіальна оборона - система здійснюваних у період дії воєнного стану заходів з охорони та оборони військових, важливих державних та спеціальних об'єктів, об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, функціонування транспорту, комунікацій та зв'язку, об'єктів енергетики, об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для життя та здоров'я людей та для навколишнього природного середовища, у боротьбі з диверсійно-

розвідувальними формуваннями іноземних держав та незаконними збройними формуваннями, з виявлення, попередження, припинення, мінімізації та (або) ліквідації наслідків їх диверсійної, розвідувальної та терористичної діяльності з метою створення сприятливих умов для об'єктів та застосування Збройних Сил РФ, інших військ, військових формувань, органів та створюваних на воєнний час спеціальних формувань» [2].

Проведено акцент, що територіальна оборона ведеться в РФ чи окремих її місцевостях, де запроваджено військовий стан, з урахуванням заходів, застосовуваних під час дії воєнного стану. Порядок організації, розгортання та ведення територіальної оборони, функції військового управління органами, уповноваженими на це у сфері управління військами чи військовими формуваннями, у т. ч. органами та створюваними на воєнний час спеціальними формуваннями, федеральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів, органів виконавчої влади суб'єктів РФ, органів місцевого самоврядування та організацій у сфері територіальної оборони визначаються **Положенням про територіальну оборону Російської Федерації** [2].

Ст. 22 (про Територіальну оборону) доповнено п. 4, де зазначено, що у суб'єктах РФ, на територіях (частині території) яких запроваджено військовий стан, у муніципальних утвореннях, на територіях яких запроваджено військовий стан, з дати початку дії воєнного стану у порядку, визначеному Президентом РФ, створюються міжвідомчі координуючі органи (далі - штаби *ТрО*).

У ст. 22, що доповнена пунктом 5-6 зазначено, що «діяльність штабів *ТрО* регулюється федеральними законами, іншими нормативними правовими актами Російської Федерації, і навіть нормативними правовими актами суб'єктів Російської Федерації і муніципальними правовими актами, прийнятими з метою виконання федерального законодавства у сфері оборони.

ФЗ чітко визначає завданнями штабів територіальної оборони є:

1) забезпечення узгодженості спільних дій органів, формувань та організацій, що виконують заходи щодо територіальної оборони на території відповідного суб'єкта Російської Федерації, муніципального освіти;

2) забезпечення узгодженості заходів щодо територіальної оборони з заходами щодо забезпечення режиму воєнного стану, мобілізаційними заходами, заходами з цивільної оборони та заходами щодо протидії тероризму, що проводяться на території відповідного суб'єкта РФ, муніципального освіти.

Штаби *ТрО* здійснюють такі основні повноваження:

1) розробляють проекти нормативних правових актів відповідного суб'єкта РФ, проекти муніципальних правових актів

відповідного муніципального освіти з питань виконання заходів щодо ТрО;

2) забезпечують виконання заходів щодо ТрО на території відповідного суб'єкта РФ [2].

Варто зазначити, що у 2017 році положення ст.22 (де говориться про ТрО) у ФЗ було значно деталізовано, що свідчить про посилення увагу до цього напрямку оборони країни [2].

Розгляду актуальних питань формування нормативно-правового забезпечення ТрО у РФ були присвячені засідання Комітет Ради Федерації з оборони та безпеки зазначає наступне.

До ведення ТрО залучаються формування ЗС РФ та інших військ, а також, для виконання окремих заходів у межах своєї компетенції, сили та засоби федеральних органів виконавчої влади, органів виконавчої влади суб'єктів Росії, органів місцевого самоврядування та недержавні організацій. Узгодженість спільних дій на відповідній території забезпечується міжвідомчими координуючими органами (штабами ТрО) (далі – штаби ТрО), створюваними у суб'єктах РФ та у муніципальних утвореннях з початку дії воєнного стану.

Штаби ТрО в межах своїх повноважень несуть відповідальність за стан сил і коштів, створюваних для виконання заходів ТрО органами виконавчої влади суб'єктів РФ, муніципальними утвореннями, та здійснюють керівництво зазначеними силами та коштами. З метою інформаційно-аналітичного забезпечення штабів ТрО, а також координації діяльності різних публічних органів, що формуються в суб'єктах РФ для вирішення питань оборони та безпеки в ряді регіонів РФ, були створені та випробувані регіональні центри управління [4].

Результати тренувань ЗС РФ показують позитивний вплив центрів на скорочення термінів прийняття рішень вищою посадовою особою суб'єкта РФ сфері оборони, зокрема з питань ТрО. Стримуючим фактором виявилася низька оперативність інформаційного обміну з МО РФ, що здійснюється в електронних форматах через закриті лінії зв'язку військових комісаріатів із подальшою доставкою нарочними. Створення центрів, з урахуванням позитивного досвіду застосування, рекомендовано у всіх регіонах Росії. У підготовці органами виконавчої влади суб'єктів РФ та муніципальними утвореннями системи ТрО залишаються невирішеними низка питань, таких як створення сил та засобів ТрО, у т. ч. підготовка спеціалістів штабів ТрО; нарощування у воєнний час інженерно-технічної захищеності об'єктів охорони та оборони.

Комітет Ради Федерації з оборони та безпеки підтримав проведену суб'єктами РФ роботу зі створення штатних секторів (відділів) розгортання регіональних центрів управління та штабів ТрО

у межах реалізації концепції створення регіональних центрів управління суб'єктів РФ. Відзначено як важливе значення для підготовки територіальної оборони практику проведення Головним управлінням спеціальних програм Президента РФ масштабних мобілізаційних навчань з керівниками органів виконавчої влади суб'єктів РФ, главами муніципальних утворень з обговоренням проблемних питань діяльності в галузі територіальної оборони.

Велику значущість для держави становить взаємопов'язаність заходів із територіальної та цивільної оборони, що проводяться з початку запровадження воєнного стану. Для РФ проблематичною є відсутність на федеральному рівні правового регулювання питань:

визначення порядку створення та утримання сил та засобів для виконання окремих заходів територіальної оборони органами виконавчої влади суб'єктів РФ, муніципальними утвореннями;

підготовки працівників органів виконавчої влади суб'єктів РФ, муніципальних утворень для штабів *ТрО* та визначення їх штатного розкладу;

наявності у бюджетах суб'єктів РФ на час статей витрат з нарощування інженерно-технічної захищеності об'єктів.

Для побудови міцної та надійної системи територіальної оборони в Україні необхідне дослідження і використання у військовому будівництві зарубіжного досвіду територіальної оборони, дії військового резерву, механізмів їхнього управління та матеріально-технічного забезпечення й озброєння. Вважаємо за важливе розглянути можливість підготовки спеціалістів штабів територіальної оборони (як це проводиться в суб'єктах Російської Федерації та муніципальних утворень) на основі вищих військових освітніх закладів та наукових й громадських (СОУ) організацій.

Варто провести на основі досвіду РФ сформувані в органах влади (включаючи територіальні громади) профільну підготовку працівників органів виконавчої влади всіх областей, районів та територіальних громад України для штабів територіальної оборони та визначення їх штатного розкладу. У РФ прийнято рішення що до рекомендації органам виконавчої влади суб'єктів РФ, органам місцевого самоврядування прийняти до керівництва в роботі «Методичні рекомендації органам виконавчої влади суб'єктів РФ (органам місцевого самоврядування) з питань територіальної оборони». Було б добро провести таку роботу і в Україні, навіть відповідне в межах навчання на базі навчальних закладів МО України.

Список використаних джерел:

1. Бадрак В. Територіальна оборона України як фактор стримування Кремля. Як її оформити? LB.\ua. Дорослий погляд на світ. URL: https://lb.ua/news/2021/06/03/486160_teritorialna_oborona_ukraini_yak.html

2. Об обороне (с изменениями и дополнениями). Федеральный закон от 31 мая 1996 г. № 61-ФЗ. URL: <https://base.garant.ru/135907/94f5bf092e8d98af576ee351987de4f0>.

3. Про основи національного спротиву. Закон України від 16 липня 2021 року. № 1702-IX . Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 41, ст.339.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». Указ Президента України №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.

5. Територіальна оборона. Енциклопедія. Міністерство оборони РФ. URL: <https://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm?id=14103@morfDictionary>.

6. Янюк С. Досвід зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони. Державне управління та місцеве самоврядування, 2019, вип. 4 (43). С. 97-105.

БОБРИЦЬКИЙ Леонід,
кандидат юридичних наук,
помічник консультант народного депутата України

НЕОБХІДНІСТЬ АСИМЕТРИЧНОЇ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ АГРЕСІЇ

З початку 2014 року, скориставшись політичною кризою в Україні, Російська Федерація, використовуючи регулярні збройні сили, захопила частину Донецької і Луганської областей та півострів Крим. Водночас отримавши не очікуваний, для російської армії, опір Збройних Сил України та стихійно створених добровольчих батальйонів, військово-політичне керівництво Росії не змогло продовжувати відкритий наступ й зупинившись на тимчасово окупованих територіях змушено було перейти до застосування стратегії гібридної війни.

Поняття гібридної війни виявилось теоретично й практично найбільш придатним для визначення специфіки дій РФ, яка, поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні та в інших точках світу власних, не вповні зрозумілих міжнародній спільноті політичних цілей. Термін «гібридна війна» у сенсі нового типу конфлікту не має усталеного спільного визначення ні в Україні, ні в інших країнах. Динаміка явища також вимагає коригувань та уточнень. Ми можемо описати те, що розуміємо під гібридною війною Росії проти України, системазувати її

складники і визначити певні закономірності, спираючись на емпіричне наповнення поняття[1].

Концептуальним гібридної війни є поєднання в самій війні складників культурного протистояння, медійно-пропагандистського аранжування, політичного емісаріату та «політичних активістів», участі приватних армій та кримінальних угруповань, вторинного підключення підрозділів спецслужб та церкви для курування сепаратистських мілітарних формувань у регіонах. Розмивання відмінностей між війною та не-війною, включення культурно-пропагандистських, медійних, політично-абсентистських технологій дозволяє залучати до такої війни недержавних акторів та маскувати саму гібридну війну під нерегулярні інтервенції (антитерористичні операції, стабілізаційні операції тощо), приховувати інтенції зовнішнього впливу, подаючи самі військові дії як наслідки внутрішнього конфлікту та політичної кризи країни[2].

Справедливим можна вважати ствердження, що по відношенню до України, політична стратегія Росії завжди була стратегією обману та військової хитрості.

За твердженням К. Клаузевіца, хитрість передбачає якийсь прихований намір, і отже протиставляється прямому, простому, тобто безпосередньому образу дії, подібно до того як дотепність протиставляється безпосередньому доказу. Вона не має нічого спільного із засобами переконання, інтересу, сили, але у неї багато спільного з обманом; останній також приховує свої наміри. Вона є по суті обманом навіть тоді, коли все вже закінчилося, але все ж вона відрізняється від того, що просто називається цим ім'ям, так як безпосередньо не порушує даного слова[3].

На нашу думку, Стратегія національної безпеки України[4], що була введена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 № 392/2020, на жаль, не містить конкретних положень, які б чітко визначали порядок дій органів публічної влади України, у тому числі й усіх військових формувань, спрямованих на звільнення, окупованих Російською Федерацією, територій України.

Вважаємо, що на протидію гібридній війні Російської Федерації проти України слід застосувати асиметричні механізми гібридної протидії. Такими мають стати комплекс дій військового, гуманітарного, економічного, дипломатичного та соціального характеру спрямованих на підрив військового потенціалу Росії, створення, шляхом здійснення провокацій на окупованих територіях, тотальної ворожнечі між населенням, колаборантами, їх військовими формуваннями та російськими окупаційними військами, провокувати конфлікти безпосередньо на території РФ, підривати імідж Росії на міжнародній арені чим спонукати застосування проти неї усе більше нових санкцій, наносити несподівані військові удари по збройним

силам РФ на окупованих територіях, а також застосовувати інші заходи спрямовані на послаблення економічного й військового потенціалу РФ. Усі ці заходи повинні розробляти МО України, ГШ ЗСУ, СБУ, МВС України, іншими військовими формуваннями. А загальне керівництво повинен здійснювати безпосередньо Президент України.

Також доречно було б розробити й законодавчо запровадити для всіх без винятку суб'єктів забезпечення національної безпеки протоколи невідкладних заходів на випадок військової загрози та прихованої чи відкритої військової агресії, якими передбачити перелік дій, включаючи негайне застосування збройного опору всіма збройними формуваннями, у тому числі які можуть створитися громадянами добровільно, їх окремими частинами та підрозділами самостійно без погодження з вищим керівництвом [5].

Список використаних джерел:

1. Світова гібридна війна: український фронт, / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2017. 496 с.

2. Гібридна війна як технологія зовнішнього впливу (на прикладі анексії Криму)/Гугнін Е., ГАБІТУС Науковий журнал Випуск 20, С. 18, URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/20-2020/20-2020.pdf>.

3. Клаузевиц К., О войне. Чст. 3, Гл. 10, М.: Госвоениздат, 1934. / Clausewitz K. Vom Krieg. 1832/34, URL: <http://militera.lib.ru/science/clausewitz/index.html>.

4. Про Стратегію національної безпеки України, Указ Президента України від 14 вересня 2020 № 392/2020.

5. Бобрицький Л.В., Проблеми адаптованості українського законодавства до загроз національній безпеці держави і військовій агресії, / Наука і правоохорона. 2017. №4(38), URL: http://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2017_4/3.pdf.

САВКА Іван,
*кандидат наук з державного управління,
полковник ЗСУ, учасник АТО*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ СИЛОВИХ СТРУКТУР ДЕРЖАВИ, ЯК ОBOB'ЯЗКІВ ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Українська держава перед світовим товариством взяла на себе міжнародні зобов'язання встановити демократичний контроль над силовими та спеціальними структурами. Зокрема про це йдеться у таких документах, як «Партнерство заради миру: Рамковий документ», «Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО», а також «Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки», затверджений на Будапештському саміті ОБСЄ у 1994 році. Сьогодні контроль над Збройними силами України є важливим елементом системи військово-цивільних відносин та ключовим у стабілізації політичного життя країни.

Серед основних функцій держави виокремлюємо внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх функцій належать: державне регулювання економіки, соціальна, культурно-виховна, охорона громадського порядку, захист існуючого суспільного ладу від внутрішніх деструктивних сил тощо.

А до зовнішніх функцій належать: захист країни від зовнішньої агресії, захист державних інтересів на міжнародній арені за допомогою дипломатичної діяльності, розвиток співробітництва з іншими країнами світу тощо.

Демократичний цивільний контроль силових та спеціальних структур держави в Україні забезпечує:

- пріоритет політичних підходів до вирішення питань військового будівництва;
- дотримання законності в діяльності усіх складових частин воєнної організації та правоохоронних органів держави;
- підтримання політичної стабільності в суспільстві, створення умов, які унеможливають використання Збройних сил України (ЗСУ) та інших військових формувань, правоохоронних органів для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності, а також в інтересах окремих осіб, партій, громадських організацій;
- попередження та недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які

перебувають на службі у ЗСУ, інших військових формуваннях та у правоохоронних органах, осіб, звільнених з військової служби, а також членів їхніх сімей.

- урахування громадської думки, пропозицій громадян та громадських організацій при обговоренні й ухваленні рішень з питань діяльності ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів та посадових осіб у сфері оборони, національної безпеки, зміцнення громадського порядку і законності.

- виділення відповідно до законів у необхідних обсягах і раціональне використання бюджетних коштів, спрямованих на утримання і функціонування воєнної організації та правоохоронних органів держави, зокрема на реформування ЗСУ.

- використання за цільовим і функціональним призначенням державного майна, переданого в управління ЗСУ та іншим військовим формуванням, а також правоохоронним органам.

- своєчасне, повне і достовірне інформування органів державної влади та суспільства про діяльність ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів, забезпечення її відповідності вимогам Конституції і законів України, нормам міжнародного права, реальній військово-політичній і криміногенній ситуації, завданням забезпечення надійної оборони і безпеки держави, зміцнення громадського порядку. Вважається, що цивільний контроль має дві основні мети, вага яких є різною залежно від специфіки конкретної країни, від її демократичних традицій чи то відсутності таких, від внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації.

Для усталених демократій, з виробленими та апробованими часом моделями взаємовідповідальної комунікації між цивільним суспільством та владними інституціями основною метою є сприяння подоланню зовнішніх загроз, а супутньою проблемою – «спротив матеріалу», себто скептицизм військового керівництва стосовно компетентності, експертного потенціалу «цивілів», негнучкість бюрократичних структур військових інституцій.

Для держав зі менш розвиненими демократичними практиками та інституціями не менш важливою метою цивільного контролю є становлення його як запобіжника від зловживання «озброєною владою» своїми повноваженнями і можливостями, у діапазоні від окремих локальних порушень людських і громадянських прав та свобод і аж до спроб збройних переворотів. Система цивільного контролю над воєнною організацією і правоохоронними органами України складається з: парламентського контролю; контролю, здійснюваного Президентом України; контролю з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; контролю з боку судових органів та органів прокуратури, який здійснюється у

спосіб, передбачений Конституцією та законами України; громадського контролю [1].

Суб'єктами цивільного контролю є: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; центральні та місцеві органи виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом; прокуратура України; судові органи України; громадяни України та громадські організації, утворювані відповідно до Конституції України для здійснення та захисту прав і свобод громадян та задоволення їхніх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів; засоби масової інформації

Проблеми національної безпеки України перебувають сьогодні в центрі уваги керівництва держави, міждержавних утворень та громадських організацій. І це зрозуміло, адже середовище безпеки, в якому ми живемо, нестабільне та містить у собі чимало загроз і викликів. Аналіз політологічної та соціологічної літератури, періодичних видань свідчить про недостатнє комплексне висвітлення проблем цивільного контролю силових структур держави у нашому суспільстві або про одностороннє тлумачення їх в контексті «цивільного контролю» над армією.

У вітчизняному законодавстві закріплено декілька форм контролю, що застосовується у цій сфері. У Законі України «Про національну безпеку України» зазначається, що «демократичний цивільний контроль – комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [1].

Серед причин необхідності вдосконалення цивільно-військових відносин в Україні можна, зокрема, назвати: захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону; необхідність зміцнення демократичного конституційного ладу та верховенства права; забезпечення суспільно-політичної стабільності в державі на основі демократичних цінностей; потреби охорони та захисту демократичного процесу, надання йому сталих, прогнозованих форм розвитку; гарантування безпечних умов життєдіяльності населення; забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення; забезпечення дотримання законності в силових структурах; необхідність підтримки на належному рівні

мобілізаційної готовності та боєготовності Збройних Сил України; забезпечення достовірності інформації з різних питань життєдіяльності без пекового сектору держави; необхідність порушення вітчизняної традиції функціонування сектору безпеки і оборони у стані відносно замкненої, майже відірваної від суспільства структури; важливість оптимізації існуючої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; потреби прозорого призначення управлінських кадрів стратегічного рівня; необхідність забезпечення належної організації життєдіяльності сектору безпеки і оборони в умовах глибоких трансформацій у всіх сферах суспільного та політичного життя України; забезпечення інтеграції держави до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Ворона П. В. Савка І. І. Цивільний контроль над силовими струк-турами держави, як фактор національної безпеки // П. В. Ворона / Економіка і держава. Серія: державне управління, № 2, 2019, с. 4-8.

КРИВОШЕЙ Віталій,
підполковник ЗСУ-ССО, УБД

РОЗДУМИ ЩО ДО ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

проведено огляд наукового дискурсу проблематики формування та реалізації державної політики у сфері соціальної-психологічної адаптації учасників бойових дій в умовах «гібридної війни» РФ, розглянуто понятійно-категоріальний аналіз предметного простору дослідження, досліджено інституційні особливості формування державної політики у сфері соціальної-психологічної адаптації учасників бойових в Україні.

Встановлено, що категорія УБД встановлена чинним законодавством. УБД є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у военний, так і у мирний час. Повний перелік підрозділів, що входили до складу діючої армії, та інших формувань визначається Кабінетом Міністрів України. Нині найбільший перелік УБД містить п.19-20 цього переліку до якого належать військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) та працівники ЗСУ, НГУ, СБУ, Служби

зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці, працівники Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та особи, які у складі добровільних формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, що захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів. Кількість учасників цієї війни на Сході України станом на 1 липня 2019 року становила близько 370 тис. осіб. Наступними за чисельністю групами УБД є учасники війни в Афганістані та «миротворці».

Щодо дефініції «соціальна адаптація», то науковці схиляються до думки, що це є процес «пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії». Процес самої адаптації може відбуватись у формі *акомодатії* (повного підпорядкування вимогам середовища без їх критичного аналізу), *конформізму* (вимушеного підпорядкування вимогам середовища) та *асиміляції* (свідомого й добровільного прийняття норм та цінностей середовища на основі особистісної солідарності з ними). Адаптація пов'язана з прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відображенням себе і своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості яка повернулася з театру бойових і де діяли інші правила в сфері міжособистісних стосунків. Тому, досить часто, УБД, не сприймаючи шаблонно-фальшиві і не щирі суспільні відносини не

проходять адаптації до нових післяфронтових умов життя, що може проявлятися у протестній формі, а ще гірше у гострій асоціальній поведінці, маргінальності, алкоголізмі, наркоманії, участі у кримінальних діях.

Вважаючи, що соціально-психологічна адаптація є «взаємозумовленим процесом пристосування індивіда до соціального середовища і пристосування суспільства до потреб особистості через їх задоволення» варто більше відповідально державі досліджувати ступінь відповідності між рівнем соціальних потреб і рівнем їх задоволення УБД, що визначає рівень соціальної адаптації. Вчені виокремлюють компоненти соціальної адаптації: соціально-побутова, економічна, комунікативна, регулятивна і самореалізація.

За результатами теоретичного аналізу соціально-психологічну адаптацію ми розглядаємо як процес активного пристосування особистості до умов соціального середовища, опосередкований провідною діяльністю на даному етапі її розвитку. Проаналізовано загальнотеоретичні підходи до адаптації: гомеостатичний, гедоністичний та прагматичний (В. Петровський); активну та пасивну її форми (О. Георгієвський, Ц. Короленко, К. Платонов), фази адаптації (М. Дьяченко, Л. Кандилович, В. Кондратова), поняття адаптаційного потенціалу (А. Маклаков, А. Реан) та адаптаційних можливостей (О. Кокун, М. Корольчук), адаптивність (С. Мадді, Дж. Роттер), соціально-психологічну дезадаптацію (Ю. Александровський, А. Амбрумо-ва), чинники успішної адаптації (Ф. Березін, І. Вершиніна, І. Георгієва), зв'язок адаптивної ситуації із потребами в адаптації (Г. Андрєєва, П. Кузнєцов), залежність характеру адаптації від стадії онтогенезу (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, О. Мороденко). Результатом процесу соціально-психологічної адаптації є адаптованість, яка дозволяє особистості задовольняти свої соціальні потреби; конструктивно реагувати на соціальні очікування; створює можливості для самореалізації і творчого вираження особистісного потенціалу людини (М. Магомед-Емінов, А. Маклаков, А. Налчаджян, О. Саннікова, J. Ducette, K. Kirby, L. Simons, Jr. Shipley, G. Stahler). Але якщо говорити про соціально-психологічну адаптацію УБД, то це є адаптованість, яка дозволяє УБД після отриманої в зоні бойових дій бойової травми або ПТСР повернутись у мирне життя і самореалізуватись. ПТСР (психічний розлад, який проявляється внаслідок сильної стресової і травматичної ситуації, як наслідок дуже важкої для нашої психіки травмуючої події, яку складно пережити).

Чинники адаптації зумовлені попереднім досвідом людини, відповідають її основним потребам та характеризують самореалізацію у динамічному й мінливому світі (П. Кузнєцов, М. Шабанова). Успішна адаптація УБД до мирного життя визначається нами як резилентна реінтеграція – продуктивність у різних галузях життя,

зумовлена усвідомленням нових можливостей, набутих в результаті бойового досвіду.

Встановлено інституційні особливості формування державної політики у сфері соціально-психологічної адаптації УБД в Україні. Вважаємо, що основний напрям політики має концентруватись на соціальному захисті і супроводу УБД та на створенні і функціонуванні Центрів соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій, що повинні вирішувати такі завдання:

1. Медична реабілітація військовослужбовців УБД (особливо інвалідів);

2. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців – УБД та членів їх сімей у ринковий простір (індивідуальна психологічна та психотерапевтична допомога, групові та індивідуальні форми реабілітації);

3. Соціально-психологічна підтримка військово-службовців УБД і членів їх сімей (з цією метою повинна бути організована робота кімнати психологічного розвантаження при центрі);

4. Освітня діяльність (профконсультування, первинна або додаткова професійна освіта, підвищення кваліфікації за цивільними спеціальностями, професійна перепідготовка);

5. Сприяння в працевлаштуванні: створення банку вакансій робочих місць на ринку праці, підтримання зв'язків з роботодавцями;

6. Соціально-правовий захист УБД (координація дій центру з військкоматами, військовими частинами, службами зайнятості, навчальними центрами, юридичне консультування; підтримка підприємництва, участь у створенні і реалізації систем соціального захисту).

У розробці цілісної моделі соціально-психологічної адаптації УБД повинні співпрацювати всі дотичні до УБД організаційні структури:

1. Президент України, Верховна рада України, Кабінет міністрів України (особливо профільне - Міністерство ветеранів):

2. Військові комісаріати, основним завданням яких є постановка на облік, створення комп'ютерної бази даних УБД, систематичне інформування структур, які займаються питаннями соціальної адаптації даної категорії осіб;

3. Органи соціального захисту, які займаються питаннями матеріального забезпечення (грошових виплат, пільг) і правового захисту учасників бойових дій та їх сімей;

4. Органи охорони здоров'я, основним завданням яких має бути медична (психологічна) реабілітація ветеранів бойових дій і організація роботи медико-відновлювальних центрів для учасників бойових дій;

5. Фахівці, які забезпечують соціально-психологічну та психологічну реабілітацію учасників бойових дій (психологи і психотерапевти) і діючі в тісній співпраці з медиками у т.ч. волонтерські структури;

6. Служба зайнятості, в чию компетенцію входить вирішення питань професійної підготовки та перепідготовки колишніх військовослужбовців, а також сприяння їм у працевлаштуванні;

7. Громадські організації (спілки) УБД, які вирішують насамперед проблему моральної підтримки ветеранів та членів їх сімей.

Для узгодженої діяльності структур, що займаються питаннями соціально-психологічної адаптації УБД, за доцільне створювати регіональні координаційні ради, які включають представників даних структур.

Вважаємо, що реабілітаційних заходів та психологічної допомоги також потребують батьки та члени сімей УБД (особливо полеглих), які самі перебували в психотравмуючій ситуації, чекаючи щодня страшною звістки. Засобом реабілітації таких сімей можуть бути спеціальні центри соціально-психологічної адаптації учасників воєн і локальних конфліктів, а також клуби родичів, осіб, які пройшли через військові дії. Для вирішення проблеми соціально-психологічної реабілітації УБД необхідний системний і комплексний підхід.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
Про з'їзди Спілки офіцерів України: хронологія подій.....	5
САСЬКО Олександр Військова громадськість: в епіцентрі революцій.....	10
СТАСЮК Юрій Всеукраїнські військові з'їзди 1917 року, їхній вплив на політичні рішення Української центральної ради та суспільну свідомість України.....	12
КОСТЮК Петро Всеукраїнські військові з'їзди 1917 року, як чинник творення Української держави.....	15
МОЗГОВИЙ Іван Український військовий рух (українські повстанці) середини ХХ століття та їхній вплив на здобуття державної незалежності та соборності.....	37
СИНИЦЬКИЙ Петро Український національний рух 20х - поч. 50-х рр.....	43
ГОРЄЛОВ Володимир Українські громадські військові та мілітаризовані об'єднання у ХХ сторіччі, як авангард боротьби за незалежність.....	45
ЗБОРОВСЬКИЙ Анатолій Військово-політичні ініціативи української військової громадськості Приірпіння в першій половині ХХ-го ст.....	57
КОВАЛЬЧУК Володимир Хронологія історії Київської організації Союзу\спілки офіцерів України.....	64
МАРТИНЮК Сергій Створення і розвиток Спілки офіцерів України на Одещині та її вплив на формування Збройних Сил незалежної України.....	69

ЛАЗОРКІН Віталій	
Воєнно-політична ситуація в Україні.....	73
ЛАГУТА Вікторія	
Від сестер-жалібниць до воячок: жінки в армії УНР.....	80
ЦЕРКОВНЯК-ГОРОДЕЦЬКА Олеся	
Чи потрібно говорити про війну мовою культури.....	82
ВОРОНА Петро	
Рух добровольців в Україні, як реакція самозахисту громадянського суспільства у 2014 році.....	84
МОЧКОВ Олександр	
Територіальна оборони Росії: уроки і застороги для України.....	95
БОБРИЦЬКИЙ Леонід	
Необхідність асиметричної протидії російській гібридній агресії....	102
САВКА Іван	
Забезпечення цивільного контролю силових структур держави, як обов'язків інструмент громадянського суспільства в Україні.....	105
КРИВОШЕЙ Віталій	
Роздуми що до державної політики у сфері соціальної- психологічної адаптації учасників бойових дій в умовах «гібридної війни».....	108